

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Чедолума Ілля Іванович

УДК 94(477)"19"(092)

ДИСЕРТАЦІЯ
**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ
МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО (1889-1975)**

032 – Історія та археологія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

_____ І. І. Чедолума.

Науковий керівник: Грицак Ярослав Йосипович,
доктор історичних наук,
професор кафедри державного управління

Львів 2022

АНОТАЦІЯ

Чедолума Ілля Іванович. Інтелектуальна біографія Михайла Рудницького (1889–1975). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Український Католицький Університет. Львів, 2022.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному міждисциплінарному аналізі інтелектуальної біографії Михайла Рудницького на тлі його доби. Постать Михайла Рудницького (1889–1975) – відомого публіциста, літератора та перекладача, що походив зі змішаної за походженням українсько-єврейської сім'ї, особливо придатна для подібних досліджень. Біографія М. Рудницького, який позиціонував себе не як політичного, а *культурного* діяча, дозволяє на тлі його постаті вивчати минуле України саме в категоріях культурної історії. Особливо перспективним виглядає дослідження різних напрямків в українській культурі ХХ ст., їх взаємодії та еволюції. Біографія Михайла Рудницького дає шанс показати всю історію України ХХ ст., адже рідко хто зміг пережити всі тогочасні режими, як він. На прикладі біографії Михайла Рудницького простежується вплив на формування особистості історії поколінь, різних суспільно-політичних, ідеологічних контекстів і різних стратегій поведінки інтелектуалів у періоди соціально-політичних трансформацій. Життя та діяльність Михайла Рудницького підносять завісу над однією з найбільш маловідомих проблем в історії України ХХ ст. – долі *українського* лібералізму. Ця праця є першою спробою начерку інтелектуальної біографії та першою узагальнюючою синтезою, присвяченою життю та діяльності цієї непересічної постаті української культури.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження і застосовані в ньому методологічні підходи можуть бути використані під час вивчення

історії української культури ХХ ст., для написання узагальнюючих праць про західноукраїнську інтелігенцію в ХХ ст., подальших біографічних студій і укладання навчальних нормативних і спеціальних курсів.

Біографія Михайла Рудницького відображає сукупну історію української інтелігенції упродовж майже ста років від останньої третини ХІХ ст. до останньої третини ХХ ст. Спільним знаменником у ній є те, що з цієї верстви, яка первісно була майже поголовно священничою, виокремлюється світська інтелігенція, і те, як ця світська інтелігенція долає виклики ХХ ст., пов'язані з появою та утвердженням авторитарних і тоталітарних режимів.

В дисертації показано, що сім'я Рудницьких постала завдяки процесам секуляризації та емансипації, як складників ширшого явища модернізації. Особистий вибір Михайлових батьків Івана Рудницького та Іди Шпігель був результатом їх підставового почуття кохання, а водночас виявом бунту модерності проти традиції. Натомість життєвий шлях Михайла Рудницького став проявом бунту проти модерності як ідеї прогресу та супутніх модерних явищ. «Молода Муза», відмова від правничої професії на користь літератури стали заколотом М. Рудницького не тільки і не скільки проти власного батька, але проти батьківської культури. Це добре ілюструвало зміни у світоглядах різних поколінь. В Галичині початку ХХ ст., на відміну від Відня, це не був виступ проти лібералізму, але проти народовецького націоналізму з його наскрізною ідеєю «служби народу» та розбудови нації. Фактично, йшлося про бунт проти самої місії буття інтелігентом, а також спробу критики просвітницької ідеї поступу. Це дозволило М. Рудницькому в мистецькій сфері виступати в якості модерніста, прихильника «мистецтва для мистецтва», тимчасом у оцінках суспільних явищ залишатись вірним ліберальним ідеям часів *fin-de-siècle*.

Михайло Рудницький, ставши одним із наймолодших членів модерністської «Молодої Музи» у Львові, увійшов до когорти «інтелектуальних інноваторів», як називає модерністів Карл Шорске, які з позицій культури, економіки та науки намагались досягнути ліберальну

спадщину XIX ст. Однак, Михайло Рудницький засвоїв ідеї модернізму не безпосередньо з Відня, а завдяки іншим джерелам, – із польських текстів і навчальних курсів у Сорбонні.

На підставі цього дисертація доводить, що інтелектуальний світогляд Михайла Рудницького був у край несистематичним і еkleктичним, але водночас інклюзивним та еластичним. М. Рудницький прагнув, керуючись філософським інтуїтивізмом, синтезувати такі, здавалось б, непоєднані ідеї, як польський лібералізм, модерністську візію мистецтва та український націоналізм (у ширшому його розумінні, як визнання факту існування української нації та її права на власну державу). Однак, він жив у часи воєн і революцій, що зводило шанси на таку синтезу до мінімуму.

У міжвоєнний період перед ним постала нова дилема – як сповідувати модерністський світогляд в авторитарній Польщі, де за світосприйняття галицьких українців активно боролись націоналізм (включно з його крайнім проявом – інтегральним націоналізмом) і комунізм? Це призвело до того, що в добу інтербелуму модернізм Михайла Рудницького набув форми літературно-мистецького ескапізму та культурного лібералізму. Ключовим елементом світогляду М. Рудницького тоді був лібералізм, а точніше «культурний лібералізм». Трьома основними ідейними засновками для нього служили «свобода», «індивідуальність» та «інклюзивність» (відкритість) культур. В «культурному лібералізмі» М. Рудницький вбачав шлях до європеїзації української інтелектуальної традиції взагалі та літератури зокрема. Образ «Європи» у М. Рудницького був досить аморфним, позбавленим чітких меж, він наслідував зразки ліберальних діячів і ліберальну культуру XIX ст. При цьому географічні межі не мали особливого значення, і європейські рухи, якщо вони не відповідали ідеальному ліберальному зразкові, могли вважатися варварськими та «азійськими». М. Рудницький завдяки своїй посаді редактора наймасовішого у Галичині українського видання «Діло» міг постійно впливати на літературні процеси. Значну частку своїх зусиль у цій сфері М. Рудницький спрямовував на те,

щоб відмежувати літературне поле від поля влади та політики, й завдяки цьому витіснити з цієї площини головного конкурента – Дмитра Донцова.

У дисертації простежено наявність у М. Рудницького виразних симпатій супроти УРСР, точніше наслідків політики «українізації». Радянофільство М. Рудницького виражалось передусім у захопленні культурними процесами, що відбувалися на Сході: появою під впливом «українізації» нової української культури, зокрема творчості Миколи Хвильового. М. Рудницький виступав за якомога тісніші культурні контакти між розділеним кордонами українством, вважаючи, що вони здатні збагатити українську культуру. Симпатій до політичної системи в СРСР Рудницький ні публічно, ні у приватному листуванні не висловлював. Тому доречніше говорити про культурне радянофільство Михайла Рудницького.

У дисертації показано, як починаючи від осені 1939 р. модерністські та ліберальні ідеали М. Рудницького зазнають краху під натиском тоталітарної комуністичної реальності. М. Рудницький був змушений через своє єврейське походження переховуватися від гітлерівців упродовж окупації ними Галичини, з іншого боку – мусив жити у післявоєнному радянському Львові в атмосфері тотального контролю та державних репресій. Радянська влада активно послуговувалася відомою серед галичан постаттю Михайла Рудницького в ідеологічних кампаніях проти українських націоналістів. В публічному просторі радянського Львова М. Рудницький вже не міг вільно висловлювати свої погляди, тому єдиний простір, де він міг продовжувати реалізовувати власний світогляд, – особистий. Йдеться про спілкування, листування та викладання в університеті. Та навіть це викликало гостру негативну реакцію представників радянської влади і посилювало їхню недовіру до Михайла Рудницького. Найбільша інтелектуальна трагедія М. Рудницького в радянський період полягала в тому, що навіть за цю відносну свободу в особистому просторі йому довелося заплатити співпрацею з органами держбезпеки СРСР. В результаті він опинився між двох вогнів. З одного боку, його участь в пропагандистських кампаніях проти

українських націоналістів давала підстави останнім вважати його радянським колаборантом. З іншого боку, незалежна позиція, незгода на участь у практиках соціального дисциплінування української інтелігенції ставили під сумнів його лояльність до режиму в очах радянської влади, а наявність численних родичів за кордоном та контакти з ними лише посилювали недовір'я органів держбезпеки. Обираючи стратегії виживання в післявоєнному Львові, він намагався балансувати між показною лояльністю до радянської влади і збереженням власної моральної та світоглядної позиції.

В цьому сенсі біографія Михайла Рудницького містить паралелі з долями інших ліберальних інтелектуалів, які в ХХ ст. засвідчили сумну долю ліберального проєкту у Центрально-Східній Європі. Перипетії біографії М. Рудницького яскраво ілюструють всі перепони, що постали на шляху до формування українського лібералізму в ХХ ст. Програш у визвольних змаганнях, відсутність власної держави позбавили потенційних українських лібералів необхідних інституцій. Аграрна економіка, брак середнього класу та авторитарні тенденції в міжвоєнній Польщі практично не залишали шансу для формування українського ліберального проєкту в соціально-економічній сфері. А пізніше знищення публічного простору та хвилі репресій радянської системи не залишили місця для лібералізму в суспільно-політичній площині. Як наслідок, український лібералізм виявився мертвонародженим, зникнувши ще до того, як встиг сформуватися. За таких умов лібералізм на українських теренах для людей на кшталт Михайла Рудницького звівся лише до одного – особистого вибору. Однак, сам факт наявності мислителів цієї течії свідчить, що завжди є альтернатива нетерпимості та радикальним насильницьким рухам. Також це підтверджує те, що інклюзивність і відкритість була і є присутньою в історії української культури.

Ключові слова: інтелектуальна біографія, Михайло Рудницький, література, культура, культурний лібералізм, міжвоєнний період, Галичина, Україна.

SUMMARY

The academic originality of the research results consists of the complex interdisciplinary analysis of the intellectual biography of Mykhailo Rudnytskyi in the context of his time. The figure of Mykhailo Rudnytskyi (1889-1975), a well-known publicist, writer, and translator who came from a mixed Ukrainian-Jewish family, is particularly well known for this type of research. The biography of Rudnytskyi, who positioned himself not as a political but as a cultural figure, allows us to study the past of Ukraine in the categories of cultural history. The study of different directions in the Ukrainian culture of the 20th century, their interaction, and evolution look especially promising. Mykhailo Rudnytskyi's biography gives a chance to show the whole history of Ukraine of the 20th century, rarely anyone could survive all that regimes like him. The example of Mykhailo Rudnytskyi shows how the history of generations influences the formation of personality, different socio-political, ideological contexts, and different strategies of the behavior of intellectuals in periods of socio-political transformations. Mykhailo Rudnytskyi's life and work open the curtain on one of the least known problems in the history of Ukraine in the 20th century – the fate of Ukrainian liberalism. This research is the first attempt to sketch an intellectual biography and the first generalized synthesis devoted to the life and work of this extraordinary figure in Ukrainian culture.

The practical significance of the results obtained. The results of the research and the methodological approaches used in it can be used in studying the history of Ukrainian culture of the 20th century, for writing synthesis works on the Western Ukrainian intelligentsia in the 20th century, further biographical works, and conclusion of educational normative and special courses.

Mykhailo Rudnytskyi's biography reflects the general history of the Ukrainian intelligentsia for almost a hundred years from the last third of the 19th century to the last third of the 20th century. What is common is how the secular intelligentsia emerges from this stratum, which was originally almost entirely priestly – and how this secular intelligentsia is experiencing the challenges of the twentieth century

associated with the emergence and establishment of authoritarian and totalitarian regimes.

The research shows that the Rudnytskyi family emerged due to the processes of secularization and emancipation as part of a broader phenomenon of modernization. The personal choice of Mykhailo Rudnytskyi's parents Ivan Rudnytskui and Ida Spiegel was the result of their basic sense of love, and at the same time, a rebellion of modernity against tradition. But, Mykhailo Rudnytskyi's life path became a revolt against modernity as an idea of progress and accompanying modern phenomena. «Moloda Muza» and the abandonment of the legal profession in favor of literature embodied Rudnytskyi's revolt not only and not so much against his own father, but against his father's culture. This well-illustrated the changes in the worldviews of different generations. In Galicia at the beginning of the 20th century, in contrast to Vienna, it was a rebellion not against liberalism, but against populist nationalism with its pervasive idea of «serving the people» and building the nation. In fact, it was a revolt against the mission of being intelligentsia, as well as an attempt to criticize the Enlightenment idea of progress. This allowed Rudnytskyi to act in the artistic sphere as a modernist, a supporter of «art for art», but in the assessment of social phenomena, to remain faithful to the liberal ideas of the fin-de-siècle.

Mykhailo Rudnytskyi, becoming one of the youngest members of the modernist «Moloda Muza» in Lviv, joined the cohort of «intellectual innovators», as Carl Schorske called the Viennese modernists, who from the standpoint of culture, economics and science tried to comprehend the liberal heritage of the 19th century. However, Rudnytskyi learned the ideas of modernism not directly from Vienna, but through other sources – from Polish texts and while studying at the Sorbonne.

Based on this, the research proves that Rudnytskyi's intellectual worldview was not systematic and eclectic, but at the same time inclusive and elastic. Mykhailo Rudnytskyi sought, based on philosophical intuition, to synthesize such seemingly incompatible ideas as Polish liberalism, a modernist vision of art, and Ukrainian national movement. However, he lived in the age of wars and revolutions, which

minimized the chances of such a synthesis. In the interwar period, he faced a new dilemma – how to profess a modernist worldview in authoritarian Poland, where nationalism (including its extreme manifestation – integral nationalism) and communism actively fought for the minds of Galician Ukrainians? This led to the fact that in the interwar period, Mykhailo Rudnytskyi's modernism took the form of literary and artistic escapism and cultural liberalism. Liberalism, or rather, cultural liberalism became a key element in his interwar worldview. The three main ideological blocks for him were «liberty», «individuality» and «inclusiveness» (openness) of cultures. In cultural liberalism, Rudnytskyi saw a way for the Europeanization of the Ukrainian intellectual tradition in general and literature in particular. Mykhailo Rudnytskyi's image of Europe was rather amorphous, without clear boundaries, and took the liberal culture of the 19th century as ideal. At the same time, geographical borders didn't matter much, and European movements, if they didn't correspond to his ideal liberal model, could be considered as barbaric and Asian. Mykhailo Rudnytskyi, thanks to his position as editor of the most popular Ukrainian publication *Dilo* in Galicia, was able to constantly influence literary processes. Rudnytskyi directed a significant part of his efforts in this area to separate the literary field from the field of power and politics, thus pushing away the main competitor- Dmytro Dontsov.

The research traces the presence of clear sympathies of Mykhailo Rudnytskyi with the Ukrainian SSR, more precisely to the consequences of the policy of Ukrainization. Rudnytskyi's Sovietophilism was expressed primarily in his fascination with the cultural processes taking place in the East: the emergence of a new Ukrainian culture under the influence of the Ukrainization, in particular art of Mykola Khvylovyi. Rudnytskyi advocated the closest possible cultural contacts, believing that they could enrich Ukrainian culture. Rudnytskyi didn't express any sympathy for the political system in the interwar USSR, either publicly or in private correspondence. Therefore, it's more appropriate to talk about cultural sympathies with Soviet art.

The research presents how, since the autumn of 1939, Mykhailo Rudnytskyi's modernist and liberal ideas have crashed against the wall of totalitarian communist reality. Rudnytskyi was forced. Due to his origins, to hide from Nazis during World War II, on the other hand – he had to live in post-war Soviet Lviv in an atmosphere of total control and state repression. The Soviet authorities actively used the well-known figure of Mykhailo Rudnytskyi among Galicians in ideological campaigns against Ukrainian nationalists. In the public space of Soviet Lviv, Rudnytskyi could no longer express his positions, so the only space in which he could continue to realize his worldview was personal. Through communication, correspondence, and teaching at the university, even this provoked a sharply negative reaction from the Soviet power and strengthened their distrust of Rudnytskyi. Mykhailo Rudnytskyi's greatest intellectual tragedy during the Soviet period was that even for this relative liberty in his personal space, he had to pay for cooperation with the USSR state security agencies. As a result, Rudnytskyi found himself between two fires. His participation in propaganda campaigns against Ukrainian nationalists gave the latter reason to consider him a Soviet collaborator. However, the independent position and refusal to participate in the social discipline of the Ukrainian intelligentsia questioned his loyalty to the regime in the eyes of the Soviet authorities, and the presence of numerous relatives abroad and contacts with them only increased the suspicion of state security agencies. Choosing survival strategies in postwar Lviv, Rudnytskyi tried to balance between ostentatious loyalty to the Soviet regime and maintaining his own moral and ideological position.

In this sense, the biography of Mykhailo Rudnytskyi has parallels with the fates of other liberal intellectuals, who in the 20th century witnessed the sad fate of the liberal project in Central and Eastern Europe. The drunkenness of Mykhailo Rudnytskyi's biography vividly illustrates all the obstacles that arose on the way to the formation of Ukrainian liberalism in the 20th century. Loss in the liberation struggle, the absence of their own state deprived potential Ukrainian liberals of the necessary institutions. The agrarian economy, the absence of the middle class, and

authoritarian tendencies in interwar Poland left little chance for the formation of a Ukrainian liberal project in socio-economic terms. And the subsequent destruction of public space and the wave of repression of the Soviet system left no room for liberalism in the socio-political sphere. As a result, Ukrainian liberalism turned out to be stillborn, disappearing before it was formed. In such conditions, liberalism on Ukrainian soil for people like Mykhailo Rudnyskyi was reduced to only one thing – personal choice. However, the fact of existence thinkers of this trend shows, that is always an alternative to intolerance and radical violent movements. It also illustrates that inclusiveness and openness have been and are present in the history of Ukrainian culture.

Keywords: *an intellectual biography, Mykhailo Rudnytskyi, literature, culture, cultural liberalism, interwar period, Galicia, Ukraine.*

ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Чедолума І. Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2021. №1. С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2021.53.110-119>
2. Чедолума І. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. Т. 43. С. 251–260. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.251-260>

Публікації у міжнародних фахових виданнях і виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах:

3. Chedoluma I. Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVENSIA*. 2020. Vol. 18. P. 49–66. DOI: <https://doi.org/10.4467/20843925SJ.20.004.13872>

Додаткові публікації:

4. Чедолума І. Друге відкриття Івана Лисяка-Рудницького. *Україна Модерна*. 07.09.2021. URL: <https://uamoderna.com/event/2-vidkrittya-ivana-lisyaka-rudniczkiego-1>.
5. Чедолума І. Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. *Україна Модерна*. 20.04.2021 URL: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>.
6. Чедолума І. Націологія, Голодомор та подвійні стандарти: забутий український мислитель Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939). *Україна Модерна*. 12.10.2021 URL:

<https://uamoderna.com/event/nacziologiya-golodomor-ta-podvijni-standarti-zabutij-ukrainskij-mislitel-olgerd-ipolit-bochkovskij-1885-1939>

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки, джерела й теоретичні основи дослідження	
1.1. Стан дослідження проблеми.....	24
1.2. Джерельна база дослідження.....	29
1.3. Термінологія та методологічні засади.....	33
РОЗДІЛ 2. На початках модернізму: формівний період Михайла Рудницького (1889–1922)	
2.1. Поколіннева емансипація: до історії родини Рудницьких.....	48
2.2. Світогляд і соціальні контакти Івана та Ольги Рудницьких.....	52
2.3. На берегах Золотої Липи: родина Рудницьких у Бережанах.....	56
2.4. «Молода Муза».....	64
2.5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання».....	70
2.6. У часи воєн і революцій (1914–1918).....	76
2.7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922).....	82
РОЗДІЛ 3. Михайло Рудницький у міжвоєнному Львові (1922–1939): світогляд, публіцистика, редакційна та громадська діяльність	
3.1. Робота в редакції «Діла», заробітки, Товариство письменників і журналістів, НТШ, політика.....	98
3.2. Михайло Рудницький та польські впливи.....	107
3.3. Культурний лібералізм Михайла Рудницького та його критика.....	110
3.4. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу....	118
3.5. Михайло Рудницький в літературному полі міжвоєнної Галичини.....	123
3.6. Радянофільство Михайла Рудницького.....	131
РОЗДІЛ 4. «Між Скилею і Харибдою»: життєві стратегії Михайла Рудницького (1939-1975)	
4.1. «Радянізація» Галичини та Михайло Рудницький (1939–1941).....	142
4.2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни... 153	

4.3. «Бути чи не бути?»: дилеми Михайла Рудницького у післявоєнному Львові.....	162
4.4. «Каяття» Михайла Рудницького як спосіб переосмислення Другої світової війни та повоєнної реальності.....	185
4.5. Михайло Рудницький та життя в радянському Львові: робота, зв'язки, світогляд.....	189
ВИСНОВКИ.....	208
Список використаних джерел та літератури.....	214
Додаток А.....	248
Додаток Б.....	250

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АВР – Архів визвольного руху.

АЛУ – Архів Львівського університету.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ГДА СЗРУ – Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.

ІЛ НАН – Інститут літератури Національної Академії Наук ім. Т. Шевченка.

ЛННБ – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. Вернадського.

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.

ОУН – Організація українських націоналістів.

УВО – Українська військова організація.

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання.

УНР – Українська Народна Республіка.

ЦДАВО – Центральний державний архів всеукраїнських об'єднань.

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань.

ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки.

ЦДАМЛМУ – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

ЦДІА України у Львові – Центральний державний історичний архів, м. Львів.

CIA – Central Intelligence Agency.

UAA – University of Alberta Archives.

ВСТУП

Актуальність теми. Попри всі нові течії та підходи в історіографії, від самого початку появи історії як сфери пізнання й досі в центрі історичних досліджень залишається людина. Це одна з причин того, що з часів «Порівняльних життєписів» Плутарха й донині біографії продовжують писати, вони не зникають як підвид історичних досліджень. Життєписи, коли вони не зводяться лише до переказу низки фактів, дозволяють глибше проникнути у життя людини минулого, спробувати позбавитися ланцюга анахронізмів та реконструювати її світогляд. Постать Михайла Рудницького (1889–1975) – відомого публіциста, літератора та перекладача, що походив зі змішаної за походженням українсько-єврейської сім'ї особливо придатна для таких досліджень. На відміну від пізньорадянського періоду, інтерес до М. Рудницького знову повертається у публічний простір. В 2019 р. Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення ювілею Михайла Рудницького на державному рівні [166]. Біографія М. Рудницького, який позиціонував себе не як політичного, а *культурного* діяча, дозволяє на тлі його постаті вивчати минуле України саме в категоріях культурної історії. Особливо перспективним виглядає дослідження різних напрямків в українській культурі, їх взаємодії та еволюції. Розгляд культурницьких дискусій, які, часто з подачі Рудницького, започатковували міжвоєнні друки «Назустріч», «Діло», «Вістник», «Зоря» тощо, контекстуалізує та проблематизує цілу низку питань, які залишаються актуальними й для сучасного українського суспільства. Якою мусить бути українська культура? Чи повинна вона бути інклюзивною чи ексклюзивною? Що таке «європейськість», «Європа», «Захід» та «Азія», й що саме з цих амбівалентних понять варто залучати до української культури? Всі ці та супутні їм питання, пролунавши в публічному просторі ще на початку ХХ ст., залишаються актуальними й сьогодні, а відповіді на них визначатимуть майбутнє України.

М. Рудницькому, який виріс у толерантній атмосфері своєї сім'ї, довелося жити буквально в різні епохи: спочатку в габсбурзькій Галичині, після 1917 р. в революційній Україні, відтак у польській Галичині міжвоєнного періоду, а після 1939 р. цей регіон стає тереном боротьби між радянською та німецькою тоталітарними системами. Біографія Михайла Рудницького дає шанс показати всю історію України ХХ ст., адже рідко хто міг пережити всі тогочасні режими, як він. На прикладі біографії Михайла Рудницького простежується вплив на формування особистості історії поколінь, різних суспільно-політичних, ідеологічних контекстів і різних стратегій поведінки інтелектуалів у періоди соціально-політичних трансформацій. Життя та діяльність Михайла Рудницького підносять завісу над однією з найбільш маловідомих проблем в історії України ХХ ст. – долі *українського* лібералізму. Ця праця є першою спробою начерку інтелектуальної біографії та першою узагальнюючою синтезою, присвяченою життю та діяльності цієї непересічної постаті української культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу здійснено у рамках навчально-дослідницьких програм Вищого навчального закладу «Український католицький університет» «Єврейські студії» та «Українське ХХ століття».

Об'єкт дослідження: взаємодія інтелектуалів і суспільства в українській історії ХХ ст.

Предмет дослідження: біографія Михайла Рудницького.

Мета роботи: полягає у комплексному аналізі інтелектуальної біографії Михайла Рудницького в культурному, соціальному та політичному контексті його доби.

Відповідно до поставленої мети, у роботі ставляться наступні **завдання:**

- Висвітлити інтелектуальні та соціокультурні контексти першої половини ХХ ст. та охарактеризувати основні явища, які впливали на формування Михайла Рудницького.

- Дослідити соціальну історію сім'ї Рудницьких та вплив сімейного контексту на формівний період Михайла Рудницького.
- Простежити інтелектуальні впливи на культурний, суспільно-політичний та філософський світогляд М. Рудницького.
- Проаналізувати творчий доробок Михайла Рудницького, і на підставі цього доробку реконструювати головні ідейні аспекти його інтелектуального світогляду.
- Простежити на прикладі біографії Михайла Рудницького різні аспекти взаємовідносин інтелектуала та влади в умовах окупації й тоталітарних режимів.
- Дослідити життєві стратегії інтелектуалів в часи геополітичних трансформацій та їхні спроби протистояння тотальному контролю на прикладі взаємовідносин Михайла Рудницького та радянських органів влади.
- Проаналізувати залучення Михайла Рудницького до офіційних та неофіційних інформаційних кампаній радянської влади.
- Простежити мережу соціальних контактів Михайла Рудницького після Другої світової війни.
- Висвітлити образ та сприйняття М. Рудницького в різних еміграційних середовищах і його контакти за кордоном.
- Висвітлити історію українського лібералізму крізь призму біографії Михайла Рудницького.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють період кінця XIX – другої половини XX ст. і визначені часом життя Михайла Рудницького (1889–1975).

Методи дослідження. При написанні роботи автор намагався дотримуватися принципу системності (предмет дослідження розглядався у взаємозв'язку всіх його елементів) та історизму (біографія Михайла Рудницького розглядалася у контексті досліджуваних нами епох).

Для досягнення поставленої мети та завдань автором дисертації були використані передусім загальнонаукові методи (аналіз, синтез, дедукція,

індукція, опис, пояснення, аналогії). Вказані методи дозволили проаналізувати чинники формування, становлення та діяльності Михайла Рудницького, а також розглянути основні аспекти його діяльності. Методи індукції та дедукції дозволили зробити узагальнюючі висновки дисертаційного дослідження. Використані також загальноісторичні методи (порівняльно-історичний, історико-генетичний, історичний опис, метод усної історії).

За допомогою історико-генетичного методу автор проаналізував формування світогляду Михайла Рудницького в контексті трансформацій, що відбувались в українській історії другої половини XIX – другої половини XX ст. Висвітлено суспільно-політичні та культурні процеси, їх контексти, які призвели до тих чи інших подій у біографії Михайла Рудницького. Порівняльно-історичний (компаративний) метод дав можливість простежити специфіку інтелектуальної біографії Рудницького на тлі біографій його сучасників.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному міждисциплінарному аналізі інтелектуальної біографії Михайла Рудницького на тлі його доби.

У дисертації вперше:

- Введено до наукового обігу низку раніше недоступних або ж маловідомих джерельних матеріалів з українських та північноамериканських архівосховищ.
- Комплексно проаналізовано стан розробки теми, окреслено основні напрями її вивчення в історіографії та літературі.
- Детально проаналізовано інтелектуальний світогляд Михайла Рудницького, його ставлення до різних культурних і політико-ідеологічних явищ.
- Висвітлено діяльність М. Рудницького на Мирній конференції в Парижі упродовж 1919–1920-х років.

- Охарактеризовано сприйняття ідей Рудницького в мистецько-літературному та суспільно-культурному середовищах міжвоєнного Львова.
- Реконструйовано біографію та образ Михайла Рудницького в українському суспільстві в контексті історії сім'ї Рудницьких.
- Досліджено різні стратегії виживання Михайла Рудницького за нацистської та радянської доби.
- Висвітлено специфіку взаємин Михайла Рудницького з органами радянської влади.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження і застосовані в ньому методологічні підходи можуть бути використані під час вивчення історії української культури ХХ ст., для написання узагальнюючих праць про західноукраїнську інтелігенцію в ХХ ст., подальших біографічних праць та укладання навчальних нормативних і спеціальних курсів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані у виступах: 15–19 липня 2018 Краків. The XIth Congress of the European Association for Jewish Studies. Presentation: «Rudnytsky's Family in the Social-Cultural Space in Berezhany at the Beginning of the 19th Century»; 21–23 березня 2019. Відень. IWM workshop: «The Rudnyts'kyi Family and the Making of Ukraine». Presentation: «Images and representations of Rudnyts'kyi family in Galician interwar society»; 14–15 травня 2019, Одеса. Виступ: «Образи та уявлення родини Рудницьких у міжвоєнному галицькому суспільстві»; 10–12 вересня 2019, Краків. II International Conference «Jews in Galicia». Presentation: «The image of Jews in Galicia's interwar press: the case of «Zyz» and «Comar»»; 20–21 вересня 2019, Львів. Міжнародна наукова конференція «Між історією та політикою: Іван Лисяк-Рудницький та його спадщина». Виступ: «Образи та уявлення родини Рудницьких у міжвоєнному галицькому суспільстві»; 13 березня 2020 Львів. VII краєзнавча конференція «Історичні пам'ятки Галичини». Виступ: «Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу». Упродовж 2017–2021 років текст дисертації та окремі її

розділи були представлені на Аспірантсько-магістрантському семінарі Гуманітарного факультету Українського Католицького Університету під керівництвом проф. Ярослава Грицака та проф. Олександра Зайцева.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 6 публікаціях українською та англійською мовами, з них 1 є закордонною публікацією, а 2 – статтями у фахових виданнях.

Структура дослідження. Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом. Основна частина дисертації складається зі вступу, чотирьох розділів (які містять 21 підрозділ) та висновків. У *першому розділі* охарактеризовано поняттєвий апарат, теоретико-методологічну базу дослідження, а також проаналізовано історіографію, літературу та джерельні матеріали дисертації. У *другому розділі* висвітлено формівний період в біографії Михайла Рудницького, простежено інтелектуальні впливи та середовища, в яких він формувався як літературний критик. Проаналізовано також діяльність М. Рудницького періоду визвольних змагань.

Третій розділ присвячений міжвоєнному періоду, редакційній діяльності М. Рудницького, його взаємини з НТШ. Особливо пильно простежено формування літературного поля в міжвоєнному Львові, ставлення М. Рудницького до радянської системи в цей період, дискусії навколо культурного лібералізму Михайла Рудницького. У *четвертому розділі* на підставі аналізу здебільшого радянських документів досліджено стратегії виживання та взаємини М. Рудницького з радянською владою, мережу соціальних його контактів тощо.

Основну частину дисертації доповнюють список використаних джерел (позицій). Основний текст дисертації охоплює 199 сторінок, загальний обсяг роботи – 233 сторінки.

Насамкінець хочу висловити подяку тим, без кого це дослідження ніколи не постало б. Завершення його стало можливим завдяки грантові Mykola Klid Memorial Endowment Fund Канадського інституту українських студій (CIUS) університету Альберти. Численні дискусії та розмови з Йохананом

Петровським-Штерном дозволили чіткіше концептуалізувати тему дисертації та специфіку біографістики. Я вдячний Тімоті Снайдеру та Олі Гнатюк за критичні зауваги та поради, які дозволили зробити це дослідження кращим. Інтелектуальні діалоги з Ганною Скорейко та Дмитром Білим вплинули на моє розуміння сутності історичних досліджень. Вадим Ададуров вказав на невідомі мені джерела з паризького періоду життя Михайла Рудницького. Оксана Дудко люб'язно познайомила з літературою про стратегії виживання. Мирослава Дядюк, Марія Вовчко, Андрій Усач, Михайло Мартиненко, Ярослав Балан, Руслан Чікалін та Уляна Кирчів допомогли мені знайти й опрацювати чималий масив джерел із різних архівосховищ. Андрій Павлишин допоміг зробити текст дисертації кращим. Я презентував своє дослідження на Аспірантсько-магістрантському семінарі в УКУ і вдячний за обговорення та поради співкерівникові семінару Олександрю Зайцеву та всім його учасникам.

Безмежні віра, терпіння та підтримка мого наукового керівника Ярослава Грицака надихали мене на всьому шляху дослідження. Насамкінець я неймовірно вдячний моїм героям – батькам.

Розділ 1. Стан наукової розробки, джерела й теоретичні основи дослідження

1.1. Стан дослідження проблеми

На даний момент в науковій літературі відсутнє синтетичне дослідження, яке б комплексно розкривало різні аспекти життя та творчої діяльності Михайла Рудницького. Майже не висвітлено ранні роки життя М. Рудницького, період його формування як інтелектуала, вплив сім'ї та середовища, сприйняття М. Рудницького в різних осередках українського суспільства, формування та зміни ідентичності, «радянський» період його життя.

Історіографію питання доцільно поділити на декілька груп: 1) праці, присвячені безпосередньо постаті Михайла Рудницького, або ж окремих аспектів його діяльності; 2) дослідження, присвячені ширшому контексту, зокрема літературному життю Львова ХХ ст., проте в них поряд із іншим висвітлюється випадок Михайла Рудницького, або ж міститься окрема інформація про нього; 3) література на цю тему, публікації в медіа та довідниковій літературі.

Стосовно першої групи, варто відзначити дисертацію дослідника С. Квіта [316], присвячену літературно-критичній та журналістській діяльності Михайла Рудницького. Це дослідження можна вважати першою спробою узагальнюючої синтези цієї теми в науковій літературі. Автор детально аналізує літературно-критичний світогляд М. Рудницького на підставі його праць, намагається реконструювати філософську систему М. Рудницького, її естетичний аспект, значну увагу приділяючи дискусіям між журналами «Назустріч» і «Літературно-науковим вістником». Крім цього, С. Квіт вводить в науковий обіг ряд раніше невідомі архівні джерела. Водночас, власне короткому викладові біографії Михайла Рудницького присвячений лише перший розділ дисертації (більша частина цього розділу присвячена творчій біографії), а своє дослідження С. Квіт завершує 1939 р., вважаючи,

що після 1939 р. Михайло Рудницький був зломлений режимом, і його пізніші праці не мають цінності для його дослідження.

Також різним аспектам творчості Михайла Рудницького присвячені дві дисертації дослідників О. Боднара [283] та А. Василик [285]. Вони є вузькофаховими дослідженнями, що зосереджують увагу на окремих аспектах діяльності М. Рудницького. Зокрема, для даного дослідження важливим є другий розділ дисертації О. Боднара, де той висуває тезу, що для творчості М. Рудницького радянського періоду притаманне використання підтексту як художнього прийому передачі прихованого змісту, і саме таким шляхом М. Рудницький запропонував своє мистецьке бачення тоталітаризму. Фактично О. Боднар висуває важливу гіпотезу, що такий підхід у власній творчості був одним із способів спротиву М. Рудницького тоталітарній системі. Однак, ця теза вимагає всебічної архівно-джерельної перевірки. Релевантність порівняння біографій та творчості М. Рудницького з Дж. Орвелом також вимагає додаткового обґрунтування. В дослідженнях А. Василик найціннішим для даної теми є висвітлення філософського аспекту в перекладацькій діяльності М. Рудницького.

Дисертація С. Когут «Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького» [321] зосереджена на літературознавчому доробку М. Рудницького в міжвоєнний період. Тексти М. Рудницького розглядаються як прояв культурного європоцентризму, себто орієнтації на культуру Західної Європи. Особливо цінними є висновки дослідниці про визначальний вплив польської ліберальної течії на формування культурного лібералізму Михайла Рудницького.

Фактично єдиним монографічним дослідженням власне біографії Михайла Рудницького є розділ в праці дослідниці О. Гнатюк «Відвага і страх» [296]. У своїй монографії О. Гнатюк розглядає біографію Михайла Рудницького до середини 1950-х рр., особливо акцентуючи на періоді Другої світової війни. Кульмінацією цього нарративу є театральна постановка «Гамлета» у Львові у 1943 р. Важливо, що постать М. Рудницького аналізується у порівнянні з

біографіями інших тогочасних львівських інтелектуалів, представників різних політичних уподобань та етнічних груп. Будуючи наратив на підставі детального аналізу життєписів представників галицької інтелігенції, дослідниці вдалось відтворити інтелектуальну атмосферу серед мешканців Львова під час війни, простежити різні варіанти життєвих стратегій інтелектуалів та їхні взаємовідносини з тоталітарними владними системами.

Переходячи до часописних публікацій, варто згадати статтю, присвячену Михайлу Рудницькому як літературному критикові дослідника О. Багана, вміщену до збірки перевиданих праць М. Рудницького [183]. Загалом у цій статті дослідник намагається коротко висвітлити творчий шлях Михайла Рудницького у міжвоєнний період та утриматись від емоційної критики діяльності та постаті Михайла Рудницького, яка присутня в інших текстах цього дослідника [279]. Частково біографія М. Рудницького висвітлена в статтях Є. Барана [281], Я. Гулько [301]. Інформація про сім'ю Рудницьких міститься у вступній статі Я. Грицака до видання праць І. Лисяка-Рудницького [333].

Низка публікацій А. Василик [286; 288; 289], Р. Зорівчак [310], Б. Козака [321], М. Гарбузюк [295], В. Гайдабури [293] присвячені перекладацькій роботі Михайла Рудницького. Дослідниця С. Когут у своїх публікаціях детально висвітлила різні аспекти літературно-критичної творчості Михайла Рудницького у міжвоєнний період [322; 323; 324; 325; 326]. Окремо варто загадати підготовлений С. Когут бібліографічний покажчик Михайла Рудницького [336]. Михайлу Рудницькому як літературному критику також присвячені статі Л. Сироти [347; 348], М. Комариці [327; 328], О. Омельчук [337; 338]. Дещо окрему позицію посідає публікація О. Гончаренко [297], в якій автор намагається показати вплив Львівсько-Варшавської філософської школи на філософські погляди та світогляд Михайла Рудницького. Мемуаристика Михайла Рудницького проаналізована в колективній монографії «Стратегії мемуарної та мандрівної літератур західноукраїнських

письменників другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття» [355], зокрема в статті С. Когут [355, с. 316-333].

До другої групи в науковій літературі з цього питання належить монографія С. Пахолківа, присвячена формуванню освіченого середнього класу серед галицьких українців в другій половині ХІХ ст. [341]. Батько Михайла Рудницького Іван власне належав до цієї верстви, що значною мірою й визначило долю родини Рудницьких на наступні десятиліття. Статті дослідниці Р. Манекін показують, як процеси модернізації в Галичині впливали на єврейські родини, зокрема на жінок [379; 380]. Питанням міжетнічних шлюбів та асиміляційних процесів єврейського населення Галичини в цей період присвячені дослідження М. Вовчко [292; 385].

В монографії М. Яновського «Polska myśl liberalna do 1918 roku» [376] детально проаналізовано польський інтелектуальний контекст, зокрема ліберальний напрям, під впливом якого частково перебував молодий Михайло Рудницький. В дослідженнях А. Матусяк [381; 262, с. 374–322] та Л. Демської-Будзуляк [262, с. 13–30] розкриваються передумови створення та специфіка середовища митців «Молодої Музи» до якого належав М. Рудницький.

В роботах дослідника історії літератури М. Ільницького [312; 313; 314; 315], зокрема праці «Критики і критерії...», окремий розділ присвячений Михайлу Рудницькому та середовищу журналу «Назустріч». В «Драмі без катарсису...» М. Ільницький подає загальну картину літературного життя Львова у першій половині ХХ ст., основну увагу зосереджуючи на різних «групах» літературної критики: ліберальній («Назустріч»), націоналістичній («Вістник») та католицькій. Водночас, важливим аспектом, на якому наголошує М. Ільницький, є те, що поділ літературних діячів на різні «групи» досить умовний, і межі між групами не є абсолютно сталими. Також про літературну діяльність М. Рудницького в контексті історії літератури міститься інформація в працях О. Веретюка [291] та І. Денисюка [303]. Зокрема, у збірці праць І. Денисюка, крім власне його статті про ліберальне

середовище в українській літературі Львова, містяться спогади самого автора, особисто знайомого з М. Рудницьким. Мирослав Шкандрій в своєму дослідженні, присвяченому українському націоналізму [389], аналізує взаємодію у міжвоєнній Галичині між різними українськими течіями в літературі. Він показує, як бунт проти модерну, різне сприйняття модернізму впливали на світогляд українських літераторів того часу.

О. Рубльов, спираючись на широке коло джерел, в тому числі фонди радянських установ та організацій різних рівнів, відтворює маловідомі аспекти взаємин західноукраїнської інтелігенції та радянської влади і в міжвоєнний період [345], і згодом [346]. О. Рубльов приділяє чимало уваги питанню авторства збірника памфлетів «Під чужими прапорами» та взаєминам Михайла Рудницького з радянською владою в другій половині 1940-х – на початку 1950-х років. Цій проблематиці також присвячене дослідження І. Корань, яка аналізує вплив М. Рудницького на текст збірки [329]. Варто зазначити, що праці О. Гнатюк та О. Рубльова об'єднують те, що обоє дослідників вважають авторство Михайла Рудницького в випадку збірки памфлетів «Під чужими прапорами» суто формальним, й те що єдиним автором цього тексту був Владімір Беляєв. Однак, детальний аналіз джерел свідчить, що роль М. Рудницького тут була значно вагомішою, ніж вважалось досі.

В контексті боротьби зі «школою Грушевського» у післявоєнному Львові та участі в цьому процесі Михайла Рудницького важливими є праці Т. К. Амара [361] та Я. Дашкевича [302]. Зокрема, Т. К. Амар чинить спробу побудови моделі поведінки галицьких інтелектуалів у радянському Львові, відносячи до однієї категорії І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Рудницького, І. Вільде, І. Свенціцького тощо. Я. Дашкевич детально аналізує перебіг кампанії в ЛДУ. У монографії М. Дядюк [306], присвяченій українському жіночому руху, міститься важлива інформація про сприйняття сім'ї Рудницьких в українському соціумі міжвоєнного Львова. Також окремі

аспекти з історії сім'ї Рудницьких містить біографія І. Кедрина-Рудницького, написана М. Савою [386].

Список псевдонімів М. Рудницького наведений у ґрунтовній праці радянського дослідника О. Дея [394]. Додаткова інформація про літературних діячів міжвоєнного Львова оприлюднена на онлайнівій платформі «Уявна мапа: літературний Львів. 1939» [398].

Отже, попри численні публікації, які частково розкривають різні аспекти творчості Михайла Рудницького, у науковій літературі досі відсутній узагальнююча синтеза його інтелектуальної біографії. Цілу низку дослідницьких запитань досі недостатньо, або ж цілком не висвітлено. Наприклад: 1) у якій атмосфері формувався М. Рудницький як літературознавець та письменник? 2) чи мав М. Рудницький на різних етапах свого життя проблеми з ідентичністю, як його та його сім'ю сприймали у різних середовищах Галичини та Львова зокрема? 3) яке справжнє ставлення М. Рудницького до націоналізму, марксизму та радянської системи? 4) чому під час різних окупацій Львова (1915, 1939, 1941, 1944) він майже завжди залишався в місті? Все це відкриває широкий простір для подальших досліджень даної тематики.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження доцільно поділити на а) неопубліковані; б) опубліковані джерела. До перших належать неопубліковані архівні джерела та інтерв'ю. До других: 1) мемуаристика (спогади); 2) бібліографія самого Михайла Рудницького; 3) періодика (статті інших авторів, інформаційні повідомлення).

Основні джерела дисертаційної роботи зосереджені в архівних збірках наукових установ Львова та Києва. У Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігається частина листування батька Михайла Рудницького, Івана [54], та окремі листи самого Михайла міжвоєнного періоду [55; 56]. Частина особистого архіву

зібрана в особовому фонді Михайла Рудницького в Державному архіві Львівської області [23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38]. Той сам архів містить окремі документи періоду навчання М. Рудницького в Львівському університеті [39; 40]. В Архіві Львівського університету зберігається викладацька справа Михайла Рудницького [13]. Діяльність Михайла Рудницького в міжвоєнний період найбільше представлена в фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові [95; 96; 97; 98; 99; 100; 101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 108]. У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка зберігається частина особистого архіву Михайла Рудницького, в тому числі й епістолярій [41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 53]. Частина документів та листів М. Рудницького, зокрема до М. Зерова, зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66].

Діяльність Михайла Рудницького як співробітника в українській делегації на Мирній конференції в Парижі можна проаналізувати завдяки документам делегації, що надходили в міністерство іноземних справ УНР [67; 68; 69; 70], і листам з особистого фонду члена делегації С. Шелухіна [71].

Партійні документи з Центрального державного архіву громадських об'єднань України [74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83] дозволяють простежити ставлення представників радянських органів влади до Михайла Рудницького та інших представників західноукраїнської інтелігенції в радянський період.

Окремі аспекти життя та творчості Михайла Рудницького, мережі соціальних контактів в радянський період можна реконструювати на підставі архівних збірок Центрального державного архіву зарубіжної україніки [84] та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Йдеться про особову справу Михайла Рудницького як члена Спілки письменників України та документи, пов'язані з його діяльністю, й листування [85; 86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 93; 94].

Листування Михайла Рудницького з племінником Іваном Лисяком-Рудницьким містяться в Архіві Університету Альберти (Едмонтон, Канада). Низка копій цих листів зберігається в Архіві Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Окремим блоком варто виділити документи спецслужб, зокрема матеріали з Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України [20; 21; 22]. Однак, варто брати до уваги, що значну частину цих матеріалів складають агентурні донесення, які часто базувались на чутках і неперевірених інформації, тому твердження в них далеко не завжди відповідали дійсності. Ці ж зауваження релевантні й для опублікованих донесень Центрального розвідувального управління США (Central Intelligence Agency) [1; 2; 3; 4]. У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України містяться матеріали про участь Михайла Рудницького в операціях радянських служб держбезпеки [17], матеріали, присвячені настроям львівської інтелігенції [14; 16], а також матеріали, присвячені сім'ї Рудницьких [18; 19]. Окрему інформацію щодо оцінки Михайла Рудницького в радянський період представниками УПА можна знайти в матеріалах Архіву Визвольного руху [11; 12]. Також у дослідженні використана інформація з інтерв'ю, взятого автором у Миколи Ільницького [109].

З-поміж опублікованих джерел передусім слід згадати тритомну збірку документів «Культурне життя в Україні. Західні землі» [147; 148]. В ній зібрані газетні статі, фотографії, а також внутрішня документація радянських органів влади різних рівнів, протоколи партійних зборів, освітніх установ, агентурні донесення тощо. Опубліковані О. Спицькою документи української делегації в Парижі [350; 351] дозволяють по-новому проаналізувати цей раніше не досліджений період в житті Михайла Рудницького, який упродовж 1919–1920-х років був секретарем місії.

Цінним джерелом для дослідження історії сім'ї Рудницьких є упорядкована дослідницею М. Дядюк збірка документів Мілени Рудницької [172], зокрема автобіографічний матеріал, підготовлений самою М. Рудницькою та її братом В. Рудницьким. Окремі листи Михайла Рудницького були упорядковані та опубліковані Л. Сиротою [168] й А. Беницьким [112].

У царині мемуаристики наявна низка публікацій, де висвітлюються різні аспекти діяльності М. Рудницького, ставлення до сім'ї Рудницьких їхніх сучасників. Передовсім слід вказати на дві великі збірки статей і спогадів, присвячених містові Бережани [114] (там декілька років проживала сім'я Рудницьких) і бережанській гімназії [113]. З опублікованих мемуарів заслуговують уваги ґрунтовні спогади Михайлового брата Івана Кедрина-Рудницького [139], де, зокрема, висвітлена «внутрішня кухня» редакції «Діла», оприлюднені особисті спогади про брата, родинні стосунки, його контакти з іншими діячами тощо. Важливу інформацію про молоді роки М. Рудницького в Бережанах містять спогади А. Чарнецького, зокрема стосовно міжетнічних взаємин [261]. Період 1910-х років, зокрема обставини переїзду М. Рудницького до Києва, частково висвітлені в спогадах А. Чайковського [260]. Цікаві спогади про родину Рудницьких у 1930–40-х роках містять спогади Л. Крушельницької [144].

Доволі докладно про життя та діяльність Михайла Рудницького оповідають у спогадах його колеги з редакційного цеху. Зокрема, йдеться про мемуари товариша М. Рудницького, С. Гординського [122] та молодшого колеги О. Тарнавського [256]. Спогади останнього також є важливим зображенням культурної та політичної атмосфери у Львові під час війни.

Інформація про Михайла Рудницького в контексті діяльності середовища «Молодої Музи» уміщена в спогадах П. Карманського [137]. У виданій в 2014 р. збірці «Чорна Індія» «Молодої Музи», вміщено низку статей і спогадів членів «Молодої Музи», зокрема тексти М. Рудницького міжвоєнної доби [262]. Період життя М. Рудницького в якості викладача Львівського

державного університету 1950–60-х років частково висвітлений в розмовах Я. Грицака з Є. Сверстюком [124], І. Банаха з Л. Крушельницькою та М. Ільницьким [186], спогадах Л. Коць-Григорчук [143], Р. Зорівчак [134; 135]. Окрема інформація стосовно М. Рудницького та його сім'ї міститься у спогадах Р. Волчука [121], І. Дзюби [125], А. Слижа [250], Б. Гориня [123] та Є. Онацького [161].

Бібліографія самого Михайла Рудницького представлена його численними художніми творами та літературно-публіцистичними статтями й замітками в низці часописів.

Коли йдеться про періодику, основними часописами для дослідження стали «Діло» й «Назустріч», позаяк Михайло Рудницький був активним дописувачем і членом редколегій обидвох. Також публікації М. Рудницького, або ж статті, присвячені йому, містять народницький часопис «Буковина», еміграційні видання «Воля», «Громадська думка», «Свобода», львівські міжвоєнні журнали «Зиз», «Комар», «Вістник», «Літературно-науковий вістник», варшавсько-львівський журнал «Ми», польськомовні часописи «Sygnały», «Chwila», радянські видання «Вільна Україна» «Література та мистецтво», «Czerwony Sztandar», «Радянський Львів».

Таким чином, архівні та опубліковані джерела становлять достатньо широку джерельну базу для дослідження інтелектуальної біографії Михайла Рудницького, дозволяють висвітлити різні аспекти життя, творчості та світогляду цього видатного галицького інтелектуала.

1.3. Термінологія та методологічні засади

Попри те, що автор поділяє підхід Карла Поппера до наукових досліджень, який стверджував можливість приросту знань [344, с. 438], також, варто не забувати про обмеження, якими так чи інакше скутий кожен історик. Як зазначав Норман Дейвіс, «добрі історики повинні зізнатися у своїх обмеженнях. Найгіршими істориками є ті, хто уявляє, що вони не мають жодних обмежень» [цит. за: 299]. Ця праця є інтердисциплінарною, себто

написаною на перетині різних гуманітарних галузей: історії, літературознавства, соціології та філософії. І тільки в першій з них автор може зазначити бодай якусь фаховість.

Декілька тез проходять наскрізною лінією через усе дослідження. Перша і найважливіша полягає в тому, що біографія Михайла Рудницького є знаковою ілюстрацією історії українського лібералізму, а ширше – сумної долі ліберального проєкту в Центрально-Східній Європі. Міжвоєнний період, на який припадає пік творчості та діяльності М. Рудницького, був часом, коли Європа дедалі більше заграючи з комунізмом і фашизмом, за влучною метафорою історика Марка Мазовера, перетворилась на «темний континент» [382]. В українському випадку ситуація виглядала ще складніше. З одного боку, вкрай несприятливим був зовнішній контекст, себто відсутність власної державності і, відповідно, необхідних інститутів. Ні міжвоєнні Польща та Румунія, ні, звісно, Радянський Союз не були соціально-політичними системами, які сприяли би формуванню ліберальних середовищ. Однак, окрім цього очевидного зовнішнього фактора, за відсутністю широкого українського ліберального руху приховувалися й глибші причини. Головна з них – аграрність економіки країн цього регіону. Аграрність, брак потужної промислової бази, а відповідно й вагомого прошарку середнього класу перетворювали країни Центрально-Східної Європи за термінологією соціолога Іммануїла Валлерстайна [392] на «країни периферії». Відсутність прошарку середнього класу, на основі якого могли б сформуватися ліберальні осередки, стало однією з головних причин того, що ліберальний проєкт зміг втілитися лише на теренах міжвоєнної Чехословаччини – найбільш індустріально розвинутого регіону Габсбурзької монархії з сильним впливом німецької культури. Однак, навіть за таких обставин ми маємо приклади спроб створення лібералами політичних проєктів у цьому регіоні. Найвідоміший із них пов'язаний з постаттю соратника Юзефа Пілсудського, Генрика Юзевського (1892–1981), та його «експериментом» на Волині. Однак, навіть випадок Г. Юзевського показує, що ліберальні інтенції особистості часто

поступаються авторитарним тенденціям політичної реальності [див. 389]. Михайло Рудницький належав до того ж покоління, що й Г. Юзевський. Також обоє прагнули поєднати лібералізм і мистецтво. Різниця між ними полягала в тому, що український лібералізм, як видається, так і не зміг оформитися *інституційно та політично*. Стан дослідження цієї проблематики не дозволяє на даний момент стверджувати чи спростувати тезу про те, чи УНДО було в міжвоєнний період українським ліберальним політичним середовищем. Відтак українське ліберальне середовище у міжвоєнну добу було представлене радше митцями, ніж політиками. Його творили народженні в Центрально-Східній Європі на зламі XIX і XX ст. інтелігенти з широкими поглядами ліберальної орієнтації, які мислили категоріями, ширшими за кордони та національні поділи, але здобули освіту вже в епоху націоналізму. Відень перестав для них бути столицею. Варшава виявилася занадто провінційною внаслідок переваги етноцентризму над універсалізмом. Тільки Париж надалі залишався незмінним пунктом орієнтації на культурній мапі Європи [296, с. 258]. Саме тому біографія літературознавця Михайла Рудницького дає ключ до розуміння специфіки історії українського лібералізму в XX ст.

Друга теза полягає в тому, що з філософської точки зору біографія М. Рудницького є ілюстрацією до теорії Ернеста Гелнера про протистояння двох концепцій знання – індивідуалістичної /атомічної та органічної [372]. Перша передбачає відокремлення мислителя від оточуючого суспільства і осмислення своєї індивідуальності та окремішності. Друга – сприймає мислителів як органічну частину суспільства, в якому вони живуть та творять. У випадку М. Рудницького це проявлялося в дилемі поєднання індивідуальної свободи, ліберальної культури, що стояла на захисті творчості окремого індивіда, з одного боку; та необхідності жити в різних соціальних системах упродовж XX ст., брати участь у культурних і політичних процесах у періоди визвольних змагань, міжвоєнного та радянських періодів, з іншого.

Третя теза: родина Рудницьких і зокрема Михайло Рудницький є «дітьми» модернізації, а саме процесів секуляризації та емансипації. Ці процеси створили передумови і уможливили шлюб між його батьками Іваном Рудницьким та Ідою Шпігель. Батьки Михайла Рудницького належали до двох різних етносів і різних віросповідань, однак обоє належали до першого покоління мешканців Галичини, які відчули на собі трансформаційний вплив модернізації та відходу від традиційного суспільства XIX ст. Четверта теза: світогляд Михайла Рудницького сформувався і залишався упродовж усього життя значною мірою модерністським. Рудницький за віком вже не належав до першого покоління модерністів, але завдяки своїм раннім зацікавленням літературою та культурою встиг увійти до середовища львівської «Молодої Музи», завдяки цьому застрибнувши в останній вагон «першого потягу модернізму».

1.1.1. *Fin-de-siècle*: емансипація та покоління

Перш ніж продовжити виклад, варто зробити певне зауваження стосовно ужитку дослідження Карла Е. Шорске «Віденський *fin-de-siècle*: Політика і культура» [360], присвячене проявам віденського модернізму у різних сферах: політиці, архітектурі, літературі, психології тощо о при аналізі галицьких культурних процесів періоду зламу століть. К. Е. Шорске обрав за концептуальну модель саме Відень, який суттєво відрізнявся від решти терену імперії, в тому числі й Галичини. По-перше, це була метрополія, головний культурний центр цесарства Габсбургів. По-друге, віденському модернізмові передував період віденського лібералізму як панівної суспільної тенденції. По-третє, як зазначав сам К. Е. Шорске, модернізм повсюди передбачав відмежування його носіїв як індивідуумів від решти суспільства, проте у Відні цей процес зачепив цілий клас суспільства, відповідно, мав міцну соціальну опору. Випадок Львова і «Молодої Музи» – це спроба *culture transfer*, перенесення європейських ідей на місцевий ґрунт, однак за відсутності більшості необхідних соціальних, культурних і

політичних передумов для цього. Крім того, це перенесення відбулося значною мірою через «*second hand*» – за посередництвом польського мистецького середовища Кракова. Однак, розуміючи всі ці обмеження, все ж вважаю використання праці К. Е. Шорске необхідним і продуктивним у цьому аспекті дослідження. Спробуємо виокремити найголовніші риси модернізму та через їх призму проаналізувати формівний період у біографії Михайла Рудницького.

Під *модернізмом* розуміється панівний напрям, складний комплекс літературно-мистецьких тенденцій, що виникли наприкінці XIX ст., як заперечення ілюзійістсько-натуралістичної практики в художній дійсності, як спростування заангажованості митця, й проіснували до другої половини XX ст. Модернізм суперечив формульованим соціальною критикою позитивістським настановам, поширюваним на літературу та мистецтво, відмежовувався від вимог задовольняти утилітарні суспільні потреби. Модернізм запровадив принцип творчого осяяння, інтуїтивізму, втаємничення у трансцендентну сутність буття тощо. Характерною рисою модернізму було прагнення поєднання досвіду, створення надісторичної, універсальної системи значень за високими естетичними критеріями [397, с. 64–65].

Цей процес набув характеру не тільки бунту поколінь у рамках класичного протистояння батьків та дітей, але й спроби відмежуватись від усієї культурної спадщини попередників. До цього бунту поколінь апелювали і назви рухів: «Jung-Wien» у Відні, краківська «Młoda Polska» та львівська «Молода Муза». Для подібних рухів важливим був виклик моралізаторській позиції літератури XIX ст. на захист соціальної правди та психологічної, особливо сексуальної, відвертості. Це явище було наслідком краху віри синів у майбутнє, яке творили їхні батьки [360, с. 193].

Найголовнішим місцем комунікації та обміну ідеями цих середовищ була кав'ярня. Салони і кав'ярні зберігали свою значущість як заклади, де інтелектуали різного гатунку ділилися задумами та вартостями одні з одними

[360, с. 26]. Процес відмежування від довколишнього суспільства і зосередження на мистецькому самовираженні втілювався в естетичній доктрині «*l'Art pour l'Art*» – «мистецтво задля мистецтва». Повсюдно в Європі мистецтво задля мистецтва означало для його прихильників відмежування від їхньої соціальної верстви. Оскільки громадське життя задовольняло їх дедалі менше, мистецтво перетворилося майже на релігію, джерело сенсу та поживу для душі [360, с. 34].

«Мистецтво – це мистецтво, а життя – це життя, проте прожити життя мистецьки: ось мистецтво життя». Цей девіз, який пасував мистецьким колам Відня, був також життєвим кредо Михайла Рудницького. Як і віденські митці, його «юнацька життєва мета перетворилася на пошуки краси та прагнення уникнути “загальної” долі» [360, с. 267]. Михайло Рудницький так само, як Оскар Кокошка чи Арнольд Шенберг, був індивідуалістом, який боровся за право душі йти супроти суспільства і його обмежуючих мистецьких форм, що у випадку радикала від політики зумовлювало боротьбу за соціальні чи юридичні права [360, с. 311].

1.1.2. Літературні поля та культурний лібералізм

Я вживатиму такі, здавалось б, загальновідомі терміни, як «лібералізм», «культурний лібералізм», котрі стосовно світогляду та публіцистики М. Рудницького вимагають окремого обговорення, чіткішого визначення і обережного використання. Так само, обережного ужитку вимагає використання окремих елементів теорій «літературних полів» соціолога П'єра Бурдьє. В літературі, присвяченій різним аспектам публіцистики та творчості Михайла Рудницького, загалом існує консенсус щодо визначення його поглядів як ліберальних, проте, як видається, питання лібералізму в його світогляді досі не стало предметом окремого дослідження. Власне і в «лібералізм» М. Рудницького, різні автори вкладають різний зміст. Хтось лише констатує ліберальний світогляд загалом [312, 296], інші вкладають в

нього негативний сенс. Зокрема, О. Баган у вступній статті до збірника перевиданих праць Михайла Рудницького стверджує:

«Михайло Рудницький [...] займав чітку позицію ліберального критика. [...] Власне лібералізм як філософія завжди зацікавлений і передбачає витворення наступальної ідеології охлосу, юрби, яка щораз більше впливає й охоплює елітарні верстви кожного суспільства. [...] Але найголовніша прикмета лібералізму – розбудження широкого егоцентризму, і саме цю засаду найпослідовніше і найповніше утверджував у нас у міжвоєнну добу М. Рудницький» [183, с. 10].

Тому варто дефініювати цей термін. Перш за все під *лібералізмом* ми розумітимемо світоглядну орієнтацію, спосіб мислення, умонастрій, які характеризуються зосередженістю на проблемах емансипації, розширенні меж і форм свободи, передусім – свободи особистості [399, с. 331].

Дослідники відзначають, що в ідеології лібералізму основними є два смислові блоки: свобода та індивідуальність. Джеремі Волдрон вказує, що вже сама етимологія терміну наводить на думку про зв'язок між «лібералізмом» («liberalism») і «свободою» («liberty»), і достатньо зрозуміло, що переконаність у важливості індивідуальної свободи близька до сутності більшості ліберальних політичних позицій [334, с. 70]. За Дж. Волдроном, свобода є не тільки абстракцією, саме наше відчуття того, що означає мати свободу і користуватися нею, пов'язане з нашим розумінням себе як особистостей і розумінням нашого ставлення до цінностей, до інших людей, до суспільства і причинного порядку світу [334, с. 71].

Індивідуалізм та індивід, за Девідом Боазом, є базовою одиницею соціального аналізу лібертаристів. Лише індивіди роблять вибір і є відповідальними за свої дії. Лібертаристська думка надає особливого значення гідності кожного індивіда. Прогресивне визнання гідності за ширшим колом людей – за жінками, представниками різних віросповідань і рас – становить одне з найбільших лібертаристських досягнень Західного світу [334, с. 35]. До подібної думки дійшла і Яель Тамір, вказуючи на те, що

з ліберального погляду, самовираження та індивідуальне розмаїття є основою проблемою, яка важко піддається розв'язанню в органічній концепції суспільства, і саме цим елементам слід віддати перевагу [334, с. 382].

Проте, Михайло Рудницький не був українським ліберальним політиком чи ідеологом, не писав програмних статей з лібералізму, а ліберальні погляди висловлював у публіцистиці, присвяченій ширшим питанням культури та літератури. Чи можемо ми говорити про лібералізм (який найчастіше асоціюється з політикою) у культурній сфері? Тут варто розуміти, що лібералізм, як і націоналізм й більшість «ізмів», не є монолітною ідеологією. Навіть політичний лібералізм відрізняється від країни до країни та від періоду до періоду, залежно від контексту та умов, у яких він постав. Крім того, що політичний лібералізм не є одноманітним, існують ще й суто неполітичні сфери лібералізму, зокрема, економічна й культурна. Власне на цьому акцентує увагу Томас А. Шпрагенс, вказуючи, що ніколи не існувало лібералізму («a liberalism»), а було лише сімейство лібералізмів («family of liberalisms») [334, с. 364]. Тому, аналізуючи публіцистику, присвячену питанням культури, доцільніше вести мову не про політичний, а про *культурний лібералізм*, як ліберальний світогляд на суспільство, що відображає право людини на індивідуальну свободу в культурній сфері життя. Відтак ліберальна культура – це «вивільнена» («liberated») культура. Важливо тут не плутати поняття культурного лібералізму з ліберальним культуралізмом, останній, за В. Кимлічкою, це «погляд, згідно з яким ліберально-демократичні держави мають підтримувати не тільки відомий список загальних громадянських і політичних прав, захищених в усіх ліберальних демократіях, а й різноманітні специфічні для кожної групи права і політику, спрямовані на визнання відмінних ідентичностей та потреб етнокультурних груп і на їхню цілковиту соціальну адаптацію» [334, с. 414]. Як переконливо продемонстрував Мирослав Шкандрій у своєму дослідженні про український націоналізм [387], ідеології та література в ХХ ст. були переплетені між собою значно

міцніше, ніж ми звикли уявляти. Під *ідентичністю* в цьому дослідженні розумітиметься процес тотожності, переживання та усвідомлення своєї приналежності до тієї чи іншої групи та спільноти.

Термін *«інтелектуал»* у даному дослідженні вживається як синонім міжвоєнного терміну *«інтелектуаліст»* – публіцист, який обговорює в своїх текстах широке коло питань та проблем із різних сфер політики, ідеології та культури. Поняття *«інтелігенція»* вживається для широкого позначення «верстви людей, представники якої професійно займаються розумовою, передусім творчою, працею, розвитком та поширенням культури» [395].

В цьому дослідженні чиниться спроба застосувати соціологічну теорію соціальних полів П'єра Бурдьє. Передусім ця теорія використовується для аналізу боротьби за різні форми влади в соціумі. В даному випадку нас цікавить лише один із вузьких підвидів цієї теорії, а саме «теорія літературних полів», себто те, як сам П. Бурдьє спробував використати цю теорію стосовно літературної та мистецької сфери [284, с. 365–372]. Як зазначає П. Бурдьє, більшість дослідників довгий час обходили питання існування соціальних просторів, у яких розміщені агенти, котрі беруть участь у культурному виробництві – просторів, які він називає полями (літературним, мистецьким, науковим, філософським тощо) [284, с. 367]. За П. Бурдьє, *літературне поле* є полем сил, які взаємодіють на всіх, хто входить у це поле по-різному, залежно від зайнятої позиції. Для прикладу, дві найбільш віддалені точки: позиція автора бестселера і позиція поета-авангардиста. Водночас, літературне поле є полем конкурентної боротьби, скерованої на збереження або трансформацію цього поля сил. Літературне поле посідає підпорядковане місце супроти поля влади та має свою власну ієрархію [284, с. 368].

П. Бурдьє пропонує три рівні операцій для аналізу творів культури: 1) аналіз позиції літературного поля всередині поля влади; 2) аналіз внутрішньої структури літературного поля – універсуму, що підпорядковується власним законам функціонування і трансформації;

іншими словами, аналіз структури відносин між позиціями індивідів і структур, що сперечаються за мистецьку легітимність; 3) аналіз того, як формувались габітуси агентів, які займають ці позиції, себто аналіз становлення диспозицій в середині літературного поля, що знаходять у цих позиціях більш чи менш сприятливу можливість для реалізації [284, с. 369]. Важливо розуміти, що боротьба в літературному полі часто триває не стільки за матеріальний, а радше за символічний капітал (наприклад, визнання головним літературним критиком, найталановитішим поетом, творцем нового канону тощо). Символічна влада і символічний капітал здобуваються шляхом дотримання правил гри поля [284, с. 377]. Ієрархія всередині поля літератури протиставляє тих, хто вже досягнув визнання своїх колег, і тих, хто не досягнув (чи ще не досягнув) такої міри визнання. Ця нижча позиція об'єднує письменників і художників різного віку й різних мистецьких поколінь, які кидають виклик канонізованому авангардові. Позаяк використання теорії літературного поля П. Бурдьє для аналізу головних тенденцій літературного процесу в Галичині в міжвоєнний період є завданням для великого окремого дослідження, обмежимось лише другим рівнем аналізу, коротко висвітливши структуру відносин між різними гравцями в літературному полі в контексті діяльності Михайла Рудницького.

1.1.3. Стратегії виживання та соціальні практики

Насамперед варто зазначити, що теоретичні дослідження стратегій виживання здебільшого стосуються виживання євреїв під час Голокосту, і ця тематика найкраще розроблена в історіографії виживання в роки Другої світової війни. Проте, ці стратегії виживання доцільно розглядати не тільки супроти нацистського періоду окупації, але й радянського також. Враховуючи те, що Михайло Рудницький був наполовину єврейського походження, ці стратегії виживання були частково актуальними для нього теж. Роберта Р. Грін розглядаючи теоретичні концепти стратегій виживання, пропонує вести мову не про теорії, а про моделі виживання. Адже моделі – не

теорії, вони швидше надають засоби для огляду і допомагають переосмислити вибрані аспекти реальності на вищих рівнях абстрагування [373, р. 424]. Відповідно, у цьому контексті, «виживання» розуміється як складова особистої характеристики та ті соціокультурні, історичні та політичні фактори, які, узяті разом, впливають на здатність поради собі з несприятливими подіями [373, р. 425]. Виживання – це комплексний складний феномен. Під час та після травматичної події люди, сім'ї та цілі громади мусять використовувати свої вроджені та засвоєні здібності (риса/можливості), щоб, слідуєчи стратегіям, вижити, перебороти відчуття лиха й тривоги та подолати труднощі [373, р. 425]. Усі дії вцілілих, у минулому й нині, зосереджені на одній основній меті – порятунку життя [373, р. 427].

З точки зору стратегій виживання ключовим аспектом є кооперація та колаборація індивіда. Сучасні дослідники інтерпретують кооперацію та колаборацію як життєздатні стратегії виживання, за допомогою яких вдалось захистити життя євреїв, принаймні на короткий термін [366, р. 234]. Себто, *колаборація* – це характерна риса більшості, основна мета її – фізичне виживання індивіда або ж групи індивідів. Дослідник Пітер Таммес, аналізуючи виживання євреїв в часи Голокосту на теренах Нідерландів, вказував, що для євреїв існували два головні шляхи уникнення депортацій до концентраційних таборів та таборів смерті: 1) ховатися, переважно в сільській місцевості; 2) намагатися використати бюрократичну нацистську систему, щоб отримати захищений статус на довший чи коротший термін. Головними перепонами для того, щоб сховатися, для євреїв були: невдача в пошуку того, хто прихистив би їх у себе, небажання розлучатися зі своїми сім'ями та брак грошей [390, р. 331]. Дослідник також прийшов до висновку, що шанси того чи іншого єврея на виживання були значною мірою обумовлені цілою низкою факторів. Насамперед, більше шансів на виживання мали ті євреї, в котрих були не-єврейські члени сім'ї. По-друге, секулярні євреї мали більше шансів ніж релігійні. Третій фактор –

конвертовані з юдаїзму мали більше шансів ніж юдеї. Четвертий – євреї, які мали роботу, мали більше соціальних ресурсів, а отже й можливостей вижити. П'ятий фактор – краще велося євреям, котрі переховувались у сім'ях, голова яких мав роботу. Шостий чинник – євреї, які мали німецьку національність, або ж документи які підтверджували її, мали більше шансів вижити, ніж інші євреї [390, р. 331]. Інші дослідники вказують також на фактор знання мов, передусім німецької, що було важливим компонентом, який сприяв виживанню [366, р. 235].

На стратегії виживання значно впливала специфіка того чи іншого регіону, близькість до політичних кордонів, ідентичність і поведінка місцевих представників окупаційної влади, військове становище, економічний, політичний та юридичний статус цих теренів [367, р. 184]. У більшості випадків дослідження показують, що домінантою стратегією виживання євреїв, зокрема на теренах Східної Європи, була спроба якомога глибшої інтеграції з довколишнім соціумом [367, р. 186]. До подібних стратегій виживання, як зазначає Марк Едель, вдавалися і євреї на теренах, підконтрольних радянській владі, зокрема в блокадному Ленінграді. Виживання на радянських теренах також залежало від рівня взаємодії, співпраці та колаборації з представниками радянської влади. Більшість радянських громадян опинились в поведінковому полі, де мусили вибирати між колаборацією (з німцями чи советами) та спротивом (проти будь-якого тоталітарного режиму), незалежно від того, чи вони намагалися вижити на радянських теренах, на лінії фронту чи під німецькою окупацією [366, р. 192, див.: 360; 365; 370; 393]. Проте насправді деякі люди могли поєднувати ці два полюси поведінки, або виживати між ними.

Важливим аспектом для дослідження стратегій виживання в радянській період є соціальні практики на кшталт одностайних голосувань на партійних зборах, публічної «самокритики», створення нових біографій тощо. Дослідниця Юлія Кисла у своїй дисертації «Переосмислюючи історію післявоєнної доби: радянські українські письменники в епоху пізнього

сталінізму, 1945–1949 роки» (2018) [318] зазначає, що ждановські ідеологічні чистки в літературі кінця 1940-х років були частиною ширшої програми радянської влади, очолюваної Йосипом Сталіном, покликаної встановити контроль над культурним життям СРСР після Другої світової війни. Їх основним завданням було дисциплінування «зіпсованої війною» радянської інтелігенції та відновлення передвоєнної ідеологічної ортодоксальності. На відміну від 1930-х років, сталінський контроль над культурою, а також, за потреби, її найближчим оточенням, у післявоєнну добу ґрунтувався не лише на фізичному насильстві. Як свідчить досвід післявоєнних ідеологічних кампаній в Україні, контроль також реалізувався за допомогою «дисциплінування через приниження» – найчастіше завдяки участі творчої інтелігенції в публічних ритуалах т.зв. «критики та самокритики», які фактично були ритуалами (само)приниження [318].

Зокрема, українська ждановщина 1946–1947 років, спрямована на боротьбу з «буржуазним націоналізмом» у літературі, мала на меті передусім встановлення партійного контролю над репрезентацією радянської сучасності та її передреволюційного минулого, спрямованого на продукування «правильної» версії історії української культури. В цьому сенсі вона була вкрай важливим інструментом у подальшій символічній кодифікації радянської України як своєї «національної окраїни», що на практиці означало домінування російської культури. Важливо розуміти, що сталінізм був не тільки автократичною політичною системою, а скоріше «набором цінностей, соціальною ідентичністю, способом життя», в якому радянські громадяни були водночас і пасивними об'єктами ідеологічної індоктринації, і активними творчими учасниками власного конструювання, переосмислення і вдосконалення за допомогою «більшовицької мови» [318].

Ю. Кисла наголошує на тому, що літературні практики, як-от писання щоденників чи комуністичних автобіографій, були не єдиними засобами формування в народі радянських суб'єктностей за доби Сталіна. Такі усні жанри владного дискурсу, як ритуали політичної самокритики, завдяки яким

радянські громадяни вчилися, як слід поводитися і говорити, були не менш важливими для збереження соціального порядку. Коли уважно придивитись до публічних виступів української творчої інтелігенції, можна краще зрозуміти, як радянський режим загалом намагався консолідувати собі підтримку. Ці владні ритуали сприяли стабільності системи [318].

Партійні ритуали критики і самокритики, згодом інтегровані в царини науки та літератури, служили пропагандистським і популістським цілям, а разом були засобами контролю і, за потреби, чистки серед партійних еліт. Зрештою, ці «церемонії» становлять комплексне явище, яке краще розуміти як «систему культурних ритуалів, специфічно властивих – і фундаментально важливих – для сталінського суспільства». Збори радянських письменників із характерною критикою і самокритикою були потрібні для того, щоб підтримувати й плекати відчуття приналежності радянської інтелігенції до великої спільноти радянського народу, а також легітимізувати існування інтелігенції як групи. Характерною ознакою цих соціальних практик був ритуал публічного вибачення, який, маючи на меті утвердити «помилку» в суспільній свідомості, був «показовим уроком-застереженням для інших не робити подібного, а також визнанням статусу та права партії (керівництва), яка це вибачення приймала, встановлювати правила» [318].

Отже, для стратегії виживання радянського інтелігента в сталінську добу участь у відповідних соціальних практиках, як-от публічні виступи з критикою та самокритикою, був важливим фактором не тільки кар'єри і соціального добробуту, але й навіть фізичного виживання. Зазвичай, на таких заходах переважаюча більшість, якщо мало не всі, погоджувалися на накинута правила гри, звідси і одностайні голосування та ухвали. Водночас інколи представники радянської української інтелігенції відмовлялись грати до кінця за сталінськими нотами, саме це декілька разів траплялося в випадку з Михайлом Рудницьким.

Крім згаданих у вступі методів, в дисертації було використано метод зовнішньої та внутрішньої критики джерел, що дозволило максимально

наблизитися до встановлення авторства збірки памфлетів «Під чужими прапорами», опублікованої в 1954 р., та встановити автентичність деяких протоколів філологічної секції НТШ в 1939 р. Для аналізу візуальних джерел стосовно формування образу Рудницьких у міжвоєнну добу [364, р. 49–66] був використаний метод семіотичного аналізу, себто пояснення шляхом інтерпретації значень, втілених у символічних системах [340, с. 225–228].

Метод герменевтики – спроба «відчитати» прихованні сенси на різних рівнях тексту автора, був ужитий для аналізу неопублікованого тексту Михайла Рудницького «Каяття». Засновуючись на тому, що «значення» слова є об'єктивним відображенням системи зв'язків і відносин, «сенса» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно до даного моменту і ситуації [цит. за: 285]. Сенса, який перебуває на поверхні тексту чи його компонентів, більш об'єктивно прив'язаний до значення складових його висловлювань. Глибинний сенс більш індивідуальний і менш передбачуваний. Міра і глибина сприйняття глибинного сенсу залежить від факторів, пов'язаних з особистістю читача. Однак, не варто забувати, що читач може засвоїти з тексту значно більше інформації, ніж автор мав намір вкласти в нього, зокрема, інформацію про самого автора. Відповідно, процес декодування значення в тексті та усвідомлення загального сенсу тексту геть чисто пов'язаний з інтелектуальною діяльністю читача, який стає головною ланкою в трикутнику «автор–текст–читач» [285].

Розділ 2. На початках модернізму: формівний період Михайла Рудницького (1889–1922)

«Ідеали є атрибутами молодости...»

М. Рудницький. Нагоди і пригоди. 1929.

2.1. Покоління емансипація: до історії родини Рудницьких

Головні місця дій цього розділу – це чотири міста, що найбільше вплинули на формування Михайла Рудницького як особистості: Бережани, Львів, Київ і Париж. Саме в такому порядку від меншого до більшого кегля шрифту ці міста подані на обкладинці однієї з книжок М. Рудницького: «Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Бережани, Львів, Київ, Париж» [210]. Подібна черговість відображала і хронологію його біографії, і те, яке значення він надавав впливові цих міст.

Історія Михайлового батька Івана Рудницького до певної міри є віддзеркаленням сюжету новели «Саша і Сашка» уродженця Львова Леопольда фон Захер-Мазоха, опублікованої в 1885 р. За С. Пахолківим, мова в ній іде про історію двох поколінь священничої сім'ї. Батько Саша, народжений у родині греко-католицького священника, – представник старої, натомість, його син Сашка, – нової генерації української інтелігенції. У 1830-х роках честолюбний студент Саша, згідно з духом часу, мріяв, що стане високим церковним ієрархом і рятівником свого народу. Але він закохується у гарну й розумну доньку парохіяльного священника Спірідію, одружується і відмовляється від відкритої лише для монахів духовної кар'єри та стає скромним сільським парохом. Усі свої надії і сподівання Саша проєктує на сина Сашку і бачить його майбутнім «провідником свого народу». Але Сашка і гадки не має ставати священником, він хоче студіювати право у Львові. Попри те, що це обриває родинну традицію, батько пристає на його аргументи, і Сашка стає першим у родині, хто не присвячує себе священству [341, с. 16–17].

У випадку Івана Рудницького ситуація значно драматичніша, позаяк «Сашка» твердо вирішує одружитись на дівчині з єврейської родини. Однак, цей казус добре ілюструє чинну в цей період серед галицьких русинів тенденцію до відмови від релігійної традиційності, здобуття самостійної секулярної професії, а відтак емансипації з-під батьківської влади та контролю.

Як зазначає С. Пахолків, ключову роль у процесі емансипації відіграла освіта. Емансипація мала потрійний вимір: особистісний, соціальний і національний. По-перше, йшлося про емансипацію від батька і від тривалої родинної традиції. По-друге, емансипація означала рух угору соціальною драбиною. По-третє, відбувалась структурна модернізація цілої нації, себто з'являлись нові верстви. В цьому сенсі емансипація – це відбиток і складова модернізації [341, с. 18]. Ці процеси супроводжувались секуляризацією не стільки в сенсі повного заперечення релігії та віри в Бога, а в отриманні передусім світської освіти та засвоєння світської культури. Ці процеси модернізації рівною мірою зачепили і єврейське населення Галичини, впливаючи не тільки на соціальну структуру, але й на самосприйняття євреїв краю [380, р. 81–98]. Як же ці процеси вплинули на життєвий шлях батьків Михайла Рудницького?

Рудницькі, як видно з закінчення прізвища, були з походження шляхтичами гербу Наленч (Nałęcz) [172, с. 41]. Дід Михайла Рудницького, о. Михайло народився 21 жовтня 1821 р. в Золочеві, де його батько Максиміліян Рудницький був учителем. Дружиною Максиміліяна Рудницького була Анна Погорецька. Саме на честь діда згодом назвали головного героя цього дослідження. За сімейною легендою, одним із давніх предків родини Рудницьких начебто був Лев Рудницький, єпископ Луцький, що жив у XVII ст. Можливо, саме на згадку про далекого предка о. Михайло Рудницький дав своєму найстаршому по синові внукові (Михайлові Рудницькому) перше християнське ім'я Лев. Отець Михайло закінчив гімназію в Бережанах. Теологічні студії відбув у греко-католицькій семінарії

у Львові. Після завершення навчання був управителем парафії у с. Вишнівчику, опісля парохом у Дунаєві, вкінці, аж до своєї смерті, деканом у Помор'ях. Помер о. Михайло після народження Михайла Рудницького, в 1889–1890 роках [172, с. 39]. Одружився він на Кароліні Глязер, яка походила з німецької колонізованої родини. Розмовна мова в домі діда була польська. Хрещеним батьком єдиного сина о. Михайла, Івана Рудницького, був римокатолицький парох Дунаєва о. Петро Солецький. Батько Івана Рудницького належав до старшої генерації народовського табору [172, с. 40].

Батько М. Рудницького, Іван Рудницький народився 20 лютого 1856 р. в Дунаєві. Як і о. Михайло, гімназію Іван закінчив у Бережанах у віці 18 років, восени 1874 р. поступив до Львівського університету на юридичний факультет. Через шість років, 26 жовтня 1880 р. він склав останній іспит і закінчив вищі студії. Під час навчання Іван Рудницький мешкав у Львові у тітки Антонини Ольшанської на Калічій вулиці. Водночас із навчанням в університеті, І. Рудницький відбув військову службу – від жовтня 1877 до кінця вересня 1878 р. Служив у піхоті (80-й полк). Відтак перейшов у резерв і до 1898 р. залишався військовозобов'язаним. У 1882 р. звичний ритм життя Івана Рудницького урвався, позаяк дуалістична монархія вчинила останнє територіальне приєднання в своїй історії, ввівши війська в Боснію та Герцеговину. І. Рудницький знову був призваний до армії і брав участь у військовій експедиції габсбурзьких військ на цих теренах. Пізніше, Іван Рудницький часто згадував Балкани, зокрема місто Сараєво, та зберігав удома орієнтальні речі, привезені звідти. Та найбільше Рудницькому до вподоби припали екзотичні як на галичанина, сербські імена, одне з яких (Мілена) отримала його донька [172, с. 45].

Завдяки дослідженням Марії Вовчко [391], достеменно відома дата народження його дружини Іди Шпігель – жовтень 1862 р. Вона прийшла на світ у сім'ї Ізраєля та Діши Шпігелів. Навряд чи сім'я Шпігелів була «бідною жидівською родиною», як її описує в спогадах Мілена Рудницька. Записи метричної книги свідчать про те, що Іда була народжена в офіційно

zareєстрованому цивільному шлюбі. У 1860-х роках понад половина новонароджених у єврейських родинах Львова були з офіційно незареєстрованих релігійних шлюбів. Отже, дозволити собі офіційну реєстрацію могла далеко не кожна єврейська сім'я [за: 391]. Крім того, Іда Шпігель отримала добру базову освіту, її брат Макс Шпігель навчався на медика в Інсбруці, і лише молодший син Шпігелів Адольф був «білою вороною», позаяк не завершив навчання [172, с. 49].

В Галичині серед єврейського населення наприкінці ХІХ ст. чітко вирізнялась нова тенденція. Починаючи з 1870-х років, дівчата з єврейських родин дедалі частіше отримували базову секулярну освіту та засвоювали польську культуру. Секулярна освіта, навіть мінімальна, розділяла їхній світ між юдейською традицією та модерною культурою, котра в ті часи була майже виключно польською. Як один із наслідків, наприкінці ХІХ ст. зростає кількість випадків утечі з дому та конвертації молодих жінок із єврейських родин на знак протесту проти обраного батьками чоловіка [380, р. 211]. Таким чином, втечі молодих єврейок із домівок були маніфестацією емансипації, котру принесла модерність. У випадку з Ідою Шпігель, це були перші паростки значно ширшого процесу бунту поколінь, коли молодь під впливом секулярної освіти рішуче виступає проти традиційного світу та культури батьків. Важливо, що секуляризація та емансипація активізують водночас процес акультурації та асиміляції євреїв у Галичині [див. 292].

Ще до Балканського походу трапилася подія, яка визначила все подальше життя Івана Рудницького та Іди Шпігель. І. Рудницький мешкаючи в казармі у Львові на Жовківській вулиці, познайомився з «молоденькою, вродливою смаглявкою» Ідою Шпігель. Знайомство 22-річного солдата та 16-річної міщанки швидко перейшло в кохання, а кохання – в бажання одружитись. Проте, наміри закоханих спіткали рішучий осуд і заборону з боку обох сімей. Змішані юдейсько-християнські шлюби не були абсолютно безпрецедентними в Галичині, проте насамперед йшлося про польсько-єврейські шлюби, а не українсько-єврейські. Крім того, більшість випадків

припадала на сільську місцевість Галичини, а не Львів. Водночас, для подібного шлюбу дівчатам із єврейських родин потрібно було вихреститися, себто Іда Шпігель з точки зору юдейської традиції перестала б існувати для єврейської громади. Тимчасом і мати Івана Рудницького, пані Кароліна, не хотіла й чути про одруження єдиного сина на єврейці. Фактично парі довелось чекати 10 років аж до смерті матері Івана Рудницького. Як тільки це сталося, Іда на певний час поселилася в монастирі Сестер Бенедиктинок, пройшла катехизацію та вихрестилася, прийнявши у хрещенні ім'я Ольга [172, с. 46]. 23 квітня 1888 р. в Підгайцях зафіксована конвертація Іди Шпігель в греко-католицизм [391]. Ранньою весною того ж року пара обвінчалась.

В цій історії крім міцності характеру і переконань молодих, важливим є загальний контекст. Якби Іван Рудницький мав не секулярну професію, а став би парохом, цей шлюб став би неможливим, навіть після смерті його батьків. Проте І. Рудницький мав правничий фах і був незалежним від батьків фінансово. Він не міг одружитися проти їхньої волі, але вже роками чекати свого часу [114, с. 364]. Секуляризація та емансипація дозволили йому кинути виклик традиційному світові батьків. У випадку Іди Шпігель правдоподібно, що її родина теж була вже значною мірою секуляризована та емансипована. Іда отримала базову світську освіту, добре писала і читала польською та вочевидь прагнула свободи для себе. Навряд чи батьки в традиційній юдейській родині терпіли б 10 років у домі доньку, яка відмовляється одружуватись на будь-кому, крім *тоя*. Проте психологічно це все ж було важким випробуванням і для пари, і для їхніх родичів. Ймовірно, Іван Рудницький так ніколи й не вибачив своїм батькам спротиву цьому шлюбові. Жодного разу він не приводив своїх дітей до батьківського поховання і невідомо чи сам відвідував його коли-небудь [172, с. 41].

2.2. Світогляд і соціальні контакти Івана та Ольги Рудницьких

Ольга Рудницька ніколи не уривала цілковито контактів зі своєю родиною. Вже в 1890-х роках до неї в гості приїжджали брат Макс і сестра Тинька, які продовжували називати її «Ідою» [172, с. 47]. Як зазначає Мілена Рудницька, мати навіть після шлюбу так і не досягла цілковитої асиміляції, зокрема з українським оточенням чоловіка:

«Була “інша” від пань польок, ще більше відрізнялась від пань українок. Української мови ніколи досконало не вивчила. Разом з тим, хоч була “інша”, проте в поведінці Мами не було ні сліду якоїсь внутрішньої непевності, або почуття меншовартости». Навпаки Ольга Рудницька виявила здатність пристосовуватись до обставин, практичний змісл, реалізм, тонке розуміння людей і талант у підприємницькій діяльності [172, с. 48].

Подібним чином характеризував матір Міленин брат Іван Кедрин-Рудницький, пишучи в своїх спогадах, зокрема, про її практичність і хист до підприємництва [139, с. 15]. Детальні відомості ми маємо лише про одну фінансову операцію Ольги Рудницької, коли по смерті чоловіка вона залишилася одна з дітьми і перебралася до Львова, отримавши частку спадку від Антонини Ольшанської, сестри чоловікового батька. Вона викупила решту часток спадку на дім, що належали іншим спадкоємцям, і згодом вигідно перепродала будинок Ольшанської. Вочевидь, завдяки продажеві та оренді нерухомості, а також завдяки страховим внескам покійного чоловіка, Ольга Рудницька змогла не тільки утримувати п'ять дітей, але й дати всім добру освіту [172, с. 43].

Важливими залишались родинні зв'язки. Зокрема, у 1902–1903 роках Мілена Рудницька проживала у материних родичів – сім'ї Полонецьких, коли ходила до першого класу гімназії у Львові. Саме у Бернарда Полонецького, в «Книгарні Польській» почне працювати Михайло Рудницький, коли після переїзду сім'ї до Львова поступить до університету. В 1910 р. Мілена Рудницька закінчила приватну гімназію Юліуша Словацького для дівчат у Львові. Саме в цю гімназію віддавали своїх доньок батьки з асимільованих або змішаних родин. Тому, як зазнає М. Вовчко, єврейські родичі відігравали

значно важливішу роль, ніж це відображено в спогадах самих Рудницьких. Перед дітьми Рудницьких з дитинства був відкритий світ асимільованих євреїв Галичини. Саме походження матері давало їм «квиток» у цей світ, що було б неможливим, якби вони народились у «звичайній» греко-католицькій родині [391].

Як зазначає С. Пахолків, професія адвокатів, яку обрав Іван Рудницький, відіграла провідну роль в українському емансипаційному процесі. З-поміж інших освічених українців – священників, вчителів, службовців – найбільш готовими до економічної діяльності були адвокати. Їхня незалежна позиція, фахова компетенція та відносна фінансова самостійність чинили їх найвдалішими кандидатами на провідні ролі в національному русі. Модернізація австрійської правової системи забезпечила їм особливу роль посередників, з одного боку, між державою та суспільством, з іншого – між громадянами [341, с. 55].

Українські адвокати мешкали переважно в маленьких містах. У містечках та їхньому сільському оточенні жили також їхні клієнти, чиї правові та політичні інтереси вони представляли, і їхні конкуренти: польські та єврейські адвокати й нотарі [341, с. 56].

У часи своєї студентської молодості, Іван Рудницький міг бути близьким до радикальних кіл студентства. Під час процесу над Іваном Франком слідство намагалось простежити зв'язки Михайла Драгоманова з галицькою молоддю:

«Під час доходжень виявилось, що Михайло Драгоманов у лютому 1876 р. був у духовній семінарії, де відвідував студента прав Івана Рудницького, який мешкав у префекта о. Теодора Пюрка (його родича. – І.Ч.) В часі тієї візити були в помешканні Івана Рудницького: Чубатий, Домбчевський, Голіпатий і Ясеницький. Драгоманов оповідав про свої подорожі і говорив про українські діалекти» [172, с. 52–53].

Можливо саме тут варто шукати початки захоплення трьох поколінь сім'ї Рудницьких ідеями і постаттю Михайла Драгоманова, що пізніше проявилось в текстах Михайла Рудницького та Івана Лисяка-Рудницького.

Вочевидь в ті часи Іван Рудницький належав до найбільш «поступових» та «вільнодумних» студентів. Про це свідчить і складне ставлення Івана Рудницького до Церкви, на яке наклався конфлікт із батьками. Хоча Іван Рудницький час від часу відвідував церкву, проте, за свідченнями Мілени Рудницької, жодного разу не ходив до причастя, і причастився лише помираючи в грудні 1906 р. [172, с. 64].

В будь-якому разі, після одруження та народження дітей світогляд Івана Рудницького значно «поправив», тоді він належав до невеликої групи, що прагнула продовження політики компромісів *нової ери*. Це середовище гуртувалось навколо Олександра Барвінського, Наталя Вахнянина та кардинала Сильвестра Сембратовича. Про це свідчать і листи І. Рудницького до О. Барвінського, і передплата журналу «Руслань» замість «Діла» [341, с. 356; 172, с. 52].

Листи І. Рудницького до О. Барвінського свідчать, що Іван Рудницький у своєму світогляді поєднував народовецькі ідеї з професійними питаннями: «Сама справедливість того вимагає, аби Русин міг руський акт нотаріальний дістати, если того захоче, – а ні як практикується до цього часу – ігнорувати нашу мову в так важній інстанції, якою єсть нотаріат» [54, арк. 1].

На початку 1890-х років Іван Рудницький всерйоз обдумував можливість покинути Галичину та перебраться з сім'єю на Буковину і навіть подав заяву на отримання нотаріату в Чернівцях [54, арк. 4]. Позаяк правники були «авангардом» і «рушійною силою» нації, етнічна приналежність нотаря чи адвоката впливала на баланс сил у кожній місцевості: «Мазури нам Русинам можуть тут в Східній Галичині робити конкуренцію, не вміючи ані слова по руски, то думаю, що Русин має право бути («запонованим»? нерозбірливо – І.Ч.) в руському повіті Буковинським перед Румуном» [54, арк. 6].

Ідеологічні конкуренти народовців, русофіли, часто були ще й фаховими конкурентами [див. 290]. І. Рудницький постійно намагався завдяки протекції посла О. Барвінського усувати з посад нотарів-русофілів. Однак ситуація ускладнювалась тим, що русофілів часто підтримувала місцева польська шляхта, використовуючи їх для послаблення зростаючого впливу народовців на русинів Галичини [54, арк. 9]. Це призвело до того, що Іван Рудницький позиціонував себе зятим ворогом русофілів. Це добре ілюструє його виступ на великому маніфестаційному віче у Львові на Високому Замку, де він перед багатотисячним натовпом виголосив: «Нам не треба проти кацапів австрійських жандармів – ми самі дамо собі з ними раду». Про цю розмову пізніше розповіли Івановому синові Володимирі Рудницькому Євген Олесницький та Володимир Левицький [114, с. 366].

Іван та Ольга Рудницькі намагались виховувати дітей в атмосфері терпимості до інших народів. Зокрема, Іван Рудницький часто повторював дітям: «Любови до свого рідного народу і праці для нього не можна базувати на ненависти до інших» [114, с. 364]. Вдома у Рудницьких польська мова переважала над українською, бо Іван та Ольга Рудницькі розмовляли між собою лише польською, інколи німецькою, кухарки та прислуга теж гомоніли польською. Загалом, це було звичне у руських сім'ях, навіть священничих, явище. Коли діти були малі, Іван Рудницький розмовляв з ними спочатку лише польською, і лише згодом перейшов на українську мову. Яким було ставлення Івана Рудницького до інших етносів Галичини? Мілена Рудницька згадує:

«Поляків Татко не любив, але підтримував з ними коректні взаємини. До жидів ставився прихильно, без тіні антисемітизму. [...] взагалі не мав упереджень до жидів. Др. Равіч, ще як студент прав, працював у татка в канцелярії; моїми інструкторами були жиди: Прайс, згодом Друкс. В канцелярії говорив не раз з жидами їх жаргоном» [172, с. 54].

2.3. На берегах Золотої Липи: родина Рудницьких у Бережанах

*«І коли з втоми нині ледве зіпаю,
 Ішов би ще стрічати молодість свою
 В старе гніздо над Золотою Липою,
 Де через цвинтар близько до Раю!»*

Мих. Рудницький. Бережанам // «Діло».

Ч. 131. 15 червня 1929.

Опосередкованим підтвердженням того, що молодій сім'ї далеко не відразу вдалось успішно інтегруватися в навколишнє середовище були постійні переїзди, які можна простежити завдяки місцям і датам народження їхніх дітей. Старший син Михайло народився у Підгайцях (6 січня 1889 р.), де Іван Рудницький зайняв посаду нотаріального кандидата. Звідти сім'я переїхала до Зборова, де народилися Володимир (15 листопада 1890 р.) та Мілена (15 липня 1892 р.). Пізніше зі Зборова сім'я перебралася до Золочева, а звідти до Ходорова, де народився Іван (22 квітня 1896 р.). Опісля Рудницькі деякий час мешкали в Миколаєві над Дністром та в Луці (поблизу Самбора), де в них народилась донька Марія (померла через кілька днів після народження). В Луці також народився наймолодший син Антін (15 січня 1902 р.). Від 1903 до 1907 р. Рудницькі проживали в Бережанах [172, с. 56]. Через рік після раптової смерті глави сім'ї Івана Рудницького в 1906 р., його вдова Ольга разом із дітьми перебралась до Львова. Вочевидь часті переїзди були зумовлені не тільки специфікою професії нотаря Івана Рудницького, але й тим, що сім'я, враховуючи походження дружини, довго не могла інтегруватися в досить консервативний і традиційний мікросвіт галицьких містечок.

Михайло Рудницький з братом Володимиром навчалися спочатку в гімназії в Самборі, пізніше М. Рудницький провчився перші два класи у 1-й гімназії у Львові [172, с. 66], де його однокласником був син Івана Франка Тарас. М. Рудницький в цей час мешкав із матір'ю, братами та сестрою неподалік від собору Св. Юра в хаті батькового швагра Теодора-Богдана

Пюрка [186, с. 15]. Проте надовго закріпитися сім'я Рудницьких змогла лише в Бережанах, які відігравали особливу роль в історії родини. І дід Михайла, і його батько навчались у Бережанській гімназії, а Іван Рудницький-батько навіть очолював тодішню таємну студентську громаду в гімназії [165]. Іван Рудницький здобув міцне фахове та громадське становище в Бережанах [114, с. 363], очолював місцеву філію т-ва «Просвіта» та «Руську бурсу» [114, с. 365]. Крім того, нотар І. Рудницький запам'ятався в Бережанах як один із найбільших меценатів, який особливо піклувався про молодь [165]. Однак походження Ольги Рудницької мабуть давалось взнаки в маленькому містечку, адже близька особиста дружба пов'язувала Івана та Ольгу Рудницьких лише з родиною Ангерманів. Їхня ситуація була схожою – жінка походила з єврейської родини, а чоловік був поляк [172, с. 60]. Крім того, становище Рудницьких викликало заздрість та інтриги. За декілька місяців до смерті, коли Іван Рудницький організував ювілей гімназії, піднялась ціла хвиля критики на його адресу. Підставою було те, що він вирішив організувати наднаціональне святкування: для випускників гімназії з-поміж русинів, поляків і євреїв, що викликало спротив у частини місцевих народовців. Урешті І. Рудницький був змушений писати довгого пояснюючого листа до «Діла», щоб захистити своє добре ім'я [174]. Раптова смерть Івана Рудницького від зараження крові у грудні 1906 р. стала несподіваним і страшним ударом для всієї сім'ї.

2.3.1. Бережанська гімназія

Бережанська гімназія належала до найстарших середніх шкіл Галичини. Її заснувала у 1779 р. в містечку Збаражі княгиня Ізабелла Любомирська, а в 1805 р. школу перенесли до Бережан. Пізніше, у 1819 р., до гімназії додали шостий клас, а від 1864 р. вона стала восьмикласною. Школа мала п'ять класних кімнат і містилася в ратуші; це був двоповерховий, чотирикутний, майже квадратний будинок з високою вежею, на якому знаходився годинник з чотирма циферблатами. Всередині будинку було таке ж чотирикутне

подвір'я. На першому поверсі будинку були різні крамниці, переважно єврейські [261, с. 17]. В гімназії понад 70% навчальних годин відводилось вивченню мов, тимчасом на математично-природничі науки припадало ледве 17%. [260, с. 18]. Національний склад гімназії був поліетнічним та поліконфесійним, без значної переваги якоїсь однієї групи. Етно-конфесійний склад учнів в 1905–1906 роках був наступним: «285 римокатоликів, 290 греко-католиків, 199 менонітів (німців) [вірм. 6, єванг. 7]; 493 поляки, 287 русинів, 7 німців; усіх 787» [261, с. 28]. Тут варто враховувати, що гімназистів-євреїв часто записували як поляків-католиків.

Мовою викладання у Бережанській гімназії була польська, і лише в останній рік навчання Михайла Рудницького (1906–1907) були запроваджені «утраквістичні», тобто двомовні паралельні класи, в яких викладали українською релігію, мову, історію, географію, математику та природознавство; інші предмети викладали польською [261, с. 27]. Саме в період навчання Михайла Рудницького в гімназії починається кампанія за її перетворення на руську гімназію. В боротьбі за створення української гімназії в Бережанах один із дописувачів «І» (Іван Рудницький? – *І. Ч.*) ще за рік до початку активної передвиборчої кампанії 1906 р. (статті в «Ділі» «Виборча реформа а жиди» та ін.) запропонував залучати місцевих євреїв до боротьби з поляками [136]. На початку століття у Бережанах зібралось ціле сузір'я українських культурних діячів. Варто лише згадати, що літературу в гімназії викладав Богдан Лепкий, а історію Степан Томашівський [261, с. 21]. Частим гостем у Бережанах був письменник Осип Маковей, який допоміг молодому Михайлові Рудницькому опублікувати перші юначі вірші.

Восени 1898 р. українці відзначали сторіччя появи «Енеїди» Івана Котляревського, і це дало почин до загального пожвавлення національного руху також і на Бережанщині. Тоді студент 7-го класу Zenko Кузеля за спонукою свого дядька о. Сильвестра Лепкого та своїх тіток, сестер Глібовицьких, заснував таємний гурток «Молода Україна» [114, с. 71]. В цьому гуртку читали реферати, дискутували на різні теми, підготовляли

свята Т. Шевченка, організували свята скасування панщини тощо. Гурток зосереджував свою діяльність навколо культури. Існування цього «таємного» гуртка було секретом Полішинеля для всіх оточуючих. Про нього не тільки знали викладачі-русини, але зрештою директор гімназії поляк А. Фронкевич просто легалізував його та інші подібні гуртки, створивши в гімназії читальню та допустивши до неї всю українську пресу: «Діло», «Громадський Голос», «Літературно-науковий вістник», «Руслань», «Соціалістичну Волю», а також польські видання, й дозволивши збиратись на дискусійні вечори [114, с. 72]. Одним з меценатів гуртка був Іван Рудницький-батько [113, с. 166]. На одній зі збережених світлин 1903 р. ми бачимо Михайла Рудницького ще як учня молодших класів поряд з іншими членами «Молодої України», сфотографованими навколо погруддя Тараса Шевченка [113, с. 178].

Можливо те, що жодна етноконфесійна група не могла цілковито домінувати в гімназії, сприяло своєрідному балансу сил і атмосфері толерантності, не завше характерної для інших теренів Галичини [139, с. 13; 186, с. 40].

2.3.2. Світогляд і життя Михайла Рудницького в Бережанах

Михайло Рудницький ще змалку захопився театром, спочатку в Ходорові, пізніше у Зборові, Миколаєві, Золочеві та Бережанах він з нетерпінням чекав вистав мандрівних театрів [185, с. 50]. А в часи навчання в бережанській гімназії М. Рудницький спробував себе в якості актора, зокрема в шостому класі грав у аматорській виставі «Мартин Боруля» [210, с. 29]. Однак, ще більшою пристрасстю стали для нього книги. Позаяк українських книг і перекладів було вкрай мало, спраглий юнак зачитувався польськими: «Поки я почав читати українські книжки, я знав уже чимало польських» [24, арк. 1]. Будучи вдома, Михайло Рудницький зазвичай сидів у кімнаті, яку ділив з братом Володимиром, «носом у книжці та не шкільній» [114, с. 365]. Заборонений плід особливо бажаний, тому М. Рудницький з товаришами зачитувались «не дозволеними» програмою книгами: «Ми поглинали тільки

“екзотику” – все, що було заборонене, недоступне, навіть незрозуміле» [230, с. 69]. В церкві під час служби М. Рудницький з товаришами читали «світську літературу». Щоб ніхто не помітив цього, один із них навчився виготовляти палітурки, ідентичні до церковних молитовників, і вкладати в них «заборонені плоди» [210, с. 202]. Авторами, котрі мали великий вплив на молодого М. Рудницького, були ідеологи модернізму Фрідріх Ніцше і Станіслав Пшибишевський [114, с. 370]. Іван Денисюк припускав, що учителями М. Рудницького в літературі, швидше за все, виступили Ніколай Чернишевський, Александр Герцен та Еміль Золя, які цікавилися психологією суспільних середовищ [186, с. 15]. Це вказує на певну еклектичність характеру джерел його світогляду. Як і чимало інших ровесників, у гімназії М. Рудницький захоплюється соціалістичними ідеями. В 1920-х роках він згадував: «Ми переходили тоді соціалістичний “кір” і вважали національну приналежність такою випадковою та часто приватною справою, що вона й не ставала поважною темою дискусії» [186, с. 44].

Як із гумором згадував Володимир Рудницький, в Бережанській гімназії початку ХХ ст. з’явилися предтечі бітників, які звали себе «богемістами», одним з них був Михайло Рудницький. Під впливом «соціалістичних ідей» вони почали запускати довге волосся, бакенбарди і бороди, позували на циніків і на ніцшеанських «юберменшенів», – словом стали «іншими» [114, с. 369]. Підлітки-гімназисти постійно шукали нові сфери для бунту: носіння шапок набакир, зачіски [186, с. 40–41]. Вже перебуваючи в Парижі, в одній зі статей М. Рудницький згадав про свої сумніви в існуванні Бога, які вперше проявились саме в бережанський період його життя: «Вже в першій молодості я мав перші сумніви, чи Бог міг створити людину, одначе я ніколи не сумнівався, що людина могла створити Бога» [237].

Толерантна атмосфера гімназії з молодечим захопленням соціалістичними ідеями сприяли виробленню у Михайла Рудницького толерантного ставлення до представників інших етносів та віросповідань. Це яскраво відобразилось у двох епізодах, пов’язаних з побутом у Бережанах. Перший трапився у 1903

р., коли до Бережан дійшла вістка про погром євреїв у Кишиневі, отож місцева єврейська громада вирішила влаштувати поминальну службу у великій синагозі. Від імені української громади висловити співчуття прийшло троє осіб: відомий місцевий адвокат і політичний діяч Володимир Бачинський (1880–1927) та двоє гімназистів – майбутній соціалістичний діяч Антін Чарнецький (1887–1963) і Михайло Рудницький [261, с. 29].

Другий епізод стався вже після смерті Михайлового батька в 1907 р. Коли польський викладач несправедливо вчинив із євреєм-однокласником М. Рудницького Ляндсманом, юнак запротестував і образив викладача. М. Рудницького тимчасово усунули від навчання [139, с. 14–15]. Тоді в школі почався страйк учнів старших класів, який очолив Альфред Білик, майбутній львівський та тернопільський воєвода у міжвоєнний час [114, с. 368]. Страйкарі добилися свого, і М. Рудницького поновили в гімназії. Цей випадок свідчить не тільки про надзвичайний рівень толерантності (українець стає на захист єврея, а потім поляк – на захист українця), а радше про те, що для учнів гімназії *соціальна* ідентичність (бути гімназистом) важила більше, ніж національна чи етнічно-конфесійна. В міжвоєнний період М. Рудницький згадував: «Ми розуміли поняття «джентльмен» і відчували, як пошана для чужих поглядів, чужої віри, чужої національності, навіть для особистих примх і чудацтв є обов'язковою формою товариського відношення і законом суспільної моралі» [176]. Крім того, початок ХХ ст. відзначився появою масових страйків в Галичині, а страйкова культура поширювалась на різні сфери, починаючи від селян і закінчуючи гімназистами. Зокрема, на теренах Бережанщини в червні–липні 1906 р. відбулася ціла низка селянських страйків [253]. У травні 1905 р. у Заліщиках студенти вчительської семінарії влаштували страйк і зірвали випускні іспити у зв'язку з нетактовною поведінкою радника Войцеховського супроти екстерністів [254].

Цікаво, що в радянські часи ця історія набула другого життя. Деякі місцеві краєзнавці зображували Михайла Рудницького як одного з лідерів

гімназійних лівих гуртків, якого дирекція школи намагалась позбутися як «паршивої вівці». В радянський час для гімназиста-єврея місця не знайшлося, тому за цією версією учитель Шток викликав до дошки самого М. Рудницького, щоб керівництво закладу мало привід його вигнати. І лише бунт «мас» молоді врятував «молодого революціонера» [26, арк. 14–15].

Тоді є Михайло Рудницький починає писати свої перші вірші. Осип Маковей допомагає опублікувати їх під псевдонімом «Ярослав Стефчин» у часописі «Буковина». Молодечий романтизм і максималізм головною темою віршів робить нерозділене й іноді фатальне кохання:

*«Ждав Твого зору... і сеї хвилини
Ні, не забуду здає ся й до смерти,
Тихенький усміх... Він до домовини
З мною піде, і з ним хочу вмерти,
З сим німим сумом, що мрів у безодні
Очий всміхнених... Хотьб ще й сьогодні!»* [252].

Можливо, через складні відносини батька з релігією, Михайло Рудницький теж ніколи не проявляв жодних симпатій до релігії чи Бога, не зачепивши це питання ні публічно, ні у збереженому листуванні. Натомість топос нерозділеного кохання, такого бажаного і болісного, з'явившись ще у підлітковому віці, збережеться в текстах Михайла Рудницького аж до Другої світової війни:

«Прийди до мене вечірною хвилею, такою, яка виколихала ті невчасні думки. [...] Сама, в тиші, з зірками на чолі, без серця. Мені його не треба. Серце лиши иньшим, а уста і очи для мене принеси. [...] Серце твоє се сонце. [...] Лише моїм, не хоче бути. [...] Мені його не треба. Уста і очи для мене принеси» [252]. Вже у 1920-х роках Михайло Рудницький видасть збірку з промовистою назвою «Очі та уста».

Попри пізніші теплі спогади про Бережани, М. Рудницький, навчаючись у гімназії, відчуває, що провінційний світ малого містечка обмежує його [47, арк. 1], він прагне більшого. Здобувши атестат зрілості, після смерті батька

він разом із сім'єю у 1907 р. перебирається з Бережан до Львова, де знаходить себе у середовищі «Молодої Музи».

2.4. «Молода Муза»

Початки руху, що породив «Молоду Музу», сягають Парижу та Відня. У 1886 р. 12 французьких поетів, зокрема Шарль Леконт де Ліль, Стефан Малларме, Поль Верлен, опублікували маніфест символізму, оголосивши про створення літературної групи «Парнас». Під їхнім впливом постають мистецькі групи «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», «Молода Польща». Діячі «Молодої Польщі», осередком якої був Краків, часто приїжджали до Львова. Так символізм поширився і в Галичині. Послідовників його тут називали «декадентами», «парнасцями», «модерністами», «імпресіоністами». Під впливом польських символістів, а також українських поетів із Наддніпрянщини, творчість яких була позначена впливом російських символістів, у Львові перебував літературний часопис «Світ» (1906–1907), головним редактором якого був Володимир Бірчак (1881–1945). У 1907 р. в газеті «Діло» поет Остап Луцький (1883–1941) опублікував статтю «Молода Муза», де виклав теоретичні засади однойменного об'єднання, що існувало в 1907–1909 роках. [186, с. 25–26; див. 372].

Дослідниця Л. Демська-Будзуляк зазначає, що в часи *fin-de-siècle* ціле європейське молоде покоління проголосило гаслом свого життя ідею «чистого мистецтва», подалі від політики й соціальних катаклізмів, анатомічного заглиблення натуралістів у потворність людського життя, естетику реалістів. Широкий загаль засудив їх, однак саме вони писали нову сторінку європейської культури, саме вони були обранцями нового століття, такого щедрого на суперечності [262, с. 14]. Молоді митці відчували, що почався новий етап в культурному житті Європи. Петро Карманський згадував: «Ми, “молодомузівці”, – може навіть тільки інстинктом – відчували, що Європа женеться вперед, тоді як ми, галичани, сидимо скам'янілі на гранітних основах традиційної буденщини, “неньковатості”,

примітивізму й сентименталізму» [262, с. 88]. Письменники «Молодої Музи» були добре обізнані зі світовим спадком (зокрема, творами Ч. Дарвіна, Ф. Ніцше, А. Бергсона) так з доробком польських авторів [262, с. 282, 140].

Власне, можна виділити два головні ідейні джерела львівських модерністів. По-перше, це європейський модернізм. М. Рудницький згадував: «Європейський модернізм, що доходив до нас у німецьких перекладах, був для “Молодої Музи” євангелією, що з неї можна тільки вчитися, а що її правди не можна піддавати в сумнів» [262, с. 139]. Другим, вочевидь важливішим, джерелом була модерністична польська література і мистецтво. «Молода Муза» постала під безпосереднім впливом краківської «Молодої Польщі» [262, с. 138; 140]. П. Карманський писав про це згодом:

«Що ж дивного, що ми звертали погляд на Захід і що дехто з нас, мов потопаючий, витягав руки до обновленої і очищеної з фальшивого патріотичного романтизму поезії “Молодої Польщі”? Через лучність і приязнь [В.] Стефаніка, [Б.] Лепкого, [О.] Луцького й [О.] Новаківського з [С.] Виспянським, [С.] Пшибишевським, [В.] Орканом, [К.] Тетмаєром і іншими корифеями польської нової поезії ми находили духовний контакт з ними, а на львівському ґрунті зв'язали нас особисті зв'язки з Ф. Гвіжджом, Ос. Єдлічом і з деякими молодшими малярами» [262, с. 88].

В атмосфері *fin-de-siècle* написана була стаття Остапа Луцького «Молода Муза», опублікована в «Ділі»:

«Знаменем останніх десятків літ є те, що на всіх полях людської думки ломляться давні правди і поняття. [...] Почалася нова гарячкова контроля, догма за догмою падали в провал забуття, або в кут більш чи менш живих споминів, а під тим всім билось головне джерело сучасної кризи і недолі: боляк всього сучасного суспільного ладу» [262, с. 33].

Свобода індивідуальної творчості, мистецтво як самоцінність, прагнення відобразити людське життя у всіх його проявах стали гаслами цього гуртка [262, с. 35].

Хто ж належав до цього середовища і чи дійсно він був лише модерністським? Як зазначає Л. Демська-Будзуляк, проблема полягає, мабуть у тому, що вони самі до кінця не розуміли, чим є насправді і ким стануть для подальшого розвитку української літератури. «Молода Муза» не була організацією, що веде облік своїх членів, чи має розроблений статут або програму. Це був радше клуб літераторів, до якого тяжіло чимало молоді, яка працювала у різних галузях мистецтва: композитор Станіслав Людкевич, скульптор Михайло Паращук, живописець Іван Северин, скрипаль й маляр Іван Косинін, фейлетоністи Степан Чарнецький та Остап Луцький, перекладач Сидір Твердохліб, прозаїки Михайло Яцків, Богдан Лепкий, Осип Шпитко та Володимир Бірчак, літературознавець Михайло Рудницький, поети Петро Карманський та Василь Пачовський [262, с. 16].

Головним місцем комунікації та зустрічі «молодомузівців» були кав'ярні: «У добі модернізму кав'ярня ставала кузнею творчості» [262, с. 139]. Столики кав'ярні ставали символічними трибунами для кожного, хто не хотів бути «як всі», хто сповідував ідею особистості, пройнятої духом індивідуалізму [262, с. 17; 85]. Важливою рисою львівських модерністів було прагнення відмежувати себе від суспільного життя та національного будівництва: «Всі ненавиділи суспільницькі гасла, що нагадували їм політику» [262, с. 224]. Молодеча спрага до екзотичного і незвичайного, що прокинулась у М. Рудницькому в Бережанах, змогла знайти своє втілення в способі життя модерністів. Для доби модернізму невлаштоване життя поза домом мало силу привабливої екзотики [262, с. 228].

Проте бунт вимагає протиставлення себе чимось конкретному. Цією необхідною протилежністю, без якої неможливий якісний розвиток будь-якого явища, став Іван Франко [262, с. 17]. І. Франко перший зацікавився феноменом «Молодої Музи», написавши критичний відгук на статтю О. Луцького в «Ділі». Він закидав «молодомузівцям» брак чіткої програми та теоретичну слабкість. Однак, І. Франко регулярно приходив до кав'ярні

«Монополь», де завше збирались члени «Молодої Музи», і дискутував з ними:

«Ясній, спокійній аналізі [І.] Франка протиставляли наші модерністи – як колись романтики класикам – своє почування. [...] Так завсіди воювали “молоді” проти “старих”, хоч би між цими молодими були теж сиві та лисі, і хоч би між старими були ще з буйною чуприною, у розцвіті творчих сил» [262, с. 139].

Михайло Рудницький вперше побачив Івана Франка у 1901 р., в хаті матиного родича Б. Полонецького [228, с. 9]. Вже в часи «Молодої Музи» М. Рудницький часто бачився і спілкувався з І. Франком в «Книгарні Польській», куди той час від часу заходив для бесіди з Остапом Ортвіном [25, арк. 2].

Іван Франко був поступовцем, натомість молодомузівські модерністи відкидали ідею поступу; відповідно, І. Франко вважав, що література має бути слугою на полі поступу, молодомузівці ж відстоювали її автономність [див. 300, с. 222–230]. Однак деякі дослідники схиляються до того, що Іван Франко все ж був модерністом, але прихованим [див. 386]. Проте, якщо І. Франко й критикував новий феномен, він усе одно продовжував контактувати з його представниками, тимчасом українська громадськість у публічній сфері Галичини не сприйняла «Молоду Музу», її членів називали «антисупільниками, здеклясованими буржуями» [262, с. 226–228]. Феномен «Молодої Музи» був все ж радше невдалою спробою *culture transfer*, перенесення європейських ідей на інший, не підготовлений ґрунт. Як вказує А. Матусяк, в творчості «молодомузівців» була присутня певна декларативність, вони, зрештою, аналогічно до польських колег, демонстрували песимізм зі слабо вкоріненою метафізичною основою, раптово й дещо штучно прищеплений на ґрунті української літератури, а криза зламу століть не сягала тут крайніх виявів західних криз [262, с. 284].

2.4.1. Творчість і світогляд молодого Михайла Рудницького:

між модернізмом і лібералізмом

Михайло Рудницький був наймолодшим членом гуртка, як він згадував: *«Право на свої дебюти під псевдонімом у “Світі” здобув я ще як гімназійний учень, мабуть, такою дрібничкою. “Світ” видрукував кілька ребусових нарисів [М.] Яцова під псевдонімом “Планета”. Я прочитав їх у Бережанах, вислав до Твердохліба листа із захопленням – якимсь новим оригінальним талантом. [С.] Твердохліб зараз розтрубив усім в “М. Музі”, що найшовся хтось на провінції, який зумів оцінити талант [М.] Яцова»* [262, с. 231].

Якщо випадок Івана та Ольги Рудницьких був бунтом модерності проти традиції, то у випадку Михайла Рудницького йшлося вже про бунт проти самої модерності та, водночас, проти світу суспільної праці та національного будівництва батька.

Одним із найважливіших серед міфологічних культурних архетипів модерністів було романтичне кохання, яке по-особливому привертало увагу молодомузівців. Це зацікавлення обумовлювалось потребою й пошуком «справжнього», небанального кохання, звільненого від табу й стереотипів, поєднаного з необхідністю проникнення не тільки у душу, а й у тіло. Це був зразок кохання, для прийняття якого сучасний молодомузівцям пересічний український читач зовсім не був готовий, адже еротика для народницької літератури становила табу [262, с. 317].

Якщо у випадку колеги М. Рудницького по «Музі» Василя Пачовського сецесійне мистецтво пробудило в еротичній уяві митця цілий каталог образів, які викликають страх, знеохочення й жах щодо експансивного жіночого первня: «жінки-вампіра», «жінки-бестії», Бодлерової «гарної злої тварини» [262, с. 318], то у випадку Михайла Рудницького в поезії переважав радше романтизм та образ жінки як чогось бажаного, але таємничого, недоступного, віддаленого та інколи чужого. В цьому сенсі його стиль поезії зберіг риси, сформовані ще у підлітковому віці:

«Сказати щиро Вам, химерна та змінлива

Царівно мрій чужих та власного настрою

[...]

Коли іду від Вас, в грі мрій їдкий, мов Гайне,

Чую, що лиш собі лишили Ви всі тайни...» [187, с. 30].

Або ж:

«[...] І чим Ти є? Сказати б не зумію

Тобі, ні іншим, ні душі своїй.

Ти не одна з святинь Краси, якій

Уявою весь вік молитись вмію –

І не сувора переможна Клію,

Що йде в імлі незбагнених подій!» [291, с. 33].

В той сам період формується ы ставлення М. Рудницького до різних суспільних явищ. Найголовнішим джерелом тут був для нього польський лібералізм. Польську ліберальну традицію надихала Велика Французька революція [375, с. 56]. В часи *fin-de siècle* польські ліберали виступали з критикою модернізму з позитивістських позицій. Головною тезою залишався примат культу розуму в суспільному житті [див. 374]. Ліберальна критика модернізму мала відмінності від консервативної критики, хоча на перший погляд вони були подібними. Польські ліберали вважали, що гасла «мистецтва заради мистецтва» та наступ ірраціоналізму призведуть до відродження темноти і неосвіченості серед суспільства. Позитивісти вбачали зв'язок у культурних змінах з новим штибом політики – замість колишньої ліберально-елітарної з'являлась нова масова з її вульгаризацією примітивізмом та емоційністю. Для людей, які поставили собі розум за найвище мірило, це означало смертельний вирок [375, с. 222–223]. Ліберали-інтелектуали, що ніколи не покладали особливих надій на неосвічений електорат, дивились на «народ» як на «масу» [360, с. 147]. В цьому сенсі важливою була праця польського ліберала Станіслава Гербурта-Гейбовича «Zarys rojęć o narodzie» («Нарис розуміння нації»), опублікована під псевдонімом І. Снітко в 1901 р. у Львові. Головна думка, яку міг запозичити

М. Рудницький з праці Гейбовича, – загроза приходу темних мас у політику, індивідуалізм та індивідуальна свобода особистості, що червоною ниткою проходять крізь усю працю [375, s. 223–224]. Єдина річ, яку так і не змогли досягнути польські ліберали, – використати мистецтво та фразеологію сецесійної культури [375, s. 242].

У випадку Михайла Рудницького ми маємо поєднання модернізму у мистецькій частині світогляду (Іван Денисюк згадував, що навіть у радянський період стіни житла Михайла Рудницького були завішані картинами модерністів [186, с. 12-13]) та елементів польського лібералізму в суспільній частині. Парадокс Михайла Рудницького полягав у тому, що він поєднував просвітницький раціоналізм у суспільно-політичних аспектах своїх текстів з ірраціональним чуттєвим модернізмом у віршах та художніх творах. Такий дуалізм чинив світогляд М. Рудницького доволі суперечливим, несистемним та еkleктичним. Однак, це робило його своєрідним публіцистом, адже дозволяло синтезувати польський лібералізм із мистецтвом *fin-de-siècle*, чого не змогли зробити представники попереднього покоління польського лібералізму.

2.5. Навчання в університеті та перше знайомство з «містом кохання»

«Подорож, кажуть, освічує молодь».

М. Рудницький. Нагоди й пригоди.

Львів 1929.

По смерті Івана Рудницького Ольга забирає дітей до Львова і оселяється спочатку у своїх родичів Полонецьких. Михайло Рудницький береться працювати помічником літературного редактора видавництва «Книгарня Польська». Ним був польський єврей Оскар Каценелленбоген, який взяв собі ім'я Остап Ортвін. Власником книгарні був дядько М. Рудницького по матері Берл Пордес, вихрещений під іменем Бернарда Полонецького [186, с. 18]. М. Рудницький поступає на правничий факультет Львівського університету.

Враховуючи його ранній інтерес до літератури і мистецтва, ймовірніше за все це було бажання батька, щоб старший син пішов його слідами. Не бажаючи порушувати волю покійного, Михайло Рудницький вчиться на правничому факультеті рік. Вочевидь, попри смерть голови сім'ї, Ольга Рудницька змогла фінансово забезпечити себе й дітей. У фондах Львівського університету в ДАЛО немає жодних відомостей про те, що Михайло Рудницький подавався на державну стипендію для оплати навчання, як це чинили студенти з бідних сімей або сироти.

Однак для мистецької натури молодого М. Рудницького право занадто нудне, крім того, він постійно проводить вільний час в осередку «молодомузівців», які заперечують службу на користь оточуючого суспільства. Митець має лише одну віру – мистецтво, і один обов'язок – виражати індивідуальну творчість. Близько року М. Рудницький розривається між лояльністю до пам'яті батька і покликом серця, допоки не вирішує перейти на філологію на філософському факультеті. Закінчивши перший семестр навчання, М. Рудницький обдумує своє майбутнє, його шарпають сумніви та роздуми – чи продовжити батьків шлях і закінчити правничий факультет, чи йти за покликом душі і перетворити мистецтво з хобі на професію? Цей неспокій відобразився і в тодішніх віршах наймолодшого молодомузівця:

«Сни колишуть ся в безмовному тремтінню

І кругом нависла радість небуття...

Ліс стоїть укритий щільно тінню –

Так чого ж всю ніч заснуть не можу я ?

...

Рій примар снує за стеблами бездумно...

Так чого ж лиш я не можу злитись з ним?

...

Й день палкий з обличчям зкам'янілим

Лиш мене зустріне в колі дум старих...» [178, с. 81].

Університетські документи свідчать, що Рудницький від самого початку навчання на правничому факультеті і після переходу на філософський, позиціонував себе як русина-українця (греко-католицьке віросповідання та руська мова як рідна) [39, арк. 486; 40, арк. 470]. Значну роль в посиленні зацікавлення Михайла Рудницького українською літературою відігравали семінари українського літературознавця Олександра Колесси, який тоді викладав у Львівському університеті. М. Рудницький навіть отримав стипендію за найкращу семінарську роботу на кафедрі О. Колесси [341, с. 269]. Інший тодішній викладач, Кирило Студинський, підкинув ідею студіювати творчість Івана Франка [104, арк. 22].

1910–1911 роки Михайло Рудницький проводить у Парижі, навчаючись у Сорбонні. Париж приніс М. Рудницькому таке бажане відчуття свободи: «Найвартісне і найкраще з усього тут се свобода і самостійність», – пише він молодомузівцю М. Яцкову [48, арк. 1]. В Парижі М. Рудницький пристрастився до нового виду мистецтва – кінематографа [210, с. 29]. Грошей, даних мамою заледве вистачало, щоб не померти з голоду, тому М. Рудницький починає займатись перекладами та підробляти репетиторством [210, с. 33]. Час від часу Михайло Рудницький навідувався до наддніпрянських українських емігрантів в Парижі, які збирались в малій кімнаті «Української Громади» на вулиці Буляр (Boulard). М. Рудницький писав: «Я познайомився тоді вперше з атмосферою революційних балачок і мав навіть раз честь супроводити [В.] Винниченка до австрійського консулату, тому, що він жив у Парижі на пашпорт одного галицького вчителя» [210, с. 66]. «Українська Громада» в Парижі була заснована наприкінці 1908 р. й налічувала близько 120 осіб, переважно наддніпрянців. Михайло Рудницький став її членом в 1910 р. й навіть входив до Ради Громади [111, с. 508–509].

Описуючи свій перший побут у Парижі та атмосферу еміграції М. Рудницький згадував: «Вже тоді йшли суперечки про здобутки революції, державу, буржуазію і про різницю програми [К.] Маркса в виданню “Землі і

Волі” за 20 сотиків і програми товариша Левка» [202, с. 30]. Саме в цих середовищах М. Рудницький зустрівся з Анатолієм Луначарським, про що написав пізніше спогади. Ймовірніше за все, саме тоді М. Рудницький ознайомився з працями К. Маркса, про що свідчать його пізніші тексти.

Навчання у Сорбонні, нарівні з польськими книгами, мало найбільший вплив на формування світогляду Михайла Рудницького. На своїй останній публічній лекції у Львівському університеті в 1966 р. втомлений М. Рудницький гордо заявив: «Усе те, що я говорив, то є залишки мого буржуазно-націоналістичного світогляду, бо я вчився не на якихось Марксах чи Енгельсах, а в Сорбонні» [186, с. 14]. На розуміння й сприйняття М. Рудницьким філософії найбільше вплинули лекції французького філософа Анрі Бергсона [210, с. 237]. Іншим важливим інтелектуальним джерелом для М. Рудницького були лекції Жоржа Сореля в *École des hautes études en sciences sociales* [58, арк. 1]. Крім того, М. Рудницький не тільки як літератор, але й як філолог захоплюється французькою мовою та культурою.

Михайло Рудницький навряд чи мав багато знайомих французів під час свого першого побуту у Парижі, докладно він згадує лише про двох. Перший – це голова «Франко-слов'янського товариства» Поль Казен. Їх об'єднала любов до польської літератури: «Я зблизився з ним від першої хвилини, тому, що я теж сидів у польській літературі по вуха» [186, с. 68]. Другим знайомим був студент Жак Андре, «який згодом став моїм справжнім другом, відвідував мене у Львові, а його в Парижі, і як старший на кілька років відкрив мені не одну паризьку тайну». Жив М. Рудницький на вулиці Жака Кужа в самому серці студентського Парижа [186, с. 69].

Важливим осередком для М. Рудницького було «Франко-слов'янське товариство», на великій дошці якого в рубриці «національність» він єдиний записався як «українець». Це товариство функціонувало при Сорбонні, більшість у ньому становили поляки з Наддніпрянщини. М. Рудницького кілька разів спеціально запрошували польські аристократи до себе, щоб показати, що така «національність» – це нонсенс:

«Мене оглядали, показували, допитували, а навіть запрохали кілька разів до польських аристократичних домів, щоб мене переконати, що моя національність є непорозумінням, бо ось кілька присутніх тут поважних осіб почуває себе теж українцями, знає українську мову, а проте є польської національності» [...] «Українець» існував тоді для французів спеціалістів від слов'язнавства ще в енциклопедії, у малоросійських піснях, в мужицькій опанчі, але не як студент університету, ще й з австрійським паспортом» [186, с. 66].

«Непорозуміння» полягало в тому, що українство польські студенти з Правобережжя трактували як локальну місцеву ідентичність шляхти, а Михайло Рудницький вже як модерну національну. На цьому аспекті варто зупинитись і розглянути його детальніше. Саме в таких ситуація проявляється те, що дослідники називають ідентичністю, самоідентифікацією тощо. Зазвичай людина проявляє свою ідентичність під дією якогось зовнішнього подразника-виклику. Таким «подразником» для Михайла Рудницького стали польські емігранти та студенти з Російської імперії. Михайло Рудницький почав читати польські книжки задовго до українських. В дитинстві та юності він контактував із інтегрованими в польську культуру галицькими євреями. Його захоплення літературою та лібералізм мали яскравий польський відтінок. Чому ж він не став польським літературним критиком і митцем, а позиціонував себе впродовж усього життя саме як українського літературознавця? Однозначно відповісти на це запитання найближчим часом навряд чи вдасться. Правдоподібно, значну роль тут зіграло батьківське виховання, адже ніхто з дітей Івана Рудницького ніколи не ідентифікував себе публічно як поляків, а завше українцями. Знайомі сім'ї вважали це значною мірою заслугою Ольги Рудницької, котра виховала дітей українськими діячами в пам'ять про чоловіка [255, с. 91–92]. Інший важливий фактор – особистий вибір. Батько помер у 1906 р. і теоретично будь-хто з його дітей в ході навчання міг почати позиціонувати себе особою польської національності, проте цього не сталось. Крім того, для Михайла

Рудницького, як не парадоксально, на українському літературному поприщі відкривалось значно більше можливостей, ніж на польському. Ймовірно, ще від часу своїх університетських студій над І. Франком М. Рудницький спостеріг, що від початку хвороби І. Франка ніхто не може посісти роль головного літературного критика й арбітра серед українців у Галичині, тож вирішив зайняти це місце. Це не означає, що польська культура зникла з овиду М. Рудницького. Навпаки, польський та український світи продовжували співіснувати у його світобаченні. Маємо й інші приклади співіснування польської та української ідентичності та культури на пограниччі й свідомий вибір на користь останньої – рання біографія митрополита Андрея Шептицького [див. 383] та В'ячеслава Липинського [див. 371]. Доречно тут загадати й біографію відомого українського соціолога польського походження Ольгерда Бочковського (1885–1939). Життєвий шлях О. Бочковського під час революції нагадував біографію М. Рудницького – він став перекладачем, а згодом аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехо-Словацькій Республіці [див. 316].

М. Рудницький швидко розчаровується в діяльності української еміграційної «Громади» в Парижі, водночас, позиціонуючи себе як українця, він нажив собі недругів серед польської еміграції [49, арк. 6]. Вже після навчання в Сорбонні М. Рудницький продовжив університетські студії над І. Франком. Після успішного захисту дисертації: «Іван Франко як письменник і критик» М. Рудницький 15 липня 1914 р. отримав ступінь доктора філологічних наук [13, арк. 162]. Найголовнішим наслідком навчання у Франції для світогляду М. Рудницького було те, що французька культура та інтелектуальні традиції стали своєрідним «еталоном», яким він оцінював решту явищ [262, с. 73].

Коли вся сім'я Рудницьких зібралась разом і традиційно святкувала черговий Святвечір 1913–1914 р., ніхто не міг подумати, що найближчим часом їх розкидає світом, а в дім прийде війна. Брати, сестра і мати

зустрінуться знову разом аж на Святий Вечір 1920/1921 р. в Відні [173, с. 635, 639].

2.6. У часи воєн і революцій (1914–1918)

2.6.1. Початок війни та окупація

Після повернення з Парижа М. Рудницький продовжує навчання у Львівському університеті. Від 1911 до 1914 р. він займається переважно перекладами у видавництві «Симпосіон», де тлумачить з французької на польську вибрані філософські твори Ж. Сореля, більшу частину праць англійського філософа Дж. Г. Ньюмена і продовжує перекладати роботи Станіслава Бжозовського, зокрема, разом із О. Ортвіном готує до друку «Щоденник» С. Бжозовського. Восени 1914 р. М. Рудницький мав коштом державної стипендії продовжити навчання за кордоном, проте завадила війна [58, арк.1].

Як не парадоксально, хоча війна й позбавила його роботи та не дозволила виїхати за кордон, проте вона відкрила нові можливості. З майже безтурботним гумором М. Рудницький згодом писав:

«У день, коли російські війська в 1914 році зайняли Львів, я втратив автоматично посаду, як і усі ті що, пішли на фронт. Ви, може, запримітили, що катастрофи мають інколи підбадьорюючий вплив на людей, які загрузли в одноманітній буденщині. З моменту російської окупації, коли всі мої пляни пішли шкереберть, я відчув приплив нової енергії, якої сам по собі не сподівався. Я не квапився переходити Карпат, щоб підсилити австрійську армію, але три дня пізніше я найшов у Львові прегарну посаду. Я пристав до одного бюро перекладів із чужих мов, яким завідував один мій добрий знайомий Ромуальд Вальчак» [186, с. 162].

Двом братам Михайла пощастило менше: Іван, який вчився на лікаря, та Володимир, що навчався на правника, були призвані до цісарської армії влітку-восени 1914 р. Як колись влучно зазначив Тімоті Снайдер,

перекладачам легше вижити під час війни, ніж будь-яким іншим інтелігентам [391]. За словами М. Рудницького, у 1914 р. у Львові було лише декілька осіб які б вільно розмовляли, а головне, писали російською мовою. Тому в бюро була постійна робота для перекладачів, переважно різних прохань до російської влади «на тему всіх болячок заляканого, без'язикового галицького громадянина» [186, с. 163]. Серед клієнтів бюро особливо багато було галицьких євреїв, приклад одного з таких прохань наводить Рудницький:

«Его Превосходительству Градоначальнику г. Львова. Авраама Германовича Менкеса, проживающего по ул. Солнечной М 1. Во Львове. Прошение. Нижеподписавшийся сим честь имеет покорнейше просить разрешить ему на проїздъ по железной дороге изъ г. Львова в. г. Броды и обратно. Львовъ 2-го октября 1914». Такі документи коштували 1 австрійську корону, що тоді дорівнювало 1 рублеві [186, с. 163].

Це давало хороший заробіток, який можна було із задоволенням витратити, в тому числі й на алкоголь. Деталі однієї з обгородок із закупівлею забороненого російською владою алкоголю М. Рудницький наводить у листі до М. Яцкова [50, арк. 1]. Робота в бюро і обгородки з алкоголем привели до того, що М. Рудницький часто контактував із наддніпрянськими українцями з російської армії: «Вояки російської армії шукали у Львові за двома забороненими речами: за “Кобзарем” і горілкою» [226]. Вже з посиденьок із російськими офіцерами М. Рудницький почав усвідомлювати близькість революції в Російській імперії [186, с. 171].

В творі «Окупація» зі збірки «9 любовних історій» М. Рудницький подає себе посередником між француженкою-гувернанткою, що залишилась доглядати за домом, і старшиною російської армії, наддніпрянським українцем. Старшина поселяється в будинку з гувернанткою, проте він не знає французької, як і відповідно француженка російської чи української. Між ними виникає взаємність, але на заваді стоїть мовний бар'єр, саме тут у нагоді закоханим стає перекладач бюро Михайло Рудницький. В творі відверто простежується прагнення М. Рудницького стати посередником між

українською та французькою культурою, які обов'язково повинні зійтись разом. Проте, по-справжньому оцінити і пізнати французьку культуру може лише сам М. Рудницький. Красуня-гувернантка врешті-решт залишається не з наддніпрянцем, якого відсилають на фронт, а з самим посередником-перекладачем.

Однак ця окупаційна «ідилія» закінчується зі зміною на фронті й контрнаступом Центральних держав у 1915 р. Тоді, російська влада масово депортувала т.зв. «закладників» зі Східної Галичини. В основному в заручники брали осіб у віці 40–50 років – «людей статочних, солідних з становищем: послів до парламенту або до сойму, священників, рабів, професорів вищих і середніх шкіл, директорів банків, директорів музеїв, купців, адвокатів, суддів, заможних селян» [345, с. 46]. М. Рудницький формально не належав до жодної з цих категорій ні за віком, ні за соціальним статусом, але також був депортований разом з іншими заручниками. Про це писав Андрій Чайковський, який зустрів Михайла Рудницького в Києві [260, с. 70]. М. Рудницький, подаючи 1918 р. свою біографію для роботи в Київському університеті, підтвердив це [58, арк. 1]. Таким чином, у квітні 1915 р. М. Рудницький несподівано опиняється в Києві [216, с. 27].

Порівняно ліберальні умови утримання галицьких заручників у Києві уможливили створення такої специфічної установи, як національний арештний дім. За прикладом поляків, які винайняли окреме приміщення для галицьких одноплемінників, українці добились того самого і для своїх. Так виникла українська тюрма – в'язниця, яку утримувала громада на приватні кошти. Як жартували, це була «перша офіційна українська інституція в Києві». Невдовзі, знову таки за польським прикладом, було одержано дозвіл звільняти заручників й розташовувати їх по приватних помешканнях за поручительством відомих громадян міста. Так Михайло Рудницький та ще понад 60 заручників (І. Свенціцький, К. Паньківський, С. Федак, І. Левинський та інші) змогли поступово вийти з-під варти [345, с. 50].

2.6.2. Філософія у революційному Києві (1917–1918)

І знову М. Рудницький виявляється мазунчиком долі. Опинившись без документів у чужому місті, він зміг швидко знайти собі заробіток і активно долучився до культурного життя Києва. До революції 1917 р. М. Рудницький жив і далі завдяки перекладам і репетиторству в сім'ях багатих киян [226]. Це дозволило йому завести нові контакти, завдяки одному з київських членів Думи Михайло Рудницький зміг витягнути брата Івана з сибірського табору для бранців і дав йому притулок у Києві [139, с. 24].

Лютнева революція не тільки надихала творчу натуру М. Рудницького, але й дозволила йому почати викладати в навчальних закладах [226]. У вересні 1917 р. М. Рудницький став учителем у 1-й українській гімназії, де й познайомився з Миколою Зеровим [217, с. 27]. Упродовж 1917–1918 років М. Рудницький перебував на посаді професора Народного Університету в Києві, де був доцентом катедри філософії [186, с. 19]. Попри притаманний йому сарказм, М. Рудницький втішався тим, що в революційному Києві він був одним з перших, хто викладав філософію для кількох сотень студентів українською мовою [210, с. 246]. У Києві Михайло Рудницький захопився донькою Івана Тобілевича (Карпенко-Карого) Марією. Вона також працювала в першій українській гімназії, викладаючи французьку мову. Щотижня в помешканні Марії Тобілевич на Тургенєвській 8, збирались поети та поціновувачі поезії. Марії Михайло подарував свою збірку віршів з присвятою «Меценатці» [33, арк. 4].

Михайло Рудницький залишився вірним своєму модерністському змагові за свободу митця від обов'язків перед суспільством. Перебуваючи в епіцентрі українських, і не тільки, революційних подій, він дедалі більше заглиблюється в філософію, відмежовуючись від навколишньої дійсності. 29-річний професор не схотів розділити долю деяких своїх студентів під Крутами й ніколи не згадував про них [294, с. 3]. Водночас, постійні зміни влади у Києві викликають у М. Рудницького відчуття тривоги і непевності в прийдешньому дні [51, арк. 1; 52, арк. 1]. Філософські студії дозволяють

забутись і перенестись у світ ідей. Ще з львівського періоду М. Рудницького продовжує цікавити творчість Станіслава Бжозовського, він навіть думав над тим, щоб написати велику працю про його філософію [55, арк. 2–5].

Викладаючи в 1918 р. філософію в університеті, М. Рудницький постійно прагнув більшого як митець і як мислитель: «Трагізм великого філософа, коли він стає невеличким учителем, полишає також животворні наслідки в суспільности» [225, с. 51]. В цей час М. Рудницький погоджується з тим, що «просвітити» широкі маса – річ майже безнадійна, та й чи потрібна взагалі? [225, с. 51]

М. Рудницький, керуючись інтуїтизмом А. Бергсона [211, с. 162], виступав проти «фанатичної віри в чудотворність наукової об'єктивізації». Навіть у А. Бергсоні Михайла Рудницького найбільше захоплювала здатність філософа запозичити з психології артиста мистецькі і животворні порівняння [211, с. 172]. Це радикально відрізняло його покоління від покоління І. Франка. Тому в філософському світогляді М. Рудницького переважав суб'єктивізм та індивідуалізм: *«Філософія не може ні починатись з фактів, ні кінчати фактами, коли сама хоче бути чимсь більше як низкою фактів. [...] Ось чому “вступ до філософії” повинен бути сповіддю особистих пошуканок і знахідок у сфері ідей, які є орудником для висказання себе при їх помочі, так як орудником для поета є образи, для маляра коліри, для композитора – звуки і т.д. Фільософ не є більше об'єктивним, ніж вони [...]»* [225, с. 56].

Переносячи мистецький індивідуалізм на філософський ґрунт [225, с. 48], М. Рудницький твердив, що ключем для розуміння світогляду того чи іншого філософа є не те, що він приймає віру в свободу волі або в Бога, значно важливіше те, чому він їх приймає. В ці постулати вірять часто вже тоді, коли про філософію людина не має ще поняття, і всі її пізніші метафізичні розмисли є лише пошуком доказів, щоб виправдати, оборонити віру, яка сильніша, ніж руйнівний аналіз теорій, що на неї тиснуть. Відповідно до цього, найцікавішим фактом у кожній філософській системі є саме своєрідна

сполука індивідуального змісту з найсильнішими абстрактними формами [225, с. 56].

Поезія у філософії та філософія у поезії час від часу порушували межі своїх світів і зливались воєдино у світогляді М. Рудницького. Свої ідеї відсутності однієї правди та істини він переносить у рядки віршів:

*«Казати Вам про тихих небезпек принади
Злету думок в царство як від нас далекі:
Небо, дух та тіло свободної Гелляди,
Инколи зітхнути, чому ми ах! Не Греки,
Щоб вірили в платонівський світ неповорушний
Відвічних правд [...] і звати філософа – дурнем [...]»* [191, с. 31].

Коли Директорія підняла повстання проти гетьмана Павла Скоропадського і на околицях Києва точилися бої, М. Рудницький намагався знайти розраду в філософії, повертаючись до Бергсонівського інтуїтивізму й ключової ролі особистого сприйняття у філософії. Михайло Рудницький прагне тиші та миру, а не воєн і революцій, майбутнє тривожить його. Зміну влади в Києві після зречення П. Скоропадського в грудні 1918 р. він намагається перенести у філософську площину:

«Новий філософічний світогляд знаходить як найширшу форму для полагодження конфліктів між сею площиною, яку “сучасна людина” відчуває як дійсність, і між домаганнями дотеперішніх філософічних теорій: зясувати напрям сеї дійсності. Роля нового філософічного світогляду нагадує де-чим ролю нової влади в момент революції. Нова влада є тоді не стільки висловом бажань та змагань загалу як орудником порозуміння між найбільше протилежними напрямками, яких суперечности зросли до величини конфлікту. Новий світогляд перевертає відношення і безсилу робить міцю» [211, с. 161].

Як в літературі, так і у філософії М. Рудницький прагне вивільнитись із тенет «-ізмів» і ставить свободу митця (філософа) понад усе [211, с. 167]. Навіть філософські ідеї А. Бергсона М. Рудницький намагається трактувати

без догматизму, не відкидаючи до кінця інтелектуалізм і раціоналізм: *«Бути в філософії “бергсоністом” чи “інтуїтивістом” се тільки, що в соціології “марксистом”.* Марксизм є політичною програмою, яка має на меті виборити певні практичні домагання: марксизм як метода дослідів суспільних явищ є схемою проти якої сам [К.] Маркс виступав з обуренням» [211, с. 171].

Попри філософські студії, Михайло Рудницький все ж усвідомлює, що Київ найближчим часом накриє нова хвиля анархії та нестабільності. Проте, куди подітись? Східна Галичина вже охоплена полум'ям польсько-української війни і здалеку не видається безпечним місцем проживання. Отже, у Західні Європу? Але як туди добратись і з чого жити? Завдяки контактам у Києві, вже після приходу до влади Директорії, М. Рудницький добивається для себе місця в делегації, яку уряд УНР відправляє до міста, де дипломати вирішували післявоєнне облаштування світу – на Паризьку мирну конференцію. Модерністський митець-філософ, що протестував проти служіння суспільству, тепер мусить приміряти нове амплуа – дипломата.

2.7. Дипломатія та інтриги: Михайло Рудницький на еміграції (1919–1922)

2.7.1. Переїзд до Парижа та робота в Секретаріаті Делегації

Стосовно діяльності Михайла Рудницького в місії УНР в Парижі довгий час нічого достеменно не було відомо. Вслід за автобіографіями, укладеними М. Рудницьким у радянський період, більшість авторів зводили його участь в комісії лише до ролі перекладача. Проте, хоча М. Рудницький дійсно виконував цю роботу, в різні періоди він також був скарбником і навіть секретарем місії, відповідаючи за всю документацію та поточні справи делегації.

Михайло Рудницький виїхав із Києва у січні 1919 р. безпосередньо перед зайняттям його більшовиками [53, арк. 1]. Завдяки віднайденому

дослідницею О. Спицькою рукопису Книги наказів Української делегації, можливо детальніше реконструювати діяльність М. Рудницького в Делегації. Перша згадка про нього – це Наказ №11 в Книзі наказів за 23 березня 1919 р. З наказу випливає, що М. Рудницький разом із полковником Володимиром Колосовським через Швейцарію прибули до Парижа і заходилися виконувати свої обов'язки. Цікавою постаттю є товариш Рудницького в поїзді та в делегації, щойно згаданий полковник В. Колосовський (1884–1944). В часи Української Держави П. Скоропадського він був призначений начальником розвідувального (розвідчного) відділу Генерального штабу. Після відречення Скоропадського полковник перейшов на службу до Директорії УНР. В Парижі він виконував функції військового аташе та очільника української резидентури [350, с. 196]. Після революційного Києва М. Рудницький з нетерпінням чекав на повернення до Парижа, який пам'ятав іще з довоєнних років як оазу безтурботності та мистецтва. Однак буревій Великої війни позначився й на ньому: «Про Париж також писати важко. Війна змінила його чимало. Втратив своє тло і веселість. Війна зробила людей злими і пригніченими» [53, арк. 1].

Згідно з Книгою наказів, найвищу платню отримували радники делегації – 5000 франків, найнижчу – машиністки та писарі, але з часом їх платня збільшилася від 200 до 400 франків на місяць. Аташе отримували 4 000 франків, секретарі делегації – від 3000 до 4000 франків, перекладачі отримували від 800 франків на початку роботи делегації до 2000 франків наприкінці її роботи [351, с. 192]. Як третій секретар місії, М. Рудницький почав отримувати оклад в 3000 франків [351, с. 196]. У грудні 1919 р. внаслідок реорганізації Місії («Делегація / Місія» – ці терміни часто вживали як синоніми в документах) Михайло Рудницький став основним секретарем делегації, отримуючи одну з найвищих зарплат у 5000 франків (для порівняння – таку ж платню в 5000 франків у делегації мав лише військовий аташе Володимир Колосовський) [350, с. 207]. Водночас слід зазначити, що фінансування Місії було вкрай непродуманим і несистематичним. Навіть

головний бухгалтер Делегації не знав, скільки всього грошей через різних людей та інституцій передано урядом УНР для Місії. Це створювало сприятливе середовище для фінансових маніпуляцій [72, арк. 207].

Делегація розташовувалась у великому приміщенні на вулиці rue la Perouse, 37 [350, с. 210]. Вже від 15 квітня 1919 р. й надалі М. Рудницький періодично виконував обов'язки головного секретаря місії [351, с. 197]. В травні-червні 1920 р. М. Рудницький виконував також обов'язки скарбника місії [351, с. 210]. Першим очільником Делегації був Григорій Сидоренко (1874–1924), якого 22 серпня 1919 р. замінює граф Михайло Тишкевич (1857–1930) [351, с. 204]. Саме на цій роботі проявилось галицьке «підґрунтя» діяльності Михайла Рудницького. Як син правника, і колишній студент правничого факультету, він вимагав дотримання «букви закону» та «інструкцій» і протестував проти дезорганізації роботи в Делегації. На одній з нарад він скаржився: *«Секретаріят поставлено в неможливе становище. Роботи дуже багато, кожний з членів приходять, дає різні записки і ноти і кожен жадає, аби все було зроблено негайно, а це неможливо. [...] Пп. члени делегації дають не опрацьовані еляборати, а маленькі записки і нотатки, які називаються оригіналами нот, і нам приходиться сидіти цілими годинами, розбирати ці записки і додумуватись, чого хотів референт чи автор»* [351, с. 248].

Сергій Шелухін як радник Делегації також констатував повний безлад у роботі секретаріату з часу призначення М. Тишкевича та скорочення працівників, хоч й залишався високої думки про М. Рудницького, «якого я знаю за доброго працівника» [67, арк. 76; див. 221, с. 122–123].

В червні 1919 р. до Делегації приєднався дипломат із Буковини Артем Галіп (1887–?), який в майбутньому відіграє не останню роль в діяльності Делегації та завершенні дипломатичної кар'єри М. Рудницького [351, с. 201]. 1 березня 1920 р. до Делегації приєднується ще одна неординарна постать – історик Ілько Борщак (Баршак) (1892–1959) [351, с. 208]. Народившись у єврейській родині на Півдні України [див. 278, с. 139–168], І. Борщак

вихрестився і зробив кар'єру історика, дослідника українсько-французьких контактів. На ґрунті обопільної любові до французької історії та культури Михайло Рудницький та Ілько Борщак мали багато спільного. Крім того, обидва були єврейського походження, і стали українськими діячами унаслідок свідомого вибору. Візія полікультурної інклюзивної України єднала обох, що чинило їх у багатьох аспектах однодумцями, а водночас маргіналами в очах решти. Міжвоєнні розповіді Михайла Рудницького про те, що М. Тишкевич найняв І. Борщака для того, щоб той історичними дослідженнями показав давні зв'язки Франції та України, щоб потім демонструвати це французьким діячам, підтверджував і сам І. Борщак [161, с. 99].

Однією з найбільших проблем Делегації УНР в Парижі було те, що власне цілісної Делегації просто не існувало. Місія включала в себе представників УНР і представників ЗУНР, які вели діаметрально протилежну політику. Крім того, й самі представники Наддніпрянщини швидко поділились на «самостійників» і «федералістів», до останніх включали С. Шелухіна, А. Галіпа та І. Борщака. Секретар В. Дідушок заявив на одному з засідань:

«Од певного часу намічається в нашій делегації абсолютний брак єдності. Не говорю вже про те становище, яке витворилося поміж політичною і дипломатичною секціями. Я підходжу до питання з боку чисто організаційного. Дійшло до того, що зараз мається в делегації два зовсім окремі бюро з своїми помешканнями, своєю регістратурою, своїми печатками, висилається ноти і заяви без відома делегації і таким чином доводиться повний розвал в нашій організації» [351, с. 246].

Остаточно край спільній Делегації УНР та ЗУНР у Парижі поклали події на Наддніпрянщині. Підписання Зятківського сепаратного договору між УГА та керівництвом Добровольчої армії в листопаді 1919 р. остаточно розвело українських дипломатів в Парижі по різні сторони. 18 грудня 1919 р. Делегація отримала телеграму від уряду УНР, згідно з якою делегація в тодішньому складі була ліквідована, а Михайло Тишкевич мав набрати нову.

Цікаво, що М. Рудницький був лише формально звільнений і одразу ж наново прийнятий на посаду секретаря, тимчасом, як багато інших співробітників були звільнені назавжди. Зокрема, відкликані були всі представники ЗУНР: В. Панейко, С. Томашівський, А. Петрушевич, О. Кульчицький, М. Лозинський тощо [351, с. 206]. Михайло Рудницький залишився чи не єдиним галичанином в делегації. Хоча цілком очевидно, що правова свідомість М. Рудницького була галицькою, проте політична візія радше тяжіла до наддніпрянських зразків. Це було не поодиноким явищем, коли галичани, що опинились під час революції на «Великій Україні», дивились на українську національну справу з наддніпрянської перспективи. Найяскравішим прикладами тут були брат Михайла Іван Кедрин-Рудницький та Євген Коновалець. Це підтверджується і розгромною характеристикою А. Петрушевича, С. Томашівського та інших діячів ЗУНР в Парижі, яку М. Рудницький висловлював у приватних листах вже у міжвоєнний період.

В цей період Михайло Рудницький доволі критично ставиться до більшовиків, вважаючи їх доктринерами-фанатиками, які нав'язують «поступ» решті людства [236]. Досвід життя в революційному Києві схилив М. Рудницького до переконання в потребі еволюційного розвитку суспільства, а не революційного [227].

2.7.2. Меморандум

Михайло Рудницький гостро відчував відсутність культурної дипломатії в діяльності Делегації в Парижі та повне нехтування питаннями майбутнього української культури [201, с. 30]. Крім того, дипломатичне становище української делегації на Конференції і її роз'єднаність змусили М. Рудницького задуматись: яким чином він може поєднати свій світогляд із державною справою? Ці роздуми спонукали його до написання Меморандуму урядові УНР з власною візією ситуації та способами виходу з неї. Співавтором тексту став аташе Делегації Іван Петрушевич. Аналіз змісту

меморандуму і форми, в якій він поданий, вказує на те, що основним автором та ініціатором все ж був Михайло Рудницький [67, арк. 19–22].

В Меморандумі вказувалось на катастрофічне становище української справи на Мирній Конференції. Щоб змінити упереджене і вороже ставлення до України сильних світу цього, М. Рудницький пропонував в інтересі української справи ознайомити з ідеями і змаганнями України ті сфери, «які мають і хтозна як довго матимуть право та силу рішати фактично про нашу долю не лишень на Мировій Конференції» [67, арк. 19]. Михайло Рудницький звертав увагу на те, що сучасним терміном можна охарактеризувати як «інформаційна війна»: безпосередні політичні вороги України поляки та росіяни мали в Парижі та Лондоні великі пресові апарати, Бюро Пропаганди, очолювані добре ознайомленими з європейською культурою і середовищем особами. Навіть менш численні народи, як-от латиші, литовці, естонці та грузини мали приготовлені праці на французькій та англійській мові і могли «засипати» Конференцію пресою, брошурами, книжками, мемуарами, а головне мапами. Тим часом в українській справі ніяких системних рухів у цьому напрямку не спостерігалось: «Ми в дійсності не маємо ні одної публікації, ні однісінького органу, на який можна би покликатись, або який міг би заважити на опінії в нашу сторону» [67, арк. 19].

Меморандум пропонував зосередити головну увагу на пропаганді в Парижі: «найбільш пекучим, найнеобхіднішим і мінімальним постулатом нашої політики в Парижі є організація такої пропаганди, яку мають иньші народи заінтересовані: яка спрямовувалась до зацікавлення і здобуття прихильности до наших змагань з боку Франції, Англії та Америки». Проте всі рухи в цьому напрямку на думку М. Рудницького паралізувала Франція, союзниця Польщі і прихильниця Росії. І лише бюро пропаганди, яким керували б визначні іноземці, «які ведені почуттям справедливості і розумінням ваги України нашу справу боронитимуть» [67, арк. 19].

Для організації таких бюро в Парижі та Лондоні слід було залучити не державних службовців та офіційні місії, а приватних осіб: «З представниками правительства, навіть найліберальнішого, не муть спільно ні працювати ні порозумітись люде самостійної думки, які стоять поза партіями і поза політичними тенденціями» [67, арк. 20]. У Меморандумі пропонувалось відступити від вузько партійного підходу задля того, щоб здобути якомога більше прихильників у різних сферах, що впливають на загальну думку та закордонну політику європейських країн. М. Рудницький прагнув скористатись тим, що політика тодішнього уряду Франції мала багато ворогів серед наукових кіл, а також те, що «польський імперіалізм і російські царславні тенденції» розчарували багатьох французьких мислителів, тож можна було сподіватися на кільканадцятьох інтелектуалів у Парижі, Лондоні, Італії та Іспанії [67, арк. 20].

Головна ідея полягала в тому, щоб створити журнал, який був би адресований передовсім європейському читачеві й боронив би інтереси України. Редактором мав стати француз із широкими зв'язками, «людина чесна та ідейна, з політичними та редакторським досвідом». Для того, щоб журнал не був одноманітним, однобоким і не викликав враження тенденційної агітації, для здобуття якомога більшого кола читачів-іноземців, потрібно було давати слово й іншим народам, які стояли б на подібних загальних політичних, суспільних і ідеологічних основах. Це дало б змогу пов'язати українські змагання зі становищем всіх пригноблених народів.

Для такого амбітного задуму потрібні були чималі кошти. Крім українських, планувалось залучити також фонди литовців, білорусів, латишів та інших народів від Балтійського до Чорного моря. Проте, щоб редакція була незалежною фінансово, основні гроші в сумі 20 000 франків щомісячно мав надати уряд УНР. Журнал планувалося видавати одночасно французькою та англійською мовами, двічі на місяць, накладом 5000 примірників по 32 сторінки кожний. До Меморандуму був доданий детальний кошторис [67, арк. 22].

В архівах не вдалось знайти жодного свідчення, що цей документ отримав бодай якийсь відгук чи відповідь від уряду УНР. Невдача з журналом зумовила зневіру Михайла Рудницького в успіху української справи за кордоном. Лібералізм і націоналізм на практиці тоді так і не вдалося поєднати. Утім, ідеї М. Рудницького про важливість пропаганди все ж знайшли певний відгук серед інших працівників і членів Делегації. Було підготовлено низку брошур, проте через цілковиту дезорганізацію роботи секретаріату жодна з них упродовж 1919 р. так і не була перекладена, чи надрукована масовим накладом [67, арк. 77].

2.7.3. Спроба перевороту 1920 року

До голови Делегації Михайла Тишкевича ще в 1919 р. почали доходити чутки про контакти Артема Галіпа та Сергія Моркотуна з росіянами [67, арк. 99]. Одного разу, коли А. Галіп прийшов до помешкання М. Тишкевича, помічник останнього (пізніше заступник військового аташе В. Колосовського) Петро Адамович дорікнув А. Галіпу особисто, наче має на руках якісь документи, що компрометують останнього. Справа ледве не дійшла до бійки між П. Адамовичем та А. Галіпом [67, арк. 100].

22 грудня 1919 р. частина членів делегації, очолюваних С. Шелухіним та А. Галіпом, подали урядові УНР проєкт щодо реорганізації Делегації і створення замість неї нової. М. Тишкевич мусив піти у відставку, а. Галіп та С. Шелухін посіли би ключові посади головних помічників [67, арк. 111]. Насправді ж вийшло навпаки, стара делегація таки була розпущена, проте більшість її працівників і членів залишилися в складі нової, знову таки очолюваної М. Тишкевичем. Головний отаман Симон Петлюра в цьому протистоянні встав на бік останнього. Можливо В. Колосовський як очільник резидентури вже тоді зміг знайти докази контактів А. Галіпа з більшовиками. В будь-якому разі, М. Тишкевич отримав карт-бланш на ухвалення всіх кадрових рішень у Делегації [68, арк. 32]. У першій партії переміг старий граф.

Якось М. Тишкевич вкотре виїхав у справах, не залишивши формального заступника та переклавши всю відповідальність на тодішнього генерального секретаря Михайла Рудницького. Прецеденти вже траплялися раніше, скажімо, в зв'язку з засіданням Верховної ради держав Антанти, що проходила 19–26 квітня у м. Сан-Ремо (Італія), граф М. Тишкевич на місяць (14 квітня – 13 травня 1920 р.) передав тимчасове керування поточними справами Михайлові Рудницькому, який мав ухвалювати всі рішення, погодивши їх із військовим аташе В. Колосовським і радником Ф. Савченком [351, с. 209]. Скориставшись нагодою, 16 серпня 1920 р. А. Галіп, І. Борщак і М. Лучинський увірвалися до приміщення Делегації й почали вимагати від М. Рудницького негайної передачі їм, нібито на підставі наказу члена Директорії Андрія Макаренка [69, арк. 95], справ Делегації та її фондів [68, арк. 101]. За 10–15 хвилин до цього І. Борщак подзвонив М. Рудницькому і попередив про свій прихід [69, арк. 89–90]. В канцелярії секретаріату в той момент перебували М. Рудницький, військовий аташе В. Колосовський, Л. Галафре і А. Саєнко. Увійшовши до приміщення, І. Борщак заявив М. Рудницькому приблизно таке: «З наказу Високої Директорії, призначившій мене в складі колегії перейняти репрезентацією Уряду УНР в Парижі, пропоную Вам негайно передати мені всі справи». При цьому І. Борщак дістав якийсь документ, який почав показувати М. Рудницькому та В. Колосовському. М. Рудницький відповів, що він не може здавати справи за відсутності М. Тишкевича, та й Л. Галафре як в.о. скарбника Делегації відмовився передавати кошти без графа. Так само відмовився здавати справи військовий аташе В. Колосовський [69, арк. 89–90].

Через півгодини після І. Борщака і М. Лучинський до Делегації прийшов Президент Кубанської Делегації Лука Бич і попрохав секретаря. Тим часом у канцелярії розмова йшла на підвищених тонах, швейцар Делегації Пилип Чертопруд повідомив М. Рудницькому і Л. Галафре про прибуття Л. Бича [69, арк. 87]. І. Борщак і М. Лучинський заявили, що тепер вони представляють Делегацію, а Л. Бич прийшов до них. Через деякий час

підійшов їй безпосередній організатор Артем Галіп. Після розмови з Л. Бичем, А. Галіп і І. Борщак заходилися розсилати повсюди телеграми про те, що саме вони тепер є Делегацією України в Парижі [69, арк. 88].

Спіткавши нерішучість М. Рудницького та спротив Л. Галафре і В. Колосовського, І. Борщак і М. Лучинський стали погрожувати розстрілом, на що В. Колосовський із сарказмом запитав, у якому готелі їх розстрілюватимуть. Хоча більша частина Делегації не визначала узурпаторів, проте ніхто не вигнав прибулих. Полковник В. Колосовський і Л. Галафре намагались переконати М. Рудницького в жодному випадку не віддавати книгу наказів. Коли М. Лучинський і І. Борщак знову зайшли і стали вимагати її, М. Рудницький відповів: «Ну я не боксер і битись не буду з Вами» та віддав книгу М. Лучинському. В результаті, в книзі наказів за 16 серпня 1920 р. записано, що граф М. Тишкевич звільнений з посади Голови Делегації і на його місце призначається Колегія, очільником якої став М. Лучинський. А Михайло Рудницький продовжував виконувати роль секретаря [351, с. 212]. В. Колосовський запропонував викликати поліцію, проте він не був очільником канцелярії і не знав, на чиєму боці М. Рудницький (останній міг подати поліції ситуацію на користь А. Галіпа і М. Лучинського) [69, арк. 93–94].

М. Рудницький допоміг І. Борщаку написати прес-реліз для газет – повідомлення про заміну Голови Колегією і анонс зустрічей із французькими політичними діячами [69, арк. 97]. Після обіду М. Рудницький, вочевидь від хвилювання та прагнучи обдумати все, вийшов із приміщення, заявивши І. Борщаку і М. Лучинському, «що він йде трохи пройтись і освіжитись». Повернувся він до Делегації під вечір о сьомій годині [69, арк. 97]. Наприкінці дня з приміщення Делегації І. Борщак з А. Галіпом винесли печатки і книгу наказів [69, арк. 93–94]. Не отримавши підтримки від М. Рудницького і дочекавшись виходу ввечері А. Галіпа та І. Борщака, Л. Галафре порадився з В. Колосовським, і вони вирішили просто зачинити приміщення на ключ. Декілька днів ніхто не міг туди зайти [69, арк. 91]. На

цьому справа закінчилась. Сам М. Рудницький пізніше чесно зізнавався, що того дня «поводився зовсім пасивно» [69, арк. 101].

В чому ж справа? Хто стояв за спробою перевороту, і чому М. Рудницький зайняв нейтралітет і фактично допомагав «змовникам», (хоча до 1920 р. М. Тишкевич не сумнівався в його лояльності, інакше звільнив би з рештою галичан у грудні 1919 р.)? Почнемо з останнього. Після цього інциденту, М. Тишкевич ініціював слідство та звільнив М. Рудницького і перекладача Ш. Дюбрея. Стосовно останнього, М. Тишкевич вже давно володів інформацією про його контакти з А. Галіпом та С. Моркотуном, проте не чіпав, адже Ш. Дюбрей мав рекомендацію від самого Симона Петлюри [68, арк. 102]. Слідство визначило: «Комісія примушена констатувати, що Д-р [М.] Рудницький винен в бездіяльності влади, видачі приватним і ворожим Уряду персонам службових паперів, і навіть у допомозі їм в їх праці» [70, арк. 17]. У відповідь на це М. Рудницький пише заяву М. Тишкевичу та Доклад до уряду УНР. Доклад М. Рудницького і його подальший лист М. Тишкевичу показали, що в плані організації державних справ правовий світогляд М. Рудницького був куди ближчим до Галичини, ніж Наддніпрянищини. М. Рудницький вимагав дотримання «букви закону», правильної організації слідства та дотримання всіх юридичних норм при його звільненні [70, арк. 19–20].

М. Рудницький вирішив використати формальний «Доклад» для того, щоб висловити урядові УНР все, що він думає про цю ситуацію та про організацію української справи:

«Моє пасивне становище супроти відомих Вам подій уважаю законним, наскрізь лояльним [...] і зовсім патріотичним, в розумінню пошани загально-національних інтересів[...] щоб коли всі члени української Делегації в Парижі [...] призабули про свої особисті порахунки, то нині на 20 українців в Парижі не було би чотирьох ворожих таборів, настроєних супроти себе гірше, ніж супроти своїх національних ворогів» [69, арк. 102–103].

М. Рудницький вказував, що в революційній атмосфері доводиться всім служити декільком різним урядам: російському царському, Тимчасовому, Центральній Раді, П. Скоропадському, Головному отаманові, проте він служить в першу чергу інтересам України, а не якогось конкретного уряду. Крім того, М. Рудницький вказував на те, що протягом 3 тижнів не мав жодної інформації про фактичний уряд УНР і не міг вирішити, чи дійсно хтось надіслав нові розпорядження, чи ні [69, арк. 104]. Проте, ключовими були все ж два фактори. По-перше, М. Рудницький улітку 1920 р. вже геть чисто був розчарований в українській справі, його спроба поєднати культурний лібералізм і націоналізм зазначала невдачі. По-друге, М. Рудницький перебував у хороших відносинах із І. Борщакком і С. Шелухіним [див. 71], і не мав жодного бажання боротись за справу, в яку вже не вірив, з тими, кого не вважав своїми ворогами. Це давало підстави деяким колам, зокрема журналові «Боротьба» в Відні, ще на початку 1920 р. відносити Михайла Рудницького до «денікінських агентів» [223, с. 83].

Складніше питання – хто стояв за цієї спробою перевороту? Французька поліція, яка уважно стежила за діяльністю емігрантів, вважала, що головним ініціатором був Артем Галіп, вказуючи на його контакти з більшовиками.

Очільник української резидентури в Парижі, полковник В. Колосовський був дещо іншої думки. Він натякав, що за спробою перехопити управління Делегацією міг стояти Сергій Моркотун (1893–1971). С. Моркотун прибув до Парижа в 1919 р., тут він створив «Український Національний Комітет», що видавав журнал «La Jeune Ukraine». Комітет складався з кількох осіб, які оголосили, що сповідують федералістську платформу. З цих позицій С. Моркотун брав участь у переговорах із представниками П. Врангеля у 1920 р. [див. 353]. У серпні 1920 р. П. Врангель ще не був загнаний до Криму і вів бої на півдні України, користуючись тим, що значна частина більшовицьких військ була задіяна в поході на Варшаву. Враховуючи те, що представник Врангеля в Парижі, Ніколай Маклаков в серпні 1920 р. мав зустріч із В. Колосовським і «зондував ґрунт» на предмет можливої угоди

між урядом П. Врангеля та Україною, зокрема пропонував підписати договір не з С. Петлюрою, а з українським урядом, і цікавився думкою В. Колосовського про С. Моркотуна, В. Колосовський виснував, що Н. Маклаков мав на думці Федерацію, але не самостійність України. Спроба «перевороту» в Делегації дала б змогу комітетові С. Моркотуна розпочати через П. Галіпа офіційні перемовини з П. Врангелем, вже нібито від імені «Українського уряду» [70, арк. 76–77].

Звільнившись із дипломатичної служби, М. Рудницький декілька місяців ще живе у Парижі, а потім вирішує перебратись до Лондона. Круговерть політики втомлює, він прагне відпочинку.

2.7.4. Лондон, Французька Рів'єра та рефлексії над нещодавнім минулим

Ще в часи другого побуту в Парижі М. Рудницький радо читає «L'Action Française», хоча й не вважає монархістську владу найбажанішою формою правління у Франції чи в Україні. М. Рудницького захоплює «соковитість мови» Леона Доде та «прозорий фанатизм» Шарля Морасса. Ще палкіший його відгук викликали примірники «Journal de Debats», котрий він сприйняв, «як ліберальний незалежний орган з старими літературними традиціями» [203, с. 434]. Водночас М. Рудницький порівнює французьку пресу з українською: «Ні один з наших часописів не був до нині ліберальним і з літературними традиціями, бо ці два поняття навіть не були витворені нашими культурними домаганнями» [203, с. 434–435].

М. Рудницький з осені 1920 р. перебував у Лондоні. Після Парижа та завершення дипломатичної кар'єри він відчуває себе відірваним від світу, будучи чужинцем у столиці Британії, та далеким від багатьох своїх земляків – через невдалий кінець державної служби [200, с. 545]. Михайло Рудницький в цей час важко переживає долю України:

«Коли в Лондоні прочитуюте національно-державні метикуваті рефлексії, постанови або висновки такого передняка, в руках якого опинилась доля рідної країни, – коли вам тоді рябіє в очах і інколи хочете

закричати, мов крізь сон, що не ви живете на острові, а ціла рідна країна опинилась на середині темного океану, мов закрижанілий корабель» [200, с. 545].

Як колись філософія в Києві, так тепер питання культури стають закутком, в якому можна сховатись від оточуючого світу [201, с. 610]. Він із захопленням оглядає всі найвідоміші туристичні місця Лондону. Свої туристичні враження М. Рудницький зібрав у невеличкій книжці «Місто контрастів», яку видав вже по приїзді до Львова [див. 208]. В Лондоні М. Рудницький завершив рукопис англomовної книжки про українську літературу, що складалась переважно з його попередніх перекладених текстів. Основним заробітком продовжували залишатись переклади. Жив він на вулиці Гогарт [102, арк. 8].

Хоча під час дипломатичної служби М. Рудницький писав про поляків і росіян як національних ворогів української справи, проте польська культура надалі залишалась вхідним квитком, що дозволяв йому заводити нові знайомства та інтегруватися в нові середовища. Найближче в Лондоні Михайло Рудницький зійшовся з Леонардом Вортоном, директором слов'янського відділу бібліотеки Британського музею, фахівцем із польської мови [216, с. 185].

Після Лондона М. Рудницький декілька місяців проводить в Мантоні, курортному місті-порту на південному сході Франції, насолоджуючись принадами Французької Рів'єри [102, арк. 9]. Цей час він використовує, щоб перепочити та упорядкувати розхитане в Парижі здоров'я. Підсумовуючи Паризьку Мирну Конференцію, М. Рудницький писав Осипу Назарукові:

«Моє головне вражіння є те, що конференція мала лиш економічну покришку, в дійсности її повернула Англія, щоби положити кінець політичному розвалові [всі підкреслення в оригіналі – І.Ч.] Європи, що створений минулими договорами, лихо відбився на всім, у першу чергу економічним життю. Маю дальше вражіння, що малі одиниці, визнані чи невизнані, відіграють на таких світових конференціях як от дуже мізерну

ролю. Вони – це іграшки в руках великих одиниць. Ними торгують і в разі чогось даються в руку противникові, щоби тихо сидів. Не тільки нам годі допроситись, щоби нас вислухано але й признаним і запрошеним малим державам» [102, арк. 8].

Віра Михайла Рудницького в «силу через право» не пережила зустрічі з дійсністю Версальської системи [102, арк. 8]. М. Рудницький навряд чи палав великим бажанням повертатись до Львова, і тому просив Осипа Назарука взяти його з собою до Північної Америки, але з цього вочевидь нічого не вийшло. Після майже семи років мандрів і переїздів, восени 1922 р. Михайло Рудницький повертається знову до Львова. Тоді він ще не знав, що вже ніколи більше не побачить ні Лондона, ні такого любого серцю Парижа.

Життєвий шлях Михайла Рудницького став модерністським бунтом проти модерності та модерних явищ. «Молода Муза», відмова від правничої професії на користь літератури стали заколотом М. Рудницького не тільки і не скільки проти власного батька, але проти батьківської культури, як і вибір постаті І. Франка для університетських студій, що було своєрідним повстанням проти галицького університетського бомонду. Однак, І. Франко для М. Рудницького був радше моделлю, а не прикладом, – адже модернізм М. Рудницького заперечував поступовство І. Франка. Це добре ілюструвало зміни у світоглядах різних поколінь.

На відміну від Відня, це не був виступ проти лібералізму, але проти народовецького націоналізму з його наскрізною ідеєю «служби народу» та розбудови нації. Це дозволило М. Рудницькому в мистецькій сфері виступати в якості модерніста, прихильника «мистецтва для мистецтва», тимчасом у оцінках суспільних явищ залишатись вірним ліберальним ідеям часів *fin-de-siècle*. М. Рудницький чи не найкраще засвоїв модерністський світогляд і намагався дотримуватись його, допоки міг. Постійне прагнення протиставлення митця-індивіда навколишньому суспільству простежується в нього і в часи навчання у Львові, і в Парижі. Воно досягає свого апогею в революційному Києві й триває в міжвоєнному та навіть повоєнному Львові.

Водночас дійсність часто ставила під сумнів модерністські ідеали М. Рудницького. Поєднати їх із національною справою, як засвідчив Париж 1919–1920-х років, так і не вдалось. Це призвело до зневіри М. Рудницького в українській політиці та власній можливій ролі в ній. Все загалом зробило інтелектуальний світогляд Михайла Рудницького дуже несистематичним і еkleктичним, а водночас інклюзивним і еластичним. М. Рудницький прагнув на підставі філософського інтуїтивізму синтезувати такі, здавалося б, непоєднувані ідеї, як польський лібералізм, модерністську візію мистецтва та український націоналізм (у ширшому його розумінні, як визнання факту існування української нації та її права на власну державу). Однак він жив у часи воєн і революцій, що чинили такий синтез майже неможливим.

Розділ 3. Михайло Рудницький у міжвоєнному Львові (1922–1939): світогляд, публіцистика, редакційна та громадська діяльність

3.1. Робота в редакції «Діла», заробітки, Товариство письменників і журналістів, НТШ, політика

Після тривалого перебування в еміграції Михайло Рудницький не одразу вирішує повернутись додому в Галичину, де був відсутній від 1915 р. Як варіант, він навіть розглядав можливість переїзду до Північної Америки, сподіваючись, що можливо Осип Назарук, з яким вони познайомились скоріш за все у Відні, допоможе йому перебраться туди [102, арк. 9]. Вочевидь, цей задум не вдавсь, і тоді М. Рудницький вирішує повернутись додому. Період, який він провів поза рідною домівкою, не минувся для нього марно. За плечима в Михайла Рудницького була не тільки довоєнна освіта в Сорбонні, але й студії над французькою та англійською літературою упродовж 1919–1921 років, участь у дипломатичній місії УНР на Мирній конференції в Парижі в якості секретаря-перекладача. Крім цього, М. Рудницький уславився як автор коротких оповідань про своє перебування в Лондоні та Парижі, статей в українському еміграційному журналі «Воля», що виходив у Відні. Все це зробило його досить відомою постаттю, і коли стало зрозуміло, що «Діло» знову почне офіційно виходити, йому цілком очікувано запропонували стати співробітником часопису. Довгий час після війни та революції представники польської влади не давали дозвіл на відновлення «Діла». У 1920 р. фірма видавництва мала назву «Громадянська Думка» та «Українська Думка», в 1921 р. – «Український Вістник» і «Громадянський Вістник», в 1922 р. – «Свобода» [146]. Щойно лиш справа з відновленням довоєнної назви була погоджена і почалась підготовка до виходу перших випусків у вересні 1922 р., М. Рудницький вирішує повернутись додому.

До Львова Михайло прибув у другій половині 1922 р., не пізніше вересня [98, арк. 6–7]. Відтоді й до осені 1939 р. він відповідає в щоденній газеті за

публікації, присвячені літературі та культурі. Водночас повертається з Відня його брат Іван (його затвердили співробітником від 1 вересня 1922 р.) [141], теж для того, щоб почати працювати у «Ділі». Більшість політемігрантів із Галичини саме в цей час отримали від польської влади дозвіл на повернення [296, с. 256]. Брата Івана, котрий узяв собі в еміграції псевдонім «Кедрин», прийняв на роботу до «Діла» тодішній головний редактор Федь Федорців за рекомендацією Євгена Коновальця. З останнім І. Кедрин-Рудницький мав добрі стосунки ще з Відня [139, с. 107]. Від багатьох інших періодичних видань «Діло» відрізнялось тим, що крім редколегії, яку очолював головний редактор, була ще Надзирна Рада та Дирекція, аналог «ради директорів», що здійснювали загальний контроль за роботою редакторів, котрі відповідали за різні ділянки: політика, економіка, література, міжнародні стосунки тощо. Упродовж міжвоєнного періоду редакційний склад «Діла» неодноразово змінювався. Зокрема, головними редакторами виступали: Федь Федорців від 1922 до 1923 р., в 1923 р. Михайло Струтинський, в 1924 р. Дмитро Левицький, до кінця 1925 р. Володимир Охримович, з кінця 1925 до кінця 1926 р. – знову Федь Федорців, від 1927 до 1935 р. Василь Мудрий, від 1935 до 1938 р. Іван Німчук та Іван Кедрин-Рудницький. Останнім редактором, аж до закриття у вересні 1939 р., став Іван Німчук [146]. Як згадував І. Кедрин-Рудницький, після утворення Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) формально всі члени Надзірної Ради й Дирекції, а також члени редакції були членами УНДО, хоч «Діло» не було офіційним органом партії, ним був тижневик «Свобода», редактором якого упродовж тривалого часу залишався Олекса Кузьма [139, с. 114]. Проте *фактично* «Діло» займало публічну позицію згідно з поставою УНДО. Щоденник мав неодноразові проблеми з польською цензурою. Михайло скаржився в написаному в 1925 р. листі до адмірала, колишнього очільника санітарної служби ЗУНР Ярослава Окуневського, на те, як складно маневрувати редакції між читацькими очікуваннями і польською цензурою:

«Щодо конфіскації, то тратимо вже зрозуміння: що вільно, а що ні, – прокуратура керується настроями та примхами, а читачі настільки безкритичні, що кожен поміркований критику поль. уряду вважають лиховісним «отен» [...] Одним словом: між Скилею і Харибдою» [107, арк. 3].

Михайло зміг швидко здобути читацькі симпатії, і кількість його статей в «Ділі» почала збільшуватися щомісяця. Тарас Крушельницький, син відомого галицького діяча Антона Крушельницького, хоч і в саркастичній формі, проте слушно підмітив, що гумор став головною «зброєю» і головним «козирем» Михайла Рудницького від початку його роботи в «Ділі» [145, с. 34]. Власне, саме завдяки «легкості стилю» та гумору, Михайлові тексти змогли зайняти власну нішу на літературному ринку Галичини [298, с. 74]. Недоброзичливці, які критикували Рудницьких за те, що ті перетворили «Діло» у власну трибуну, мали певні підстави для цього, якщо взяти до уваги, що двома членами редакційної колегії були брати Михайло та Іван, на шпальтах часопису часто публікувались статті ще одного їхнього брата, композитора Антона Рудницького, та сестри Мілени Рудницької, а наприкінці 1930-х років у редакції також працював син Мілени, молодий Іван Лисяк-Рудницький [див. 7].

Як згадував сам Михайло, вся редакція «Діла» містилась у одній великій кімнаті, де одночасно працювали всі члени редколегії [196]. Робота в редакції, розташованій на вулиці Ринок 10, поглинала левову частку Михайлового робочого дня. Описуючи середньостатистичний розподіл часу українських інтелігентів, М. Рудницький радше описує свій власний робочий день:

«Яких 6 годин денно праця для пожитку; дві-три – їжа; дві-три комунікація із середовищем (ходження, орудки); дві-три необхідна розмова для порозуміння з людьми. Коли рахувати нічний відпочинок (з роздяганням і одяганням) 8 годин, тоді залишається максимум 4 години на добу на самоосвіту, приємності, всі змеханізовані рухи нашої буденщини і на всі – духовні потреби» [213].

Життєвий ритм Михайла Рудницького – перш за все кав'ярні, робота до пізнього часу, звані вечори тощо, зумовив, що Михайло лягав спати перед ранком і брався до роботи ближче до обіду. Хоч були і винятки, про які в листі до товариша, літературного критика Михайла Мочульського [див. 337], М. Рудницький писав: «Уперше за своє життя перевів революцію у своєму поділі годин: встаю 5 год. зранку і вчасно йду спати» [106, арк. 12]. Будучи членом редколегії «Діла», час від часу Михайло був змушений виступати свідком у різних судових справах, пов'язаних з публікаціями в газеті, зокрема, у випадку з позовом Петра Постолюка проти Кирила Студинського в 1932 р. В цій справі, яку вів відомий львівський адвокат Степан Шухевич, брати Михайло та Іван Рудницькі були свідками [105, арк. 6–7]. Крім роботи в «Ділі», Михайло Рудницький був дописувачем великої кількості журналів і часописів міжвоєнного періоду, а також редактором двох журналів: «Світ», що виходив у другій половині 1920-х років, та «Назустріч», що виходив у 1930-х роках. На щастя для М. Рудницького, йому не доводилось довго добиратись від приміщення «Діла» до редакції «Назустрічі», адже остання містилася в сусідньому будинку на вул. Ринок 9. Водночас Михайло Рудницький дописував до польськомовної сіоністської газети «Chwila», що виходила під редакцією Генрика Гешелеса. Статті на літературну тематику в ній також публікували Богдан Лепкий, Дебора Фогель, Артур Сандауер, Песах Штарк (Юліан Стрийковський) тощо [296, с. 256]. Основним заробітком для М. Рудницького, крім роботи в «Ділі», були переклади: «Від літ роблю переклади з французької, англійської та інших чужих мов, приватно і як співробітник місцевого перекладного бюро, для всяких людей, без огляду на їх національність чи партійну приналежність» [182; 62, арк. 1]. В результаті Михайло часто розривався між роботою в редакціях, перекладами і самоосвітою. Описуючи свій звичайний робочий місяць у 1936 р., М. Рудницький писав М. Мочульському:

«Чи я зайнятий? Мушу перекл., щоб цього року вийшло в “Ділі” 12 томів, і треба прочитати всі оригінали, переклади та корект. На своїй голові маю

двічі в місяць “Назустріч”, раз на тиждень “Комісію Літературознавства” у “Наук Тов ім. Шевч.” і мушу щось весь час писати та читати до перекладів Бальзака [...]» [106, арк. 11].

Проте, нестача грошей, вочевидь, переслідувала його упродовж тривалого терміну [див. 198; 244]. Щороку Михайла обсыдала туга за подорожами і мандрями молодості, проте, не маючи достатньо фінансів і справжнього бажання вирушати в великі подорожі, М. Рудницький зазвичай наприкінці липня – на початку серпня мандрував галицькими селами. Відпочинок на природі допомагав поправити не найміцніше здоров’я, а головне давав змогу відпочити від міської метушні й постійної роботи [177].

Після повернення до Львова Михайло одружився з Мартою Олесницькою, донькою адвоката і політичного діяча Євгена Олесницького. В них народилась єдина донька Дарина. Дружина Михайла довший час працювала викладачем французької мови в гімназії. Роман Волчук згадував:

«У вересні 1934-го я став учнем першої кляси (нової системи) “Державної гімназії з Руською Мовою Навчання” ч. 571. Французької мови нас навчала д-р Марта Рудницька, дружина літературного критика Михайла Рудницького, висока й елегантна дама, яка звертала увагу не тільки на нашу мову, а й на нашу поведінку. Коли вона входила до кляси, ми всі вставали і скандували хором “Bonjour, Madame”. Вона вживала до нас виключно французьку мову, ніколи не подаючи пояснень чи “перекладів”» [121, с. 43].

Крім роботи суто для заробітку, Михайло брав активну участь у громадському житті в сфері культури. Доволі довго, починаючи від 1925 р., він був секретарем новоствореного Товариства письменників та журналістів ім. І. Франка. Проте, добре знайомий з «внутрішньою кухнею» Товариства, він ставився до його діяльності з певним скепсисом. У листі до Антона Крушельницького за 1926 р. він іронічно писав: «На вищезгадане мертвонароджене Т-во не гнівайтесь», хоча водночас агітував А. Крушельницького все ж вступити в його лави: «В інтересі власнім і обороні праці письменників перед галицькою атмосферою, Ви повинні би

стати членом Т-ва, щоб мати у ньому бодай голос» [103, арк. 39]. Історія взаємин Михайла Рудницького з Науковим Товариством імені Т. Шевченка (далі: НТШ) є предметом для окремого дослідження [див. 325; 326], зазначимо лише, що М. Рудницький ще з часів еміграції вів активну публічну боротьбу, зокрема проти філологічної секції НТШ та її членів, стосовно питання сучасного правопису української мови (вочевидь саме через це дійсним членом він став досить пізно). Дійсним членом НТШ Михайла Рудницького обрали аж 27 червня 1935 р. [96, арк. 30]. Починаючи від 10 лютого 1923 р., Михайло починає брати участь у засіданнях секції на правах афілійованого члена [95, арк. 31]. Вважаючи, що філологічна секція займається фактично профанацією діяльності, він обмежувався переважно її критикою. В листі до голови НТШ фізика Володимира Левицького а 1927 р. він стверджував: «Щоби запевнити Вас, що моя давня боротьба проти Наук. Тов. ім. Шевч. (ще з часів мого побуту на чужині), основана на глибокім пересвідченні про правдивість моїх закидів, не була звернена проти тих його відділів, яких критикувати я не мав компетенцій» [108, арк. 10]. Активно критикуючи секції НТШ, М. Рудницький утім використовував цю інституцію при потребі отримання важкодоступних у Галичині літературно-критичних видань західних чи радянських авторів [див. 97, арк. 30].

Давньою мрією Михайла було викладання в університеті, частково він зміг втілити її в 1917–1918 роках, а також після приїзду до Львова, коли з вересня 1922 р. до 1925 р. викладав на філософському факультеті Українського Таємного Університету [98, арк. 6–7]. В середині 1930-х років в українських колах у Львові почали кружляти чутки щодо можливості створення нової кафедри української літератури в Ягеллонському університеті в Кракові (від 1926 р. там існувала катедра української філології). Михайла Рудницького вважали найбільш ймовірним очільником катедри [145, с. 37], проте він так ніколи й не був затверджений на посаду польською владою. Час від часу Михайло цікавився у знайомих можливістю влаштування на викладацьку роботу [56, арк. 1].

Переходячи до питання про ставлення Михайла Рудницького до політики, пошлемося на той факт, що більшість сучасників сходилися в думці, яку висловив його брат Іван у спогадах:

«З нас п'ятеро рідні – тільки сестра Мілена і я цікавилися й активно займалися громадсько-політичною ділянкою. Михайло сторони́в від громадсько-політичної роботи, віддаючись серцем-душею науці й літературі, літературній критиці, перекладами з чужих мов, театрові й театральним рецензіям» [139, с. 628].

Хоч Михайло і не орієнтувався у всіх деталях партійно-політичного життя в Галичині, проте постійно обертався в колах, що мали безпосередній зв'язок із політикою. Зокрема, один з очільників УНДО Дмитро Левицький і його дружинна Іванна, які часто влаштовували зустрічі у своїй віллі на вул. Набеляка, постійно запрошували Михайла, який своїм гумором, культурою та оповідацьким хистом був окрасою кожного такого зібрання [139, с. 629]. Проте Михайло мав багато знайомих не тільки в українських політичних колах, але й серед представників польської влади у Львові. Зокрема, його однокашниками були два львівські воєводи, з якими він відновив контакти після повернення до Львова. Передусім йдеться про однокурсника з правничого факультету Львівського університету Пйотра Дуніна-Борковського, прихильника ідеї польсько-української співпраці, який упродовж 1927–1928 років займав посаду львівського воєводи [див. 374, s. 188–225]. Натомість однокласником з бережанської гімназії був Альфред Білик, який займав посаду львівського воєводи упродовж 1937–1939 років [377, s. 55–79]. Крім цього, упродовж двох років водночас із М. Рудницьким у Бережанській гімназії навчався майбутній Маршал Польщі Едвард Ридз-Сміглий (1886–1941). Звичайно, знайомі серед представників польської влади в умовах Другої Речі Посполитої були не зайвими, проте інколи таке знайомство завдавало клопотів. Саме з вечорами у воєводи П. Дуніна-Борковського пов'язаний гучний скандал 1927 р., учасником якого мимоволі став і Михайло Рудницький.

4 вересня 1927 р. відбулася чергова звана вечірка в резиденції львівського воєводи, на яку П. Дунін-Борковський з дружиною запросили багатьох українців із економічних, релігійних і політичних кіл [167]. Серед присутніх був і Михайло Рудницький. Позаяк між присутніми на вечірці українцями було багато членів УНДО (як уже згадувалося, вся редколегія «Діла» належала до УНДО), то в пресі спалахнув скандал. Зокрема, часопис «Новий Час» заявив про «політичний опортунізм» і «національну зраду» УНДО. Чвара тривала місяць, членство в УНДО всіх присутніх на вечірці членів партії призупинили. Врешті Центральний Комітет УНДО мусив на окремому засіданні «уділити учасникам равту напiмнення та вказав їм на їх обов'язки супроти вимог партійної дисципліни», опублікувавши разом з Комуникатом ЦК, «виправдальну» заяву «винуватців», в якій йшлося про те, що кожен з присутніх на вечорі членів УНДО був там як приватна особа, а не представник партії, проте, як «лояльні і солідарні члени партії [ми] приймаємо до відома рішення Центрального Комітету». Всі підписані були поновлені в партійних правах. Серед них був і Михайло Рудницький [132; 149].

Коли йдеться про політичні погляди Михайла Рудницького, то передусім варто відзначити, що формівним досвідом, який визначив його позицію, стала участь у діяльності «Української Надзвичайної Комісії» на Мирній конференції в Парижі упродовж 1919–1920 років. Михайло займав посаду секретаря комісії, виконуючи також функції перекладача та консультанта з дипломатичного етикету. Невдачі української дипломатії та діяльність окремих її представників зумовили два важливі аспекти у ставленні М. Рудницького до української політики: 1) глибокий скепсис щодо діяльності українських політичних кіл; 2) не менш глибоке переконання, що насамперед геополітика визначатиме майбутнє українських земель. Вже в міжвоєнний період Михайло опублікував низку спогадів про 1919 р., у яких дав розгромну характеристику більшості ключових осіб української дипломатії, і наддніпрянців, і галичан [149, с. 26, 45]. Такі постаті, як

Михайло Грушевський і Євген Петрушевич, викликали в Михайла радше іронічну посмішку і несприйняття, ніж повагу. Стосовно М. Грушевського, М. Рудницький згадував, що на важливій неофіційній зустрічі з колишнім міністром оборони Франції Полем Пенлеве, де були присутні Михайло Рудницький, Василь Панейко та французька журналістка Івонна Пуаро, М. Грушевський замість питань національної ваги постійно намагався звести розмову до питання видання французькою його багатотомної «Історії України-Руси» [149, с. 42]. Та якщо М. Грушевський викликав усмішку, то А. Петрушевич – лише різку критику:

«Ми поборювали Петр. [А. Петрушевича – Ч.І.] за його орієнтацію, методи політики і добір людей і вважаємо його на далі винуватцем не одного нинішнього лиха. Я сам особисто бачив його діяльність у Парижі та Лондоні, і дарма, що не закину йому крадіжжі грошей, але з чистим серцем можу ствердити, що він своїм безмежним лінивством, браком волі і якої-небудь думки розтрачував мільони народнього гроша в найбільш безглуздій формі: вижидання, заки здійсниться те, чим обріхували його «міністри» в ролі [С.] Витвицького та [С.] Томашівського» [107, арк. 4].

Цей досвід накладався на традиційний інтерес Михайла передусім до питань літератури та культури. В міжвоєнний період М. Рудницький став речником ідеї відмежування мистецтва та культури від політики та ідеології. Для нього література стала тією схованкою, в якій можна була укритися від довколишнього світу:

«Література – світ уяви. [...] Література – світ, протилежний світові суспільної діяльності, де головними моментами є вчинки для точно визначених практичних цілей. [...] Трагедія нашої дотеперішньої літератури в тому, що громадянсько-політичні умови виробили серед громадянства погляд, буцімто письменник мусить [...] пригадувати громадянству його національні та громадські обов'язки» [183, с. 111].

Крім того, такі поняття як «нація» не викликали в нього пієтету. В статті, присвяченій історіософській книзі Поля Валері «Regards sur le monde actuel»

він акцентував увагу на тому, що: «нині важко з'ясувати ідею нації. Ані мова, ані право, ані раса, ані історична власність не є поняттями, які можна узагальнити» [219]. Такий же скепсис висловлював М. Рудницький стосовно історії:

«Історія – одна з найбільш зрадливих учительок. Ніщо з того, що було, не повториться в тих самих обставинах, під впливом тих самих причин і не доводить до тих самих наслідків» [219].

Загалом, для М. Рудницького характерне заперечення того, що історія є наукою. Досвід подій 1917–1922 років спонукав його стверджувати у міжвоєнний період, що жоден історик, соціолог чи філософ не в змозі дати безсумнівних даних, яка форма розвитку народу чи співжиття народів буде найкращою через десять чи двадцять літ, і що навіть найвищі ідеали нації пов'язані щоденно із цілою мережею міжнародних інтересів, з якими нація мусить рахуватись, коли не хоче стати предметом торгу сильніших [183, с. 352–353].

3.2. Михайло Рудницький та польські впливи

Польська культура та польська література були одними з найголовніших інтелектуальних джерел для Михайла Рудницького. Саме під впливом текстів польських авторів М. Рудницький формувався як особистість, публіцист і літературний критик. Це стосувалось і філософського аспекту в його світогляді. Дослідник О. Гончаренко висуває припущення, що навіть ідею безсвітоглядності письменника Михайло Рудницький запозичив у відомого польського філософа Казімежа Твардовського, засновника Львівсько-Варшавської школи (К. Твардовський був виразником ідеї безсвітоглядності філософа). Так само констатація М. Рудницьким недуги української літератури від надмірної загерметизованості та провінційності й прагнення залучити її до діалогу із західноєвропейською літературою дотичні критичній оцінці К. Твардовським тогочасного становища польської філософії, зустріч і взаємодія якої із західноєвропейською філософією видавалась йому вкрай

необхідними передумовами виявлення та окреслення її національного обличчя [297, с. 96]. Крім того, ймовірніше за все, саме завдяки творам Станіслава Бжозовського М. Рудницький познайомився з філософією Жоржа Сореля та Анрі Бергсона.

У міжвоєнний період Михайло неодноразово, керуючись світоглядом культурного лібералізму та взаємовпливів культур, виступав за культурний контакт між польською та українською культурою. Проте, на його думку, обставини для цього були радше несприятливими:

«Політичні обставини вирвали з рук нашої літературної інтелігенції єдину книжку, якою вона могла б вповні користати, завдяки знанню мови та її атмосфери – польську. Та що сильніше школа буде начиняти українську молодь силоміць польською літературою, то слабше ця література впливатиме на вільну її уяву» [183, с. 384–385].

М. Рудницький вважав, що українська література на багато десятиліть відставала від польської [273]. Він також писав, що вплив польської літератури серед української інтелігенції є мінімальним [275], а українські письменники не цікавляться польськими авторами [207].

Так само, як не сприймав Михайло Рудницький інтегрального націоналізму в українському випадку, не сприймав він і польської «ендеції» та виявів польського шовінізму. Зокрема, повернувшись до Львова, він повсюди і без винятків уживав термін «Україна», «український», «українці», а не «русини», «руський». М. Рудницький детально описав майже анекдотичну ситуацію, коли на вулиці у Львові зустрів старого гімназійного товариша з Бережан, єврея Кваргельдурфта, який вихрестився і взяв прізвище Серовський. На твердження однокласника про вигаданість терміну «українці», М. Рудницький відповів, що прізвище – це особиста справа кожного, і некультурно доводити комусь, що прізвище неправдиве, цим натякаючи на свого співбесідника, який після почутого пішов ображений [162]. В статті «Жиди в польській літературі» (1939 р.) М. Рудницький піддав критиці тих польських авторів, які виступають проти єврейського впливу на

польську літературу, зазначаючи, що велика кількість талановитих польських поетів мали єврейське походження: «Приклад Німеччини сильно заразливий. Вшехполяки наслідують його супроти жидів зовсім дослівно, забуваючи, що процент жидів у Польщі трохи більший, як у Німеччині» [157]. Пишучи про вплив антисемітизму на повсякденне життя, він порівнював Польщу з Францією, де попри заяви націоналістів про єврейське походження Андре Моруа, останнього спокійно прийняли до Академії, а у Львові літературну нагороду 1938 р. Остап Ортвін не отримав тільки через позицію політиків з магістрату, які не хотіли, щоб нагорода дісталась єврею [157].

Михайло Рудницький також намагався популяризувати сучасну українську літературу передусім серед тих, хто був готовий його слухати. 30 квітня 1931 р. М. Рудницький мав у Львові виступ на запрошення «Професійної спілки польських письменників», яку очолював Остап Ортвін, присвячений сучасній українській літературі. За словами О. Ортвіна, це була перша за міжвоєнну добу спроба польських письменників познайомитись поближче з українською літературою. Після виступу в дискусії взяли участь: В'ячеслав Морачевський, Остап Ортвін, Людвік Розенберг, Степан Тудор і Ярослав Галан. Також в аудиторії, крім преси, були присутні колишній львівський воєвода Пйотр Дунін-Борковський, низка польських редакторів, Осип Назарук, Антін Крушельницький, Михайло Яцків, Марія Бачинська-Донцова тощо [169]. Загалом Михайлу Рудницькому були значно ближчі польські ліберальні осередки, ніж українські націоналістичні чи радянофільські, що доводить його співпраця з журналом «Sygnały», який займав ліберальну поставу та виступав за тісний контакт польської культури з її сусідками. Крім української культури та літератури, журнал намагався викликати зацікавлення польськомовних читачів єврейською культурою [див. 269; 272]. Надмірну увагу польських ліберальних авторів до М. Рудницького відзначали і його опоненти. В одному з випусків «Вістника» Д. Донцов скаржився на надмірну увагу до Михайла тижневика «Wiadomości Literackie», зокрема Тадеуша Голлендера, який називав М. Рудницького

«перепосеним аж до нині польською культурою» [155, с. 687]. Подібне незадоволення висловлював і Юрій Липа у листі до Дмитра Донцова від 17 лютого 1935 р., вказуючи що в урядовій «Gazecie Polskiej» в одній зі статей Михайла Рудницького названо найбільшим українським письменником [347, с. 33]. Цьому годі дивуватися, враховуючи, що М. Рудницький займав одну з ключових позицій у медійному просторі та мав тісні контакти з багатьма польськими діячами. Загалом, зв'язки Михайла Рудницького з польським середовищем у міжвоєнний період потребують подальшого дослідження.

3.3. Культурний лібералізм Михайла Рудницького та його критика

Переходячи до світогляду Михайла Рудницького, варто зазначити, що міжвоєнний період у його біографії в ідейному сенсі є досить сталим, а в його текстах за 1922–1939 роки ми не знаходимо слідів більш-менш помітної ідейної еволюції. Світобачення М. Рудницького як публіциста та мислителя сформувалося до 1922 р. завдяки лектурі текстів польських авторів та навчанню в Парижі. Події 1917–1922 років тільки зміцнили переконаність М. Рудницького в його попередніх ідеях. На сталість світогляду Михайла Рудницького вказують і члени його родини. Молодий І. Лисяк-Рудницький писав у своєму щоденнику: «Не можна собі уявити більшого догматика, що 20 літ бореться проти панувань ідеологій» [152, с. 50–51; див. 353]. Разом з тим, світогляд М. Рудницького ніколи не був систематичним і чітко структурованим, що проявлялось і в його текстах, і в публічних виступах. Зокрема, на несистемності поглядів Михайла Рудницького наголошує літературознавець Микола Ільницький, особисто знайомий з М. Рудницьким [109]. Також, варто зробити зауваження щодо поняття «ліберальне середовище», коли йдеться про українську спільноту міжвоєнного Львова. Тоді цілісного ліберального середовища не існувало, так само, як відсутні відомості про політичні партії чи організації, які трактували би самі себе в першу чергу як ліберальні. Термін «ліберал», «лібералізм» у міжвоєнну добу

(не тільки на теренах Галичини, але й в усій Європі) дедалі більше набуває негативного забарвлення і дедалі менше людей бажають асоціюватися з ним.

Аналізуючи світогляд Михайла Рудницького на підставі його публіцистики, варто зазначити, що в основі його «культурного лібералізму» передусім лежало поняття свободи індивідуальної творчості. Як сам він зазначав: «В усьому, що досі писав, боронив завсіди однаково та явно свободи індивідуальної творчості» [182]. Так само в літературі, найсильніші твори для нього ті, в яких пропагувалась ідея свободи індивіда та право на вільну творчість. Захоплено описуючи сучасну англійську літературу в статті до «Нових Шляхів», М. Рудницький писав: «Англійська література черпає перш за все натхнення в почутті свободи одиниці» [99, арк. 47]. Поняття свободи індивіда М. Рудницький пов'язував для себе з поняттям «Європи». Відповідно і лібералізм йшов в текстах М. Рудницького в тісній прив'язці до «європейськості». Ідеалом для нього залишався лібералізм зразка ХІХ ст. та ліберальні мислителі. Саме під таким кутом зору варто розуміти ремарки М. Рудницького про те, що засобами боротьби народів за свої права в ХІХ ст. слугували ідеї справедливості, рівності та прав на вільний розвиток одиниці та народів [183, с. 67]. Водночас, міжвоєнна доба викликала в нього несприйняття:

«Коли після великої європейської війни прийшли до голосу сили, які зуміли накинути масам та одиницям думку, що ці ідеї минулого віку – великі ілюзії, непридатні для нової доби, у Драгоманова, єдиного з-поміж усіх наших діячів минулого віку, можете знайти матеріял, як розуміти той страшний сьогоднішній хаос [...]. Можна ставитись до поодиноких поглядів Драгоманова критично, а то й негативно, але сказати треба, що це був єдиний наш земляк, який думав категоріями своїх європейських сучасників» [183, с. 67].

В примітках до одного з двох своїх «magnum opus», а саме «Від Мирного до Хвильового», М. Рудницький детально зупиняється на книзі Хосе Ортегі-і-Гассета «Бунт мас» («La rebelión de las masas»), основні ідеї якої, співзвучні

його світоглядів, він узагальнює наступним чином. Пересічний європеєць не розуміє, що новий світ, де він живе, постав завдяки гаслам ліберальної демократії, що проголосила однакові права для всіх, без огляду на їх вроджені чи індивідуальні прикмети та завдяки праці вчених, що забезпечили нечуваний розвиток сучасної техніки. Проте, європейська культура опинилась у парадоксальній ситуації від миті, коли представники маси проголосили себе панами життя, не визнаючи жодних інших авторитетів. Отже, сучасна «масова людина» байдужа до дійсних виявів культури. Звідси, фашизм і більшовизм, захоплення машиною, спортом, галасливими масовими покличами, що є характерними виявами цього примітивного варварства [183, с. 300].

Книги, присвячені лібералізму XIX ст., найбільше співзвучні ідеям М. Рудницького, і на них він покликається передусім, коли від вузьколітературних питань переходить до ширших питань розвитку культури та сучасного суспільства. Важливе місце тут посідала книга Бенедетто Кроче «Storia d'Europa nel secolo decimonono». За М. Рудницьким, Б. Кроче змальовує у своїй «Історії Європи XIX віку» боротьбу за ідею свободи, кажучи що:

«за ніяку іншу люди, як це стверджують історичні факти, не зважувались на такі жорстокі війни, не доходили до таких перемог, не проливали більше крові у гордому почуванні своєї сили, з таким завзяттям не воювали, так радо і так весело не йшли на жертви, як саме для неї» [183, с. 302]. У такому ж ключі він розумів і тексти Бертрана Рассела [183, с. 302].

Цими симпатіями до ліберальних поглядів XIX ст. зумовлено те, що найцікавішими українськими суспільними мислителями для нього є Михайло Драгоманов та Іван Франко. М. Рудницький, описуючи ідейну спадщину І. Франка, зазначав: «Ми потребуємо більше нині його помочі, ніж він нашої, але спеціалісти від ідеології твердять, що Франкові ідеї перестарились разом з цілим XIX-им шкідливим ліберальним століттям» [189]. В статті,

присвяченій данському літературному критику Жоржу Брандесу, М. Рудницький описував його так:

«неодин відомий ліберал, поступовець і вільнодумець пропагує нині релігію фанатизму, залізної диктатури, ненарушної традиції, сліпого послуху догмам, погорди для демократії та чужих пересвідчень [...] [Ж.] Брандес [...] не перемазав ідеалів своєї молодости – свободи індивідуального думання, свободного розвитку народів і взаємної виміни культурних цінностей» [214].

Також, М. Рудницький вважав, що лібералізм жодним чином не суперечить релігії, зокрема католицизму. «У нашій середовищі нелегко зрозуміти, що католицизм не суперечить лібералізови тому, що і релігійна віра не покривається політичними напрямками у великих культурних народів так само як у галицькому загумінку» [244]. Набагато складніше окреслити ставлення М. Рудницького до питання емансипації жінок. В більшості випадків він волів віджартовуватись, як наприклад у пронизаній гумором статті «Від Еви до еманципатки» [181]. Варто однак зазначити, що редактована ним «Назустріч» приділяла уваги жіночому питанню, редакція навіть підготувала окремий випуск, повністю присвячений йому. Уявлення М. Рудницького тут сильно накладались на зромантизований образ жінки, хоча він і відзначав брак глибоко жіночих тем і почувань в українській літературі [274]. Власне такі письменники як Гілберт Кіт Честертон імпонували М. Рудницькому, позаяк захищали ту добу, коли індивідуальна енергія запевняла народів якнайбільше свободи. Ще важливіше те, що «свобода» була для нього тою суспільною ідеєю, що домагається уживати ті самі закони однаково для всіх. З цих позицій М. Рудницькому дуже імпонувала Честертонівська готовність виступати водночас і проти більшовизму та фашизму як режимів насильства, і проти соціалізму, що за прикладом капіталізму усуспільнює промисл і робить з людини машину [244].

Видається, що лібералізм цікавив М. Рудницького саме крізь призму свободи індивідуальності. Крім цього, з великим застереженням він ставився

до «маси», надаючи перевагу індивіду та його діяльності. Звідси, вслід за вищезгаданими авторами, нарікання на «машинізацію» людини. Проте, М. Рудницький мислив передусім не категоріями суспільно-політичного розвитку, а поняттями *культури*. Відповідно, наступним важливим елементом, з яким він пов'язує лібералізм, є інклюзивність, або ж розмаїття культур. М. Рудницький, вслід за М. Драгомановим вважав, що для того, щоб стати європейською нацією, варто пізнавати інші європейські нації. І якщо хтось бажає національної незалежності та вільного розвитку своєї культури, то мусить використовувати засоби XIX ст. (насамперед ідею вільного розвитку індивіда та народу) [183, с. 67]. Для Михайла різноманітність в культурі й була головним гаслом сучасності [231]. Найбільш животворчою ознакою сучасної культури для нього було багатство її світоглядів, змагань, вірувань, можливостей найбільш різноманітного, індивідуального розвитку [183, с. 351]. Виступаючи за якнайтісніший контакт культур, М. Рудницький вважав:

«перед тим, як проти чогось реагувати і бунтувати, треба «те» знати. [...] Комуністичні письменники представляють собі нас як небезпечних буржуїв і мілітаристичних фашистів, галицькі націоналісти пишуть про соціалізм так, [...] як деякі наші публіцисти про теорію Ейнштейна, що те є попросту жидівський винахід для деморалізації культури» [270].

В огляді книжки Герберта Кассона «Тайни успіху в інтересах (16 засад ділової людини)» (в оригіналі «The axioms of business»), М. Рудницький скаржився на культурну та ідейну «герметичність» українців: «Не знаю, як торгували наші предки, але знаю, що нарід, який від віків живе з нами – жида, торгують тисячі літ, а ми, стаючи від 20 літ їхніми суперниками, не хочемо вчитись від них нічого» [192]. У листі, опублікованому з нагоди приїзду до Львова французького письменника Поля Казена, з яким Михайло познайомився ще в Сорбонні, однією з найголовніших є ідея духовних потреб людських культур в їх прагненні до самовираження [199]. В цьому контексті обмін культурними цінностями для М. Рудницького – це передусім

взаємини одиниць, для яких сама проблема розвитку національної культури є невіддільно пов'язана із шляхами чужинної творчості. Саме сфера творчості, для Михайла Рудницького є тим майданчиком, де можлива об'єктивна оцінка чужих вартостей [183, с. 388].

Переходячи до сприйняття ідей М. Рудницького в публічному просторі, варто зауважити, що сам він, попри ліберальний світогляд, ніколи відверто не називав себе «лібералом». На це були дві причини. По-перше, лібералізм сприймався як *політична* позиція. Відповідно, М. Рудницький, пропагуючи ідеї свободи культури від політики та ідеології, фактично, також виступав з ідеологічною позицією стосовно культури, проте публічно визнати це не міг. Така ідейна суперечність створювала ефект Уробороса, своєрідного зачарованого інтелектуального кола, в якому і перебував Михайло Рудницький упродовж міжвоєнного періоду. Іншою причиною було вищезагадане несприйняття ідей лібералізму серед ширших мас української інтелігенції. Бути «лібералом» у міжвоєнний період дорівнювало негативній ідентичності, а індивідам характерна ідентифікація з *позитивним*, а не негативним образом. При цьому складається враження, що несприйняття ідей лібералізму було єдиним ідейним конструктом, котрий поєднував такі різноманітні середовища як: радянофільські, католицькі, інтегрально-націоналістичні.

Низка авторів вважали, що М. Рудницький пропагує ідею необмеженої свободи, зокрема, о. Г. Костельник, коментуючи статтю М. Рудницького «Чи письменник мусить мати світогляд» [246], зазначав, що свобода без усяких обмежень – це анархія, анархія призводить до хаосу, себто до зламу й перелицювання життєвих вартостей, а це доводить до руїни [247]. Водночас о. Г. Костельник уміщував ідеї М. Рудницького в ширший контекст ідеологічного та культурного протистояння в Галичині:

«Суперечка чи боротьба, що її зачав Мих. Рудницький, це в дійсності боротьба між старим лібералізмом і новомодним догматизмом. А “гарна література”, “письменник”, “світогляд”, “талант” і т.ін. у статті Мих.

Рудницького це тільки твердині, рови, вовчі ями, кільчасті дроти, щоби при їх помочі лекше воювати» [247].

Подібним чином позицію М. Рудницького трактував Францішек Червіський. На сторінках часопису «Bunt Młodych» він зазначав, що коли у поляків безсторонність і лібералізм – це тільки зручне прикриття для пропаганди атеїзму, то у М. Рудницького «безсторонність і об'єктивізм виростають до рівня доктрини», іншими словами, певної суспільно-політичної декларації [323, с. 64]. Інший опонент Михайла Рудницького, Олександр Мох, який виступав на шпальтах католицького часопису «Нова Зоря» під псевдонімом «Араміс», послідовно і досить агресивно «викривав» у цьому виданні руйнівний вплив ідей лібералізму та їх прихильників на світогляд читачів. Свою позицію він висловив у публікаціях «Мода на Європу: на фронті культури», «Дві культури Європи» тощо [323, с. 64]. Основною небезпекою лібералізму, за О. Мохом, є відкидання релігійної основи світогляду та релігійних морально-етичних критеріїв, які він вважав цементом і опорою морально здорового суспільства. Для нього ліберали, несучи з собою декадентство, етичний нігілізм, інтернаціоналізм та ігнорування національних народно-етичних особливостей кожної культури, небезпечні тим, що розхитуючи традиційні морально-етичні підвалини суспільства, готують тим самим дорогу для більшовицьких ідей та впливів. Себто, ліберали розхитують і нівелюють традиційну духовну культуру, що створює ґрунт для більшовиків, які користаються з цього. Як приклад, О. Мох наводив той факт, що більшість членів редакції і авторів «Назустрічі» свого часу працювали в радянофільських «Нових Шляхах» і «Критиці» [323, с. 65].

Подібну критику лібералізму знаходимо і в самого редактора «Нової Зорі», відомого галицького публіциста Осипа Назарука. В чернетці статті про лібералізм він стверджував:

«Лібералізм се найбільш осоружний зі всіх руйницьких рухів. Коли ідеї можна б порівняти з птицями, то лібералізм се стервяний суп, падкий на

падлину. Він незаметно, але тим страшніше розтягає гніль і заразу по всім усядам» [101, арк. 2]. Також він вважав лібералів найбільшими демагогами, які говорять про «толеранцію» та «свободу», а насправді дійсності «є найзлюбнішими ненависниками» [101, арк. 3, 6].

Ідеї «Присмерку Європи» Освальда Шпенглера давали підстави багатьом тодішнім авторам просторікувати про загибель Заходу і лібералізму разом із ним. Відомий візантиніст Володимир Залозецький, критикуючи М. Рудницького, був переконаний, що криза ліберальної доби проявляється в тому:

«[...] що окцидентальна культура на наших очах клониться через цілковитий заник творчих чи провідних ідей до цілковитого упадку[...] І власне відсутність світогляду, а радше лібералізмом виплекане вільнодумство doprowadило до цілковитого занепаду провідних ідей окцидентального людства, а разом з тим до затрачення духовної єдності окцидентальної культури» [131].

Переконання М. Рудницького в тому, що сфера культури має бути сферою індивідуальної творчості, вільної від політики та ідеології [175], викликали критику у публічній сфері також і з боку галицьких радянофілів. В журналі «Вікна» Степан Тудор, пишучи про домінування ідеології в літературі, зазначав, що прихильники концепції «мистецтва задля мистецтва» ховаються за ширмою служіння чистому мистецтву, проте пролетарські митці з чутливою вразливістю усього молодого вловлюють всю приховану фальшивість цієї «чистоти» [259]. Його колега Володимир Шаян йшов далі, називаючи М. Рудницького «ідеологічним нігілістом, з націоналістичним душком» [262]. Варто не забувати, що поширена критика ліберальних ідей була також пов'язана з поколіннєвим фактором. Володимир Шаян (1908–1974) належав до покоління, що сформувалось вже у міжвоєнній Польщі. Класична гімназійна освіта в поєднанні з дискримінаційною національною політикою польської влади та браком соціальних ліфтів підштовхували представників етнічних меншин міжвоєнної Польщі, в тому числі українців,

до радикальних ідеологій, відкидання центризму та участі в радикальних політичних організаціях [див. 378; 342, с. 502–525]. Подібні процеси відбувались в цей час у міжвоєнній Румунії, де нове покоління різко радикалізувалось і входило в конфлікт з ліберальними мислителями [див. 331]. Проте найгострішу критику ідей М. Рудницького ми знаходимо в середовищах, пов'язаних із інтегральним націоналізмом.

3.4. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу [скороч. див. 358, с. 351–360].

Як вже зазначалось, концепт лібералізму Михайло Рудницький чітко пов'язував із концептом «Європи» [див. 338, с. 137–151]. М. Рудницький вважав, що так само, як увесь подальший розвиток української нації залежить від її взаємин із народами і державами Європи, той розвиток української літератури пов'язаний з літературами європейських народів – менших і більших, близьких і дальших, сусідських, споріднених, ворожих і дружніх. Хоча національна гордість українців і бунтує проти думки, що слід дивитися на Європу та наслідувати її [184, с. 33]. Цю тезу з порівнянням геополітики і розвитку культури Рудницький неодноразово повторював, наприклад у відкритому листі до Петра Карманського, колишнього товариша по «Молодій Музі»:

«Ми не вийшли ще із стадії примітивного розуміння патріотизму, і в літературі, і в політиці. Так само як немає доброї внутрішньої політики без знання закордонної – немає сильної та здорової рідної літератури, коли вона не рахується із рівнем європейським» [224]. Відповідно, ідеї «європейськості», «свободи» та «індивідуалізму» Михайло часто не розмежовував, для нього вони виступали радше синонімами і різними аспектами одного цілого:

«[...] Коли можна говорити про ідеали західньо-європейської культури, якої найкращим висловом стає її мистецтво, то цей ідеал зв'язаний із змаганням, щоб якнайбільша скількість людей могла якнайповніше проявити

своє «я» – знайти вислів для найбільш оригінальних своїх спонук, бажань, мрій і не заступних завдань. Держава, нація, політична або релігійна система, які вважають своєю силою боротьбу з різноманітними індивідуальними зусиллями та змаганнями, заперечують свободу в найпервіснішим і найвищим її прояві: свободу однозначну з індивідуальним розвитком одиниці» [191, с. 104-105].

Власне, тому українську культуру М. Рудницький бачив тільки під знаком європейськості [269]. Можна погодитись з тезою Сергій Квіта, що географічна близькість Галичини до Європи не була для М. Рудницького ознакою європейськості і що духовно для нього Галичина залишалась провінцією [316, с. 41]. Водночас М. Рудницький так і не визначив для себе, що є «Європою». Постійне вживання в його текстах власне терміну «Європа», натомість рідке вживання слова «Захід», його висока оцінка російської літератури XIX ст., яку він вважав європейською [183, с. 68], його висловлювання про важливість російської літератури у формуванні української нації [158] наводять на думку, що російська культура XIX ст. для М. Рудницького теж була частиною «Європи», хоча в питаннях європейськості Михайло Рудницький передусім орієнтувався на французьку культуру, яка значною мірою сформувала його світогляд. Ще аморфнішим для М. Рудницького було розуміння «Сходу», який залишався для нього чимось таємничим і незрозумілим. Хоча він у контексті контакту культур і вітав зацікавлення японістикою, студії Павла Тичини над турецькою літературою та досконале знання арабської та перської літератур Агатангелом Кримським [270]. Однак для нього самого східні культури так і залишились чимось незрозумілим [159]. «Азію» та «Схід» він сприймає радше в орієнтальному ключі, як варварську антитезу до цивілізованої Європи, причому більшовизм і фашизм для нього – це явища радше азійські, ніж європейські:

«Можливо, що вже нашим найближчим нащадкам доведеться чхати на всю Європу і боротися за ідеали нової культури Азії чи Америки, зовсім

протилежні до європейських. Якщо ці ідеали підуть лінією повернення якнайбільш первісних форм суспільного співжиття, до якнайбільшого вирівнення відмінностей між расами, державами, народами й членами всіх суспільних громад, тоді ми, що віримо досі в доцільність і спромогу розвитку європейської культури, – програли. [...] У тій стадії культури, де більшість її членів приймає по волі чи не волі один світогляд, одну ідеологію, що покривається фанатичною вірою, одну форму суспільного ладу, не треба буде ні літератури, ні мистецтва, ні свободи, що їх творить» [183, с. 351].

На початку 1922 р. Дмитро Донцов повертається до Львова, де він, як і Михайло Рудницький мешкатиме аж до початку Другої світової війни. Як і брат Михайла, І. Кедрин-Рудницький, Д. Донцов зміг влаштуватись у Львові за підтримки керівника підпільної Військової організації (ВО) Євгена Коновальця (а також Юрія Полянського). Він обійняв посаду головного редактора відновленого журналу «Літературно-науковий вістник» [307, с. 163; див. 306; 368] (далі: «ЛНВ»). Відновлений «ЛНВ» мав стати найбільшим журналом, присвяченим питанням літератури та культури, проте, як зазначає Сергій Квіт, Д. Донцов прийшов до літературної есеїстики не так завдяки зацікавленню літературою, як через потребу ідеологічно впливати на українське суспільне життя [315, с. 75]. Подібно до Михайла Рудницького, Д. Донцов виступав за найтісніші контакти із західною культурою та Заходом. Навіть на рекламі «Вістника» Д. Донцова 1930-х років зазначалось, що він «обстоює єдність з культурою Заходу» [119]. Проте, чи однакові сенси вони вкладали в ці поняття? Філософські та естетичні погляди Д. Донцова у міжвоєнний період перебували під сильним впливом Фрідріха Ніцше, зокрема, щодо протиставлення слабкості як зла, а сили як щастя та добра [307, с. 166]. Великим авторитетом для Д. Донцова був Освальд Шпенглер, серед інших джерел «чинного націоналізму» важливими були інтуїтивізм Анрі Бергсона, французький інтегральний націоналізм Моріса Барреса та Шарля Морраса, теорія суспільних мітів Жоржа Сореля, «психологія мас» Гюстава Ле Бона, теорія еліт Гаєтани Моски й Вільфреда

Парета [307, с. 167]. М. Рудницький так само значною мірою перебував під впливом ідей інтуїтивізму А. Бергсона, теорій Ж. Сореля, іншим важливим для обох автором міг бути Станіслав Бжозовський. Михайло Рудницький разом з Остапом Ортвіном у Львові ще до Першої світової війни займались виданням творів С. Бжозовського; Андрій Крижанівський в редакційній примітці до статі М. Рудницького зазначав: «вплив [С.] Бжозовського на українське життя лише в одному випадку беззаперечний – він сформував як критика і публіциста Дмитра Донцова». А. Крижанівський вказував на схожість світоглядної еволюції двох постатей – від пристрасного марксизму до не менш пристрасного націоналізму й традиціоналізму [209, с. 174–175]. Також, у літературній есеїстиці обидва часто звертались до праць Б. Кроче.

Однак, навіть читаючи ті самі тексти, Д. Донцов та М. Рудницький відчитували часто в них абсолютно різні речі. Якщо М. Рудницький помодерністськи наголошував на ідеях лібералізму ХІХ ст., свободі індивіда та синтези культур, і саме ці ідеї бажав бачити в образі «Європи», то для Д. Донцова «Європа» і європейські мислителі мали цінність в контексті ідей експансії, боротьби як основи духу народу [див. 129, с. 149–158]. Навіть ідеї С. Бжозовського його цікавлять саме в цьому ключі:

«В однім польськiм щоденнику прочитав я сю фразу з Бжозовського: «Нині нам треба ясної думки, кріпкої нерушимої віри [...]. Література мусить годувати нові покоління левиним молоком. Все інше – буде отрутою» [128, с. 587].

Якщо для Рудницького краса, чуттєвість і романтизм є важливими елементами в літературі, то для Д. Донцова цінностями є радше воля, сила боротьби і духа, а не слабкість та взаєморозуміння:

«Література, якої предмет є життя природи і люди, може ставитись до них подвійно. Вона може захоплюватися красою безхмарного неба, гірських шпилів [...] Але вона може й подивляти ті сили, ту енергію, які створюють цю гармонію, ті не збагнуті, стихійні сили, той неясний гін, тую підсвідому волю до життя» [цит. за: 126, с. 47].

І навпаки, вже пізніше в полеміці з Д. Донцовим М. Рудницький наголошував: «[Д.] Донцов прегарно знає, що за весь час літературної праці, я ніколи ні словом не виправдовував насильство, як сам це постійно робив і робить» [194]. Образ Європи у Д. Донцова та «вістниківців» був орієнтований не на ліберальну Європу ХІХ ст., а радше на «Середньовічну Європу готики й високости духу, тих концептуальних засад, які й зробили Європу Європою» [316, с. 101]. Цим зумовлене несприйняття лібералізму Д. Донцовим. Олександр Зайцев зазначає, що «провансальство» виступало в різних ідеологічних іпостасях, з яких чи не найгіршою Д. Донцову видавалась ліберальна. З погляду вольового націоналізму, лібералізм шкодить нації, бо ослаблює її волю до влади [306, с. 199]. Відповідно й ставлення до Росії та російської культури в М. Рудницького та Д. Донцова було діаметрально протилежним. Якщо М. Рудницький віддавав належне російській культурі, часто високо оцінюючи М. Достоевського, Л. Толстого, А. Чехова, то Д. Донцов вважав, що Росія є одним з найголовніших ворогів України та української культури, а боротьба України проти Росії є частиною більшого процесу одвічного протистояння двох культурних світів – західного (європейського) й азійського, чітко маркуючи Росію як Азію, а Україну – частиною Європи [307, с. 190–191].

Попри кардинально протилежні погляди, певний час Михайло Рудницький і Дмитро Донцов відносно мирно уживались у публічному просторі. Д. Донцов упродовж 1922–1925 років неодноразово публікував і вірші, і літературознавчі статі М. Рудницького на сторінках «ЛНВ» [див. 115; 188; 217; 233; 233; 241; 248]. Як стверджував пізніше М. Рудницький, тривалий час вони з Д. Донцовим особисто спілкувались і неодноразово сиділи за одним столом в кав'ярні [204]. Полемічна боротьба між Д. Донцовим та М. Рудницьким загострилася навесні 1925 р. через серію статей М. Рудницького в «Ділі», присвячених критиці Д. Донцова та «ЛНВ» [204; 205; 206]. Складно із взаємних звинувачень зрозуміти дійсну причину розриву. Д. Донцов вказував на бажання М. Рудницького самому очолити

«ЛНВ» і на спробі змістити його, М. Рудницький апелював до того, що Д. Донцов не є літературним критиком, і що останній перетворив «ЛНВ» на місце самореклами та пропагування політичних ідей, замість розгляду літературних і наукових питань. Навіть після розриву з «ЛНВ», в листах до свого давнього друга Миколи Зерова М. Рудницький утримувався від активної критики Д. Донцова, проте зазначав:

«Розумію Ваше зацікавлення атмосферою, яка є з нашого міста. Але не забувайте, що в нас немає ніякої літератур. атмосфери [...] нема організаційного хисту для здержання журналів або видавництв. Моє становище до “Л.Н.В.-а” не є принципіально вороже і редактор Д. Д. – інтелігентна людина, тільки не ознайомена з літературою, йому видавати щось політичного. “Л.Н.В.” тхне старосвітчиною метод і співробітників. [...] У цьому він солідарний з нашим Одиноким Препрудким денником і всією працею “Наук. Тов. ім. Шевч.”, де на 40–50 імен ледве знайдеш трьох-чотирьох людей ширшою головою і решта штаргалісти з 48 року» [60, арк. 1].

В будь-якому разі, розрив і початок боротьби між Д. Донцовим та М. Рудницьким був лише питанням часу та був зумовлений діаметрально протилежним світоглядом та поглядом на питання шляхів розвитку української культури, а також логікою боротьби в літературному полі. Саме протистояння Д. Донцова та М. Рудницького стало одним з головних елементів функціонування літературного поля у міжвоєнний час.

3.5. Михайло Рудницький в літературному полі міжвоєнної Галичини

Чому Михайло Рудницький вирішив стати літературним критиком? Здавалось б, банальне питання. Проте, не так легко відповісти, чому людина обрала саме таку професію, а не іншу. П. Бурдє зазначає, що важливим є поставлення питання про те, яким чином, виходячи із соціального походження письменника, і можливостей, які воно давало, він зміг зайняти (а

в деяких випадках і створити) вже існуючі (чи в очікуванні на створення) позиції, які пропонуються певним станом поля [284, с. 369–370].

Літературна критика як окрема сфера в українській культурі була слабо представлена до Першої світової війни. Фактично, роль літературних критиків брали на себе окремі українські письменники, такі як Іван Франко. Описуючи діяльність агентів літературного поля за П. Бурдье, варто не забувати про банальний факт, що «професія» письменника є однією з найменш здатних прогнати агентів, які пов'язують з нею своє життя. Як вже зазначалось, Михайло Рудницький неодноразово скаржився на брак грошей і необхідність працювати водночас на кількох роботах, щоб вижити. Ключовим для розуміння вибору професії у міжвоєнний період є два фактори. По-перше, Михайло почав студіювати саме літературну критику ще в часи навчання у Львівському університеті. Як поет Михайло ніколи не почував себе впевнено [див. 61, арк. 1; 63, арк. 3; 90, арк. 1–4; 144, с. 26], більше хисту і таланту він мав до коротких, щедро приправлених гумором мемуарних оповідань, в яких досяг неабияких успіхів. Проте, Михайло розумів, що жити з видання таких праць буде неможливо, та й у літературному полі він перебуватиме радше на самому маргінесі. Невпевненість у своїй поезії компенсувалась більш ніж упевненістю в критиці і, ймовірно за все, ще з часів університетських студій над творчістю І. Франка, в нього виникла думка про те, що в Галичині не вистачає літературної критики. Пізніше він писав: «Вже за декілька років перед війною, коли І. Франко через смертельну хворобу перестав виконувати роль арбітра літературної продукції, українська література в Галичині перейшла в стан постійної кризи» [276]. Тому, повертаючись у 1922 р. до Львова, М. Рудницький їде з думкою про те, що зможе зайняти позицію своєрідного «критика-модератора», який би задавав стандарт якості і регулював правила гри в літературному полі. За його плечима була слава та визнання, блискуча освіта та талант до написання літературно-критичних текстів. Крім цього, він їхав на роботу в найбільшому українському часописі

Галичини (хоч і звичайним літературним референтом). Відповідно, вибір Михайла Рудницького був досить раціональний, адже дозволяв отримати символічні вигоди. Задовольняючись запропонованою йому роботою «заради шматка хліба» в редакції «Діла», він отримував значну перевагу над потенційними конкурентами. Перевагою таких робіт, за П. Бурдье, є те, що кожен хто, займається ними, потрапляє в саму гущу «середовища», туди, де циркулює інформація, що входить до специфічної компетенції автора, де заводять знайомства і набувають «зв'язків», що допомагають добитись публікацій, і які завойовують шляхом зайняття позиції специфічної влади – набуття статусу видавця, редактора журналу тощо. Ці позиції можуть сприяти зростанню специфічного капіталу [284, с. 384].

Фактично, М. Рудницький, продовжуючи роками працювати в «Ділі», перетворив часопис на майданчик своїх ідей та потужний засіб впливу в літературному середовищі. Через нього проходив величезний потік інформації, він підтримував контакти з чималою кількістю осіб у літературі та в громадському житті. Все це дозволило йому посісти одне з ключових місць у літературному полі міжвоєнного періоду. Дійсно, дослідники відзначають, що вже у 1930-х роках М. Рудницький великою мірою наблизився до літературного істеблішменту, відійшовши від літературної богеми [316, с. 24]. Іван Лисяк-Рудницький саркастично писав про це у своєму щоденнику: «Вічно молодий авангардист зачинає бачити, що він старий, і що з авангарду перейшов до мародів» [152, с.50]. В своїй літературній критиці М. Рудницький намагався «відбронзувати» (власне, як і його близький товариш Тадеуш Бой-Желенський у польській літературі) видатних українських письменників, показуючи їхні слабкі та сильні сторони. Часто це викликало незрозуміння й спротив інших агентів літературного поля. У 1920-х роках була поширена думка, що М. Рудницький негативно ставиться до І. Франка та його спадщини. Дійсно, низка текстів, зокрема «Мойсей», викликали у Михайла Рудницького несприйняття, проте

загальне ставлення до І. Франка в нього було складнішим. У листі до Кирила Студинського від 1923 р. він пояснював:

«Перше враження, що моє становище до [І.] Франка є надто суворе – залишиться тільки у тих, які не побачуть різниці між схематичною аналізою і наскрізь особистим становищем кожного, хто перш усього цікавиться т.зв. «проблематичною» основою. [...] Маю пересвідчення, що саме такий характер до праці спонукає до ревізії поглядів і нових студій над [І.] Франком» [104, арк. 6].

Які ж інші гравці та інституції були в літературному полі? Їх зазвичай умовно поділяють на чотири великі групи: католицьку, радянофільську, націоналістичну і ліберальну. Католицька була представлена журналами «Дзвони» та «Нова Зоря». Крім вищезгаданого О. Моха, важливу роль в католицькій літературній критиці відігравав Михайло Гнатишак. Радянофільська була представлена передусім журналами «Вікна», «Нові Шляхи» та «Критика». Навколо «Вікон» об'єдналися Ярослав Галан, Петро Козланюк, Степан Тудор тощо. «Нові Шляхи» редагував Антін Крушельницький, важливу роль у часописі відігравав його син, поет Іван Крушельницький [313]. Націоналістична була представлена насамперед «Вістником» Дмитра Донцова. Осердя «Вістника» склали письменники-емігранти Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич та Олена Теліга, які здобули назву «вістниківської квадриги». Позиції «Вістника» в літературно-мистецькій атмосфері Львова протистояла платформа двотижневика «Назустріч» (видавався за кошти Осипа Боднаревича в 1934–1938 роках), редакторами якого були Михайло Рудницький, Осип Боднаревич та Святослав Гординський. Важливою інституцією в літературному полі було Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка (1925–1939), яке об'єднувало письменників різних ідейних орієнтацій і в 1930-х роках щороку присуджувало літературні премії. Проте, товариство це ніколи не було надто чисельним (у 1937 р. нараховувало 84 особи) [313]. Головним конкурентом для Михайла Рудницького в літературному полі був

Дмитро Донцов та його «ЛНВ» і «Вістник». Призом у боротьбі в цьому літературному полі було визначення форми та сутності української культури й вибір напрямку її розвитку.

Варто, однак, не забувати, що літературні дискусії в міжвоєнний період рідко стосувались лише суто вузьких питань літератури, й частіше за все зачіпали ширші аспекти питань культури, ідеології та політики. Відповідними були й читацькі рецепції. Р. Голик зазначає, що на міжвоєнному читанні мешканців Галичини позначились усі ідеологічні, естетичні та етноконфесійні суперечності. Частина галицьких читачів залишались прихильними до традиційних естетичних ідеалів і «класичного» читання; частина захоплювались авангардними течіями і прагнули розірвати зв'язки з традицією. Водночас більшість інтелектуальних суперечок читачів-галичан були складовою культурних і політичних дискусій міжвоєнної Польщі, певна частина яких зникла разом із нею [298, с. 82].

На це вказував і Михайло Рудницький, зазначаючи, що більшість дискусій про завдання літератури майже автоматично перетворюється у політичні дискусії [183, с. 347]. В інтерв'ю для журналу «Sygnały» він також зазначав, що найголовнішою рисою звичайних літературних суперечок в Галичині є «боротьба між суспільно-політичними чи релігійними групами» [270]. Важливим тут є той момент, що вплив політичної чи ідеологічної влади на літературне поле відчувається в самій серцевині культурного поля: це набирає форму внутрішнього конфлікту між «чистими» митцями і митцями «політичними». П. Бурдьє вживає тут термін «буржуазними», а не «політичними», адже прикладом для його дослідження є літературні дискусії у Франції в ХІХ ст., однак, описуючи міжвоєнну Галичину, коректніше говорити про протистояння між «мистецтвом задля мистецтва» і «націоналістичним мистецтвом», «пролетарським мистецтвом», «католицьким мистецтвом» тощо [284, с. 378].

В цих конфліктах кожен агент намагається нав'язати іншим межі поля, які найбільшою мірою відповідають його інтересам, іншими словами, нав'язати

визначення умов приналежності до поля, які б краще виправдовували його спосіб існування. В текстах це проявлялось у висловах про те, хто є «справжнім» митцем, а хто – ні, тим самим здійснювалась спроба нав'язати полю розуміння простору мистецтва. Це розумів і Михайло Рудницький, зізнаючись у тому, що гасло «мистецтво заради мистецтва» «з'являється всюди серед письменників, для яких це є тільки попереджувальним окликом не покидати світу, де вони панують неподільно, без остраху втратити владу» [183, с. 111]. Намагаючись витіснити Д. Донцова з літературного поля, М. Рудницький стверджував, що Д. Донцов «з професії політик та публіцист, не має багато даних на редактора літературно-наукового журналу. Літератури за три роки не вивчиш» [205]. Іншим засобом боротьби за владу в полі стало створення журналу «Назустріч». Він був задуманий як журнал на кшталт «ЛНВ» довоєнного періоду і мав би повністю витіснити в 1930-х роках «Вістник» Д. Донцова з ринку літературної преси [106, арк. 1]. Крім цього, М. Рудницький у полемічній боротьбі постійно маркував Д. Донцова як «фашиста» в літературі: «[Д.] Донцов оцінює будь-яку творчість з позиції бачення егоцентричного фашизму» [276]; «“Вістник” [Д.] Донцова зібрав навколо себе націоналістів фашистського покрю» [273]. У відповідь, Д. Донцов часто публікував у своєму журналі розгромні полемічні статті, присвячені М. Рудницькому [170, с. 819–825; 133, с. 127–130], неодноразово натякаючи на єврейське походження свого конкурента [див. 364, с. 49–66]. Ще іншими інструментами боротьби стали спроби переманювання того чи іншого відомого й талановитого автора до свого журналу. Якщо Андрій Крижанівський зазнав невдачі у спробі перетягнути Євгена Маланюка до журналу «Ми», то М. Рудницькому вдалось привабити Богдана-Ігора Антонича, одного з найталановитіших українських поетів міжвоєнної доби, до журналу «Назустріч». М. Рудницький вдався до відвертих лестошів у листі до Б.–І. Антонича:

«Мусите мати цивільну відвагу, коли пишете. [...] Гадаю що для Вас було б корисніше мати співробітником «Назустріч» і чесно працювати в тому

журнали, ніж (нерозбірливо) між тих, від яких іще, як бачу, тхне «ідеологічним прахом». [...] Час уже, щоб Ви почали писати так, як Ви цього самі бажаєте, та перестали бути на побігеньках у журналах, першою метою яких не є справжня література. [...] «Дажбог» добрий для 18-літніх новичків, а не для Вас, що маєте талант» [57, арк. 1].

Раніше Б.-І. Антонич дописував у «Вістнику» [див. 309, с. 50–55], проте М. Рудницький, крім особистих вмовлянь, використав і щорічні літературні нагороди, організація і проведення яких також стали елементами боротьби в літературному полі.

Автори, що об'єднувались навколо журналу «Ми», декларували модерністську орієнтацію (ключове слово для них було «європейський») та полемізували з Д. Донцовим [387, р. 138]. Однак, в модернізмі шукали натхнення й автори, які симпатизували середовищу «Вістника». Цей парадокс був не випадковим, адже модернізм переважав у світі міжвоєнного галицького українського та еміграційного мистецтва [387, р. 141]. Як вже було сказано, М. Рудницький і Д. Донцов черпали натхнення часто з одних і тих самих авторів. Та значно важливіше за констатацію впливу модернізму загалом, зазначити, що той чи інший автор брав із нього. Для М. Рудницького модернізм був тісно пов'язаний з ідеями «європейськості», «вільного мистецтва» та культурного лібералізму. Поступово наприкінці 1930-х років під впливом течій з нацистської Німеччини середовища міжвоєнних українських інтегрально-націоналістичних митців почали поривати з модернізмом [387, р. 135–136].

М. Рудницький, користуючись тим, що в «Товаристві письменників та журналістів» він довший час займав посаду секретаря, саме на базі цього товариства висунув ідею створення щорічної літературної нагороди, яку вручали, починаючи з 1933 р. В журі входили члени товариства, де він мав значний вплив. Саме після літературної нагороди 1934 р., яку Б.-І. Антонич отримав за збірку поезій «Три перстені», він починає співпрацювати з журналом «Назустріч» [122, с. 243]. Загалом, М. Рудницький робив усе

можливе, щоб у літературному конкурсі вигравали кандидати, яким він протегував. У 1936 р. навіть трапився скандал, коли М. Рудницький на поліг на тому, щоб перше місце не дісталось нікому, а друге отримала Ірина Вільде за збірки «Химерне сонце» і «Метелики на шпильках». Її головна конкурентка Наталена Королева, яка писала на релігійну тематику, не отримала жодної нагороди, у зв'язку з чим Михайло Гнатишак покинув раду журі, називаючи це рішення неправомірним [153]. Відтак М. Гнатишак вирішив заснувати окрему щорічну премію Українського католицького союзу [311]. Проте, скандал не зупинив Михайла, і він продовжував просувати тих авторів, з якими разом публікувався в «Назустрічі» і чий підхід до культури та творчості він поділяв. Для прикладу, у 1937 р. перше та друге місце отримали Юрій Косач за три томи романів і одну повість та Ілько Борщак за книжку «Наполеон і Україна» [154]. Водночас М. Рудницький щосили тиснув, щоб автори, пов'язані з «ЛНВ», як от Улас Самчук чи Євген Маланюк, не здобували перших місць. Також, М. Рудницький часто використовував своє становище для того, щоб визначати, хто з дебютантів «гідний» увійти в літературне поле, а хто ні [див. 349, с. 49–66]. Завдяки цьому він прагнув стати агентом, який буде визначати літературну легітимність. Одним із центральних об'єктів боротьби в літературних суперечках є монополія на літературну легітимність. Агенти та інститути борються між собою за монопольне право на авторитетне визначення кола осіб, які мають право називати себе письменниками, або ж висловлюватись про те, хто є письменником. Іншими словами, мова йде про монополію на владу «освячувати» виробників і вироблене: агенти, що перебувають на різних полюсах культурного поля, ведуть боротьбу за монополію на легітимну дефініцію письменника [284, с. 379].

В цьому протистоянні М. Рудницький виступав як представник романтичної традиції ліберального націоналізму XIX ст. Тимчасом Д. Донцов артикулював націоналізм XX ст., який мав яскраво виражений агресивний характер, абсолютизував націю як вищу цінність, тому був

спрямований проти лібералізму. Саме в ХХ ст., на думку Мацея Яновського, лібералізм і націоналізм чітко розмежовуються навзаєм. Тому цей дослідник вважає, що варто розглядати перехід від лібералізму до націоналізму не як еволюцію національної ідеї, а як протистояння двох різних доктрин [див.: 376, р. 69–90]. Видається, що радше йдеться про два типи націоналізму. Як і Ольгерд Іполит Бочковський, Михайло Рудницький вважав ідеальним взірцем націоналізм ХІХ ст., що запозичив інтелектуальну традицію від ідей Джузеппе Мадзіні. Цей тип націоналізму позиціонувався як демократичний та гуманітарно-поступовий, а водночас повоєнний націоналізм сприймався ними як антидемократичний, антигуманний й протисупільний. Ця боротьба так і не визначила однозначного переможця й тривала аж до самого початку Другої світової війни, жоден з агентів не зміг повністю витіснити свого суперника, проте вона задавала тон всім дискусіям, присвяченим питанням культури і мистецтва у міжвоєнний період.

3.6. Радянофільство Михайла Рудницького

Коли йдеться про ставлення Михайла Рудницького до Радянського Союзу у міжвоєнний період і сам термін «радянофільство», варто відповісти на такі запитання: чи був Михайло Рудницький радянофілом у цей відрізок часу? А якщо був, то чим було його «радянофільство»: захопленням культурою і політикою коренізації в УРСР, чи захоплення політичним устроєм? Чи можемо ми вести розмову тільки про позицію в публічному просторі, чи теж про відкриту співпрацю з представниками радянської влади?

Першою важливою тезою є те, що радянофільство в Галичині, особливо у 1920-х роках було радше масовим явищем, ніж винятком [див. 330; 345]. Щодо радянської України в складі СРСР, то більшість західноукраїнських угруповань спершу були схильні розглядати її як зародок національної держави, а відтак у своїй пропагандистській діяльності протиставляли її становищу українців у Польській державі [330, с. 25]. Головною причиною таких настроїв став процес проведення політики «коренізації» в УРСР. Як

зазначає Микола Ільницький, не можна ігнорувати того, що українізація супроводжувалася піднесенням української культури, котре згодом одержало назву національного відродження. Бурхливий розвиток мистецтва з розмаїттям стилів і течій, атмосфера творчих дискусій, поява нової генерації митців, – усе це породжувало творчий ентузіазм, віру в історичну перспективу [311]. Для таких сподівань були певні підстави: офіційний статус політики українізації, запровадження української мови в навчальних закладах, засобах масової інформації, державних і культурних установах [див. 335]. Такий сплеск української культури призвів навіть до появи нових культурних феноменів. Одним із наслідків українізації стала поява українсько-єврейської ідентичності серед літераторів, музикантів і художників [детальніше про цей феномен див. 343]. Це явище констатували і галицькі політики. Зокрема, відомий член УНДО Степан Баран в одній зі статей, хоч й насиченій анти-єврейськими стереотипами, порівнюючи українсько-єврейські стосунки обабіч Збруча, зазначав:

*«[Євреї – І.Ч.] Для розвою української культури не вносять в Галичині нічого, залишаючись у сто відсотках поза нашим національним організмом; зате на Сов. Україні чимало жидів українізувалось настільки, що виступають під українськими псевдонімами, або й своїми прізвищами, як **українські** [жирним в оригіналі – І.Ч.] письменники чи музики (Кулик, Лейтес, Мейтус і ін.)»* [110].

Відповідно, радянська влада докладала багато зусиль для того, щоб процес українізації супроводжувався активною пропагандою активізації культурних процесів, цим самим прагнучи викликати симпатії галичан до того, що діялось на Сході, а заодно і посилити радянофільські настрої.

Яким же було ставлення Михайла Рудницького до процесів на теренах УРСР? Адже він ще з 1915–1918 років мав тісні контакти з літературними середовищами, особливо з «неокласиками» (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Михайло Могілянський тощо), зокрема варто відзначити його довголітню дружбу з Миколою Зеровим [див. 59, арк.

1; 85, арк. 2]. Власне, частково збережене листування М. Рудницького і М. Зерова свідчить, що останній був для Михайла літературним авторитетом, з думкою якого той рахувався. Крім того, джерелом інформації про події в УРСР для Михайла, крім преси і листів М. Зерова, був його рідний брат Антін, відомий композитор і музикант, який упродовж міжвоєнного періоду неодноразово гастролював у СРСР. У 1920-х роках Михайло Рудницький неодноразово писав літературознавчі статті або ж біографічні вступи до збірок антологій та творів, що виходили друком у УРСР. Головним мотивом для публікацій в УРСР для М. Рудницького були фінансові надходження, в листі до М. Зерова він скаржився:

«Єдиним пригнобленням [...] це брак спроможности друкувати книжки. З якою насолодою видав би я нпр. книжку нарисів з французької та інших літератур: [Г.] Фльобер, [Ш.] Бодлер, [П.] Меріме, [П.] Верлен, [Ж. А.] Барбей д'Оревіллі, [К.] Гамсун, [В.] Уйтман, [Дж.] Конрад [...] [С.] Жеромський [...] – але кому це потрібне? Треба ж мати гроші [...] А коли ще треба «доробляти» літературою до буденного зайняття – чорт бере літературу і автора!» [60, арк. 1].

Отож гонорар за кожна опубліковану в УРСР статтю був дуже доречним [64, арк. 1]. Михайло навіть намагався через М. Зерова опублікувати в Києві низку своїх написаних раніше книжок, зокрема збірку «Нагоди і пригоди» [65, арк. 1], також його цікавила можливість заробітку перекладами для радянських журналів [65, арк. 4]. Порівнюючи галицьких і наддніпрянських українських літераторів, М. Рудницький вважав, що останні в матеріальному плані живуть майже по-королівськи, отримуючи гонорари не в кількості злотих, а доларів [276].

Власне фінансовий мотив був далеко не останнім серед тих, що підштовхнули Михайла Рудницького долучитись до заснування та функціонування журналу «Нові Шляхи». 15 січня 1929 р. у Львові відбулися збори, на яких було засновано видавничу спілку «Нові Шляхи». Товариство мало на меті: «Підносити заробіток і господарство членів веденням спільних

підприємств і підносити культурний рівень членів», а для цього: «а) видавати журнали, часописи, книжки і репродукції мистецьких творів; в) вести друкарні, клішарні й інші заведення репродукції; г) засновувати й удержувати читальні, клуби, бібліотеки, влаштовувати лекції, виклади, курси, виставки і наукові прогульки; д) уділювати стипендії і допомоги для наукових і артистичних студій, премії за праці з обсягу науки, мистецтва і письменства» [330, с. 307]. Михайло Рудницький значився одним із засновників [144, с. 61]. Дослідник Олександр Рубльов на підставі архівних джерел виснував, що створення «Нових Шляхів» було етапом у спробі витіснення Дмитра Донцова з публічної сфери Галичини. Починаючи з 1928 р., а можливо й раніше, в радянських колах обговорювалась ідея зміщення Д. Донцова з поста редактора «ЛНВ». В листі Юрія Коцюбинського від 30 липня 1928 р. йшлося:

«Є можливість захопити у свої руки “Літературно-Науковий Вістник”. Є можливість створити щоденну, добре представлену газету, яка заб’є усю унівеську пресу. Проводитися вона має вкрай обережно, вона повинна бути позапартійна, трохи галаслива, дуже жвава, така, що робить політику не статтями, а інформаціями. Усе це дуже важливо, усе може бути зроблено за умови, якщо Харків серйозно займеться постачанням матеріалу для газети і статей для журналу» [цит. за: 345, с. 305].

Важливою постаттю, за посередництвом якої втілювалися більшість радянських проєктів у Львові в другій половині 1920-х років, був львівський консул, один із представників українського націонал-комунізму Георгій Лапчинський. Найімовірніше, що саме він впроваджував усі ці всі проєкти на місці. В цьому контексті, можливо, закиди Д. Донцова М. Рудницькому щодо спроб перехопити керівництво журналом не були цілком безпідставними. В листі до Юрія Липи від 2 березня 1929 р. Д. Донцов писав:

«Справа з ЛНВ – перманентна криза. Утворилася спілка – редактори “Діла” Ф. Федорців, М. Рудницький і, крім того, А. Крушельницький і [І.] Свенціцький, за якими стоїть, фундуєючи спілку, консул большевицький [Г.]

Лапчинський. Спілка зветься «Нові Шляхи». Хоче вона [...] перебрати ЛНВ. В разі невдачі видаватиме свій журнал «Нові Шляхи», який вже складається. [Г.] Лапчинський «гарантує» [...] 2.000 передплатників, себто 6.000 зл[отих] п[ольських] в місяць, гонорари – 15 доларів від аркуша (ЛНВ «платить» по 5) [цит. за: 345, с. 305].

Володимир Дорошенко зазначав, що консул Г. Лапчинський через посередників чинив натиск на дирекцію Української Видавничої Спілки, щоб та усунула Д. Донцова й поставила іншого редактора [345, с. 306]. В даному випадку інтереси Михайла Рудницького могли співпадати з інтересами представників радянської влади, а ідея виштовхнути за межі літературного поля свого головного конкурента була досить привабливою. Позаяк проєкт усунення Д. Донцова з крісла редактора не вдався, основні зусилля були перенесені на діяльність «Нових Шляхів». На участь радянської влади у створенні журналу пізніше натякав і сам М. Рудницький: «здається, що як довго наш загал не дізнається всієї правди про засновини та мету “Нових Шляхів”, досі над усіма, що входили в які-небудь зв’язки з п. А. Крушельницьким, висітиме загроза» [182]. Довший час Михайло дописував до журналу, отримуючи добрі гонорари. Чернетки його статей містить архівний фонд «Нових Шляхів». Скоріш за все, була домовленість про те, що Михайло Рудницький формально не вважатиметься співробітником і дописувачем журналу, бо його статті мали виходити під псевдонімом «Прочитан П.» [99; 100], проте, що енергійніше часопис, задуманий як фундаментальне позапартійне видання, почав провадити радянофільську лінію, то меншало бажання М. Рудницького публічно асоціюватись із ним. Врешті-решт, у 1930 р. Дирекція «Діла» та керівництво УНДО змусили М. Рудницького публічно відмежуватися від співпраці з «Новими Шляхами». Пізніше Михайло спростовував будь-яку свою співпрацю з «Новими Шляхами», не кажучи вже про участь у створенні видавничої спілки [182], проте продовжував неофіційно надсилати статті Антонові Крушельницькому для публікації [103, арк. 49–50]. Крім того,

Михайло Рудницький підтримував особисті контакти з сім'єю Крушельницьких, і разом зі своєю дружиною Мартою (яка була приятелькою мами Лариси Крушельницької Галини Левицької) неодноразово відвідував помешкання Крушельницьких на Квятківці (тепер вул. Д. Грицяя) [144, с. 98].

Переходячи до публічної постави Михайла Рудницького та його текстів, зазначимо, що він як один із редакторів «Діла» був змушений обережно висловлювати свою думку стосовно Радянського Союзу. У листі від 24 січня 1925 р. до Ярослава Окуневського М. Рудницький, пояснюючи свою позицію та позицію редакції «Діла», зазначав: «редакція на протязі року силкувалась завсюди зясовувати різницю між її прихильним ставленням до таких явищ як “українізація” на Радянській У. і негативним відношенням до большевизму як інтернаціонально-комуністичної влади» [107, арк. 2]. Констатуючи поширеність радянофільських настроїв, він продовжував: «Загал потребує надії на можливі зав'язки кращої долі і звертає очі на Вел. Укр., де все таки національна, наукова та літературна праця зростає [підкреслено в оригіналі – І.Ч.] більше як у нас» [107, арк. 3]. Тезу про культурну перевагу Радянської України М. Рудницький неодноразово озвучував і на сторінках преси, вказуючи, що розвиток культури і літератури на теренах Радянської України навіть не варто порівнювати з місцевим галицьким. Для М. Рудницького, який мислив категоріями культури, а не політики, культурні досягнення були головним мірилом успішності та привабливості. Саме в цьому контексті він зазначав: «На Радянській Україні маємо нині небуденні таланти, яких не маємо тут, непересічні літературні та мистецькі довершення, якими не повинні ми легковажити і яких не зможемо знехтувати в історії майбутнього розвитку України, без огляду на те, чи вона буде царська, гетьманська, фашистівська чи демократична» [193]. М. Рудницький захоплювався поколінням митців, які появились після революції:

«Мало хто задумується над фактом, що за 10 літ зросло на Радянській Україні нове покоління, виховане на здобутках революції як на природнім

грунті, і що це покоління є ширше в своїм світогляді та повніше віри в свою дійсність. Ще менше здає собі справу наша інтелігенція з того, настільки письменники на Радянській Україні випередили нас в поезії, у дослідженнях над мовою» [183, с. 386].

Водночас М. Рудницький негативно оцінював втручання держави у сферу культури, вказуючи, що «комуністична література, яку підтримує держава, та її представники, що взяли у свої руки її ідеологічний провід, це звичайна просвітянина, “халтура” і чорт зна що...» [184, с. 268]. Усвідомлював він і певну відчуженість між собою та радянськими українськими авторами, вказуючи, що нова радянська література натхненна ідеологією, ворожою до того буржуазного світу, «з яким усі ми пов’язані ідеями та почуваннями» [183, с. 272].

Окремим аспектом є ставлення М. Рудницького до спадщини Карла Маркса. Михайло вважав, що економічна теорія К. Маркса та його історіософія стали підставою літературної критики майже за примхою випадкових обставин. Ця критика набула поважного впливу тільки в Росії та Україні, кажучи марксистською термінологією, «невідхильним ходом історичних подій» [183, с. 272]. М. Рудницький виступав проти хибного, на його думку, трактування матеріального детермінізму в літературній критиці. Він зазначав, що К. Маркс цікавився не питаннями культури, а іншими проблемами. К. Маркс не казав, що економічні сили – напрямні сили в розвитку суспільних подій, ані щодо людини як одиниці діють головно під спонукою матеріальних інтересів; за М. Рудницьким, у цьому пункті К. Маркс мав глибший погляд на справи, ніж Генрі Томас Бокль чи Джеремі Бентам. К. Маркс стверджував тільки, що у суспільстві існують своєрідні умови продукції, що політичні та соціальні інституції залежать від економічних обставин, а сила влади залежить від впливу на сили продукції. Коли К. Маркс поправляв Г. В. Ф. Гегеля, даючи нове розуміння «дійсності» та «об’єктивності», то мав на меті дати таку теорію суспільних явищ, яку історичні події могли б виправдати. «Об’єктивною дійсністю» для К. Маркса

був той суспільний процес, яким він найбільше цікавився, – економічна продукція; коли він казав про «ідеологію» як містичну полуду, що закриває людям дійсність, тоді мав на думці ідеї одиниці, яка не мала для нього ніякого значення, бо він орудував у своїх теоріях поняттям маси, супроти якої індивідуальні акти не можуть мати впливу на хід суспільного процесу [183, с. 407].

Така оцінка спадщини К. Маркса вказує на те, що М. Рудницький у свій час проштудіював головні тексти К. Маркса. Для М. Рудницького був важливим принцип невтручання ідеології в культуру, з цієї позиції він зазначав, що інтернаціоналізм та націоналізм у літературі – «дві доньки агітки» [190, с. 99].

Радянські документи дозволяють під іншим кутом розглянути питання ставлення Михайла Рудницького до Радянського Союзу. Один із радянських агентів, колишній дописувач «Діла», особисто знайомий з родиною Рудницьких, в доповідній записці, спорядженій приблизно у 1939–1941 роках, писав про всю родину Рудницьких у міжвоєнний період як про «на загал дуже здібних і скоріше “лівого спрямування” людей» [20, арк. 71]. Стосовно Михайла Рудницького він зазначав, що книга «Від Мирного до Хвильового» написана, наскільки це можливо в Польщі, без особливого радянофобства [20, арк. 72]. М. Рудницького він характеризує не як «вузького націоналіста фанатика», а радше як особистість, яка при ближчому ознайомленні з досягненнями радянської культури може і буде працювати досить лояльно [20, арк. 72]. Варто однак брати до уваги, що автор цієї записки намагається представити родину Рудницьких в позитивному світлі перед радянською владою, тому міг і свідомо перебільшувати її «ліві симпатії».

Здавалось, остаточну крапку в питанні про ставлення Михайла Рудницького до марксизму міг би поставити ще один документ, не з публічної сфери, а створений для внутрішнього використання. Йдеться про протокол засідання філологічної секції НТШ від 7 травня 1939 р., коли на

черговому засіданні, присвяченому книжці Ярослава Гординського «Літературна критика просоветської України», М. Рудницький виступив з дуже нехарактерним для нього рефератом про марксистську критику:

«Марксистська метода – це могутня теорія, що пояснює закони історичного процесу, зв'язує твори з їх середовищем, визначає їх вагу відповідно до їх викликів, накреслює як опанувати дійсність, якими засобами можна здійснити ідеали людства. Без вивчення творів [К.] Маркса та його продовжників, що розвинули його теорію нової доби – не можна як слід зрозуміти цілої низки важливих проблем, які висуває перед дослідником літератури конкретна історична дійсність» [95, арк. 118].

Проте, зовнішня критика цього документу змушує сумніватись в його автентичності. Саме протокол від 7 травня 1939 р. складений інакше, ніж ті що були до і після. Більшість протоколів починалась із переліку присутніх, теми виступів і констатації дебатів, далі відбувалося голосування з порядку денного. Розлогих цитат доповідачів, а тим паче диспутантів, ніколи не записували, лише констатовувалась участь у обговоренні. Наступний протокол датований вже листопадом 1939 р. У лютому 1939 р. Михайло Рудницький стає офіційно секретарем секції, і саме він веде протокол, який давався на підпис голові Кирилу Студинському. Ймовірніше за все, цей документ Михайло написав десь між вереснем і жовтнем 1939 р., а не в травні 1939 р., щоб убезпечити себе перед радянською владою і показати, що він виступав за марксистську критику в літературознавстві ще до війни.

З розкручуванням маховика репресій в СРСР наприкінці 1930-х років, в текстах М. Рудницького дедалі менше місця приділяється радянській українській культурі.

У міжвоєнний період Михайло Рудницький в першу чергу був відомий як один із редакторів «Діла», і робота в цьому часописі посідає важливе місце в його біографії. Водночас, основним джерелом заробітку для нього слугували переклади. Польські впливи та контакти займали важливе місце в біографії Михайла Рудницького у міжвоєнний період, як у сенсі інтелектуального

впливу, так і як мережа контактів, завдяки яким Михайло функціонував у соціальному полі. Ключовим елементом у світогляді Михайла Рудницького у міжвоєнний період був лібералізм, а точніше «культурний лібералізм». Трьома основними ідейними блоками для нього були «свобода», «індивідуальність» та інклюзивність (відкритість) культур. Саме в цьому контексті Михайло виступав за найтісніший контакт культур, у тому числі з російською та польською культурами. Образ «Європи» у Михайла Рудницького був досить аморфним, без чітких меж і брав за зразки ліберальних діячів і ліберальну культуру ХІХ ст. «Схід» посідав вкрай мало місця у світогляді Михайла й накладався на орієнтальну вісь «Захід (Європа) – цивілізація», «Схід (Азія) – варварство». При цьому географічні межі не мали особливого значення, і європейські рухи, якщо вони не відповідали ідеальному ліберальному зразку, могли вважатись варварськими та «азійськими».

В літературному полі міжвоєнної Галичини Михайло Рудницький, завдяки вдалому вибору посів одну з ключових позицій і міг постійно впливати на літературні процеси. Значну частку своїх зусиль у цій сфері Михайло спрямовував на те, щоб відмежувати літературне поле від поля влади та політики, і завдяки цьому відтіснити з поля головного конкурента – Дмитра Донцова.

Можемо констатувати наявність виразних симпатій у Михайла Рудницького до УРСР, точніше до наслідків політики «українізації». Радянофільство Михайла виражалось передусім у захопленні культурними процесами, що відбувалися на Сході. Рудницький виступав за якомога тісніші культурні контакти, вважаючи, що вони здатні збагатити українську культуру. Симпатій до політичної системи в СРСР М. Рудницький ні публічно, ні у приватному листуванні не висловлював. Тому доречніше говорити про культурне радянофільство Михайла Рудницького. Натомість важливу роль тут відігравав фінансовий чинник, що був важливим стимулом для нього в стосунках із радянськими діячами та виданнями. Гроші з СРСР

М. Рудницький переважно отримував у вигляді гонорарів за свої статті та переклади через другі руки (за посередництвом М. Зерова, А. Крушельницького тощо). Якщо оцінювати культурне радянофільство М. Рудницького не як на статичне явище, а як змінне, то варто зазначити, що особливо сильним захоплення культурними процесами в УРСР простежується в М. Рудницького в 1920-х – пер. пол. 1930-х років. Проте навіть на це захоплення впливали процеси поза культурою. В міру розкручування маховика репресій в СРСР наприкінці 1930-х років у текстах Рудницького дедалі менше місця приділяється радянській українській культурі. Відповідно, наприкінці 1930-х років простежується спад радянофільських настроїв у Михайла Рудницького.

Розділ 4. «Між Скилею і Харибдою»: життєві стратегії Михайла Рудницького (1939–1975)

Період Другої світової війни та післявоєнний час стали кульмінаційними в біографії Михайла Рудницького. Його світогляд, переконання, сформовані вже раніше, зіштовхнулись із жорстокою реальністю, що постала на теренах, котрі перетворились на «криваві землі» [352]. В цьому розділі в основному фокусі перебуватимуть життєві стратегії Михайла Рудницького за часів німецької та радянської окупації, а передусім йтиметься про стратегії виживання та соціальні практики, пов'язані з ними. Головні питання цього розділу: як Михайло Рудницький зміг вижити під час радянської та німецької окупацій, післявоєнних репресій, можливих атак з боку націоналістів? Як пережиті події вплинули на світогляд Михайла Рудницького, якою була мережа його соціальних контактів, стосунки з родиною, робота в університеті тощо?

4.1. «Радянізація» Галичини та Михайло Рудницький (1939–1941)

«Він з нами в щасті і в біді,

Він з нами в співі і в труді,

Великий, мудрий, дорогий,

Життя учитель – Сталін мій»

Синам вільної землі (переклад

М. Рудницького) // Вільна Україна. –

25 березня 1940).

У перших числах вересня 1939 р. загалом спокійний, розмірений та майже незмінний упродовж останніх 20-ти років ритм життя Михайла Рудницького зруйнувала війна. Вибух Другої світової війни, швидкий розгром Польщі та наступ радянських військ зі Сходу з карколомною швидкістю змінили контекст, у якому тепер довелось жити М. Рудницькому. Війна та крах Польщі застали родину Рудницьких зненацька в тому сенсі, що вони очікували німецької окупації, проте не радянської. Один із Михайлових

братів, композитор Антін Рудницький на початку війни разом із дружиною Марією Сокіл та дітьми саме мав повертатися з великого турне Північною Америкою назад до Європи, проте завбачливо вирішив не квапитись [93, арк. 1]. Щойно стало зрозуміло, що радянські війська з дня на день будуть у Львові, інший брат, Іван Кедрин-Рудницький, разом із великою групою українських галицьких міжвоєнних діячів та їх сім'ями, слухно остерігаючись репресій з боку радянської влади, вирішив перебратись до німецької зони окупації Польщі. 24 вересня 1939 р. Іван Кедрин-Рудницький, Василь Мудрий, Дмитро Паліїв та низка інших діячів опинились у Перемишлі, на німецькому боці Сяну. Всього станом на 27 вересня до Кракова потрапили близько 50 українських емігрантів, головню інтелігентів та політичних діячів. Більшість із них згодом перебралась на Засяння [163]. Третій брат, Володимир, опинився разом з Іваном у Кракові [139, с. 631]. Будучи правником, він також остерігався репресій з боку радянської влади. Як засвідчили майбутні події, недаремно. Нова радянська влада всіх юристів із міжвоєнної Галичини без винятку зараховувала до «соціальних ворогів» і піддавала репресіям [див. 251, с. 63–64].

Складнішим було становище у Мілени Рудницької та її сина Івана. Мілена, хоча в міжвоєнний час була політичною діячкою та депутатом сейму, вирішила залишитись у радянській зоні окупації. Вона пропрацювала в радянських установах в якості інспектора дитячих будинків менше місяця. Упродовж цього часу Мілену Рудницьку декілька разів викликали на допити в НКВС [172, с. 590]. Детальніше познайомившись із радянською системою і її представниками, Мілена Рудницька разом із сином під чужим прізвищем та з фальшивими документами втекла, певний час переховувалась, допоки в переддень Різдва 1939 р. не змогла перейти Сян біля прикордонного села Павлокома Березівського повіту [172, с. 591]. Чому Мілена Рудницька відразу не подалась у німецьку зону окупації разом із двома братами, й досі залишається таємницею. Її брат Михайло не захотів їхати, адже сподівався, що його «аполітичність» та політична незаангажованість, а також давні

контакти з галицькими радянофільськими письменниками допоможуть йому влаштуватись за нових умов. Можливо Мілена прагнула детальніше, «з перших рук» познайомитись із радянською системою, світоглядом і поведінкою радянців, щоб краще зрозуміти їх.

В будь-якому разі, члени родини Рудницьких восени 1939 р. могли тільки здогадуватись, яка загроза нависла над їх сім'єю. Вже на початку листопада 1939 р. з Москви в 5-те відділення НКВС УРСР надійшов наказ, який безпосередньо стосувався родин галицької української інтелігенції. Згідно з даними, якими оперувала Москва, у Львові залишались сім'ї «видних українських націоналістів»: В. Мудрого, Д. Палієва, Р. Голяна, Степана Скрипника, Івана Рудницького, Б. Гнатевича тощо. Чекісти з центру передбачали очевидні спроби встановлення зв'язків між сім'ями і можливості їх перевезення за кордон: «Цього ми в жодному випадку допустити не можемо» [21, арк. 45]. Перебування сімей у радянській зоні слід було використати «в оперативних цілях, створити ряд агентурних комбінацій, які потрібно буде побудувати по лінії отримання цінної агентури з цієї категорії» [21, арк. 45]. Фактично, це означало, що всі вищезгадані сім'ї мали потрапити під особливий контроль органів держбезпеки, перебувати під постійним спостереженням, ходити на співбесіди й допити тощо. На щастя для Рудницьких, наприкінці документу зазначалось, що особливу увагу слід звернути на інші родини, а саме, дружин В. Мудрого, Д. Палієва, Р. Голяна, Р. Дашкевича і дружини І. Мамчака, яку вважали коханкою Р. Дашкевича: «В першу чергу необхідно забезпечити ці сім'ї систематичним спостереженням, так щоб виключити можливість їх нелегальної втечі за кордон» [21, арк. 45]. Якщо б в цей останній перелік потрапив І. Кедрин-Рудницький, то його рідні стали б набагато швидше об'єктом детальної уваги радянських органів держбезпеки. У випадку Михайла Рудницького це принципово нічого не змінювало, бо він і так був на «виду» і нікуди не збирався їхати. Проте його сестра Мілена з сином Іваном, навряд чи змогли б переправитись наприкінці 1939 р. за кордон, якби за ними було вчасно встановлене агентурне

спостереження. Фактично, цей наказ створив для Мілени Рудницької вікно можливостей, скриставшись яким вона змогла покинути радянську зону окупації, адже подальше перебування в ній наражало б її на серйозну небезпеку.

Тут постає закономірне запитання, – а чому радянські органи безпеки не звернули першочергову увагу на родину Рудницьких, зокрема на Мілену? Адже вона в 1930-тих роках активно виступала на міжнародній арені, передусім у рамках структур Ліги Націй, намагаючись привабити увагу світу до радянських репресій в Україні, зокрема Голодомору. Крім того, Мілена Рудницька листувалась і навіть особисто зустрічалась із Беніто Муссоліні у цій справі, і радянські розвідувальні органи отримували про це інформацію в міжвоєнний час. Навряд чи вдасться знайти однозначну відповідь. Можливо, таке «поблажливе» ставлення до родини Рудницьких було зумовлене інформацією, якою оперували радянські органи розвідки та держбезпеки. Зокрема, в одній із великих довідок, написаній десь між 1939 та 1940 р., один із львів'ян, агент радянської розвідки ще з міжвоєнного часу, псевдо «Вершинін», подав Рудницьких у надзвичайно вигідному для нової радянської влади світлі. Він зазначав: «Сім'я Рудницьких / три брата і сестра / взагалі грали роль у Львові в останні роки перед війною». Далі він зазначав, що через єврейське походження вони зазнавали нападок, були персонажами карикатур у «реакційній пресі», сім'ю Рудницьких він характеризував як «загалом дуже здібних і радше “лівих прагнень” людей». Саме через це агента дуже здивувала втеча Івана Кедрина-Рудницького, що агент пояснював його можливими зв'язками з поляками [20, арк. 71]. Стосовно Михайла Рудницького, «Вершинін» стверджував, що його книга «Від Мирного до Хвильового» «написана наскільки це можливо в Польщі без особливого радянофобства». Стверджував агент також те, що Михайло Рудницький після приходу радянської влади заявив разом з іншими представниками львівської української інтелігенції про повну лояльність до неї. Ба навіть у перші дні після приходу радянської влади він виступав на

радіо. «Вершинін» підсумовував: «Наскільки я знаю Михайла Рудницького, вузьким націоналістом-фанатиком він не є, і при ближчому ознайомленні з досягненнями радянської культури може і буде працювати досить лояльно» [20, арк. 72]. Навіть в характеристиці Мілени Рудницької агент зосереджував увагу на її полонофобстві та ненависті до німців, не згадуючи про її заходи щодо приваблення уваги міжнародної громадськості до радянської політики репресій в Україні [20, арк. 73].

Крім того, варто не скидати з рахунків банальний людський фактор. Перші тижні після приходу радянської влади характеризувались радше хаосом, відсутністю чіткої дисципліни та організації, ніж зразковим порядком. Мілена Рудницька писала про «слабкість більшовицького світу, скрізь панує страшний балаган, недостача всякого організаційного хисту, всякої дисципліни» [172, с. 591]. На теренах пострадянського простору у суспільній свідомості давно закріпився образ «всезнання та всемогутності» органів держбезпеки, особливо в радянський час. Насправді джерела свідчать, що дуже часто агентурні донесення, які надходили до розвідорганів і органів держбезпеки, не тільки не відповідали дійсності, але й химерним чином трансформували інформацію про дійсний стан речей. В одній з агентурних аналітичних записок зазначалось, що Михайло Рудницький був співробітником петлюрівського пресового бюро, співпрацював з УВО в 1921–1923 роках у справі організації українського підпільного університету у Львові, а коли перестав працювати в цьому університеті, то більше не відновлював контакти з УВО. Оскільки М. Рудницький не зміг добитись посади в університеті за часів Польщі, то з початком війни він утік до німецької зони окупації [22, арк. 100]. Очевидним тут є той факт, що агентурне джерело переплутало братів Михайла та Івана, об'єднавши їх біографії в одну (адже саме І. Кедрин-Рудницький працював в пресовому бюро в армії УНР, мав контакти з УВО і перебрався до німецької зони окупації в 1939 р.). При цьому Михайло Рудницький в той час ніде не ховався і відвідував всі офіційні заходи радянської влади у Львові.

Упродовж першого року війни Михайло Рудницький працював у редакції газети «Вільна Україна». Водночас наприкінці листопада 1939 р. він одержав роботу в Львівському університеті. Посаду завідувача катедри західноєвропейських культур він обійняв наприкінці листопада 1939 р., а в січні 1940-го став заступником декана філологічного факультету. В жовтні 1939 р. М. Рудницький разом зі своїм давнім наставником Остапом Ортвіном і кількома польськими та єврейськими письменниками увійшов до складу Організаційного комітету Спілки письменників [296, с. 259]. Ймовіріше за все, саме співробітництво з НКВС допомогло М. Рудницькому восени 1939 р., єдиному з колишніх співробітників «Діла» відразу отримати роботу в новому радянському часописі «Вільна Україна» і навіть увійти до складу редколегії разом із Ярославом Галаном, Петром Козланюком, Кузьмою Пелехатим та Михайлом Зайцем [296, с. 261]. У редакції газети Михайло Рудницький обійняв посаду, аналогічну до тієї, яку мав у «Ділі» – редактора літературного відділу. Характерним є ставлення представників нової радянської влади до М. Рудницького. Головний редактор «Вільної України» наказав викинути на смітник величезний архів листів Михайла Рудницького, які останній тримав в шафі «Діла», тим самим знищивши більшу частину його міжвоєнного епістолярію [43, арк. 1]. Восени М. Рудницький став персональним джерелом інформації для НКВС, одержавши псевдонім «Щель». Либонь загнаний у кут, як і багато інших осіб у той час, зокрема журналістів радянських газет, він вирішив вдавати наївного. З доступних документів випливає, що М. Рудницький переказував загальновідому інформацію, і за його посередництва НКВС, найімовіріше, не одержав жодних докладніших даних [296, с. 263].

Інтелектуальна трагедія Михайла Рудницького в цей час полягала в тому, що будучи в міжвоєнній Галичині головним ідеологом «аполітичності» в мистецтві, індивідуалізму, свободи творчості від ідеології, а водночас носієм ліберального світогляду та модернізму, після початку радянської окупації він зіштовхнувся з системою, яка не тільки конфліктувала в окремих аспектах із

його ідеями (наприклад, його трактуванням марксизму), але й була цілковитим антиподом його світобачення в сфері літератури й творчості. Основну позицію радянської влади супроти літератури та її ролі в суспільстві ще в 1905 р. заклав і визначив ніхто інший, як Владімір Ленін в статті «Партійна організація і партійна література» [150]. Він закликав до того, щоб література стала партійною. На противагу «буржуазним звичаям» та «буржуазному літературному кар'єризму та індивідуалізму», «соціалістичний пролетаріат» мусить керуватися принципом партійної літератури і розвинути цей принцип та запровадити його в життя в якомога повнішій та ціліснішій формі. За В. Леніним, для соціалістичного пролетаріату літературна справа:

«не може взагалі бути індивідуальною справою, не залежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати частиною загальнопролетарської справи, “колесиком і гвинтиком” одного-єдиного, великого соціал-демократичного механізму, який приводиться до руху свідомим авангардом робітничого класу. Літературний рух повинен стати складовою частиною організованої, планомірної, об'єднаної [...] партійної роботи. Газети повинні стати органами різних партійних організацій. Літератори обов'язково повинні увійти в партійні організації. Видавництва і склади, магазини і читальні, бібліотеки і різні торгівлі книгами – все це повинно стати партійно-підзвітним [...] Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна» [150].

Ці слова не залишились порожньою декларацією, але планово втілювались від перших років існування радянської влади. Станом на 1939 р., на момент приходу радянців на західноукраїнські терени, ця система була практично втілена в життя. Однією з ключових інституцій, яка допомагала партійному керівництву тримати під повним контролем всі сфери діяльності літераторів, стала Спілка радянських письменників. Очевидець, товариш М. Рудницького, письменник Остап Тарнавський згадував, що членство у Спілці вирішувало

те, чи письменник зможе жити завдяки літературі. Журнали й газети друкували тільки членів Спілки, видати ж книжку без дозволу Спілки було неможливо. А друкуватись означало отримувати гонорари, здобувати гроші на прожиття. Інакше, без членства у Спілці, письменник опинявся поза рамками письменницької професії і змушений був шукати інших джерел заробітку [257, с. 27].

Під час прийняття Михайла Рудницького до Спілки стався перший, але далеко не останній прикрий інцидент, який поставив М. Рудницького на межу виживання. Річ полягала в тому, що секретарем Львівського Оргкомітету Спілки став Ярослав Цурковський, старий «товариш» М. Рудницького ще з 1920-х років, коли у відповідь на критику М. Рудницького він заходився поширювати брошури з антисемітськими нападками на родину письменника. Через багато років Я. Цурковський отримав можливість «відігратись» на М. Рудницькому. Я. Цурковський висунув на його адресу різні закиди, стверджуючи що той не гідний бути членом Спілки. Головував на цьому засіданні сам Олександр Корнійчук, який спеціально приїхав для цього з Києва. Як не дивно, першими на захист М. Рудницького виступили «старі», ще з міжвоєнного часу радянофільські письменники. Ярослав Галан боронячи М. Рудницького, зазначив, що той, хоча й був критиком з «буржуазного» «Діла», проте «завжди був ліберальний, мав зв'язки з поступовими кругами та й ніколи не підтримував націоналістичної групи літераторів, яка була найсильніша» [257, с. 29]. Проте долю Рудницького вирішив сам Олександр Корнійчук. Він підвівся, вийняв із кишені якусь маленьку книжечку у формі брошури, що, як виявилось, була збіркою віршів Я. Цурковського, прочитав уголос один із віршів із цієї книжки з наголосом на рядки «Україна понад усе», а тоді пояснив що це йому дуже нагадує відоме гасло «Deutschland über alles». Розправившись так зручно з головним опонентом, О. Корнійчук звернувся до Михайла Рудницького, який під час цієї розправи то блід, то червонів, то синів і хвилювався, й могутнім голосом заявив: «Ми знаємо вас, Михайле Івановичу,

і ми вас до Спілки приймаємо, але радянська влада вашої книжки “Від Мирного до Хвильового” ніколи вам не забуде» [257, с. 29]. Далєбі, книжка «Від Мирного до Хвильового» потрапила в список «антирадянської націоналістичної літератури». Саме з таким «описом» вона подана в списку конфіскованих книг під час арешту першого ректора ЛДУ Михайла Марченка [296, с. 219]. Вочевидь, цей «спектакль» відбувся для того, щоб продемонструвати місцевій інтелігенції всю «хиткість» її становища. Правдоподібно, що саме задля цього, а не тільки заради М. Рудницького, прибув О. Корнійчук. Ненависть Я.. Цурковського до М. Рудницького була використана як привід. Таким чином радянська влада одночасно виступала в ролі найвищої інстанції та «третейського судді» будь-яких суперечок всередині Спілки і пояснювала львівській інтелігенції нові правила гри. Водночас і сам Михайло Рудницький був не до кінця певний у своїх позиціях, тому, ймовірно за все з відома Кирила Студинського, він сфальсифікував один із протоколів філологічної секції НТШ, щоб показати себе прихильником марксизму в літературі.

М. Рудницький мусив швидко завчити новий дискурс радянських письменників. І вже в перших його статтях і їх назвах помітно, що він досяг певних успіхів у цій царині. В статті, присвяченій В. Стефанику М. Рудницький вживає вже офіційний дискурс: «У дні великої радості, коли над Західною Україною, замайорів червоний прапор волі...» [239]. Передусім М. Рудницькому довелося ритуально «порвати» з минулим і з колишніми друзями-авторами, які опинились поза СРСР. В одній з перших надрукованих за радянської влади його статей «На літературному безпутті» [212] він критикував Юрія Косача, Святослава Гординського, а також низку інших галицьких письменників. Проте ця стаття бодай частково була написана самим М. Рудницьким (лунає його старий дискурс про герметичність міжвоєнного галицького суспільства, небажання йти на культурні контакти і запозичувати ідеї як зі Сходу, так і з Заходу), натомість із іншою статтею «Трубадур зоологічного націоналізму» [242] все було набагато складніше.

Зміст, а головне стиль написаної статті, спрямованої проти Євгена Маланюка (названого в статті «націоналістичним борзописцем»), викликав різку критику, особливо серед українських інтегральних націоналістів, які після її публікації остаточно зарахували М. Рудницького до «радянофілів і українофобів». І не дивно, адже стаття була переповнена пасквільними зворотами, найвідомішим із яких є наступний: «Серед українських поетів були справжні носії зоологічного українського націоналізму, прикритого жовто-блакитною проституйованою ганчіркою» [242]. Водночас, мета й спрямованість цієї статті чітко подані наприкінці: «Український націоналізм... і польський націоналізм – це спілка двох людоджерів» [242]. Михайло Рудницький за свідченнями його товариша Святослава Гординського у вузькому колі знайомих заперечував, що він написав цю статтю [122, с. 242]. Вона набула такого розголосу, що вже влітку 1941 р., після захоплення Львова німцями, декілька членів ОУН провели справжнє слідство: друкарі колишньої друкарні «Діла», де друкували «Вільну Україну», заховали свого часу первісний рукопис М. Рудницького і той, що його надрукував редакційний комісар, і вказали, що рукописи майже цілком не співпадають [139, с. 630]. Сам Михайло Рудницький коментував пізніше цю ситуацію так: «Якщо б я так думав і справді написав усе те, [...] я б напевно не лишився у Львові, а разом з Червоною армією тікав би на зламану голову на схід» [122, с. 242].

Також М. Рудницький, як і інші галицькі письменники, потрібен був для «легітимізації» та створення видимості «народної вибраності» представників нової влади. Завдяки цьому постали статті М. Рудницького, в яких той «рекомендував» кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР [див. 178; 195; 238]. Подібні статті писав і його приятель Тадеуш Бой-Желенський [див. 268]. Крім того, львівські письменники, як і їхні наддніпрянські колеги, мусили вживати офіційну риторику, складовою частиною якої були публічні визнання в любові й радісні пеани до товариша Сталіна [197], покликані підкреслити єдність радянського простору, складовою частиною якого тепер

стали західноукраїнські землі. М. Рудницький поселив у себе письменника Василя Ткачука, воліючи віддати одну з кімнат знайомому молодому автору, ніж позбутись усього помешкання в системі новозаведеного планового розподілу квартир [257, с. 42]. За нових умов старі зв'язки стали запорукою соціального виживання. Кирило Студинський допоміг влаштувати на роботу на факультеті дружину М. Рудницького Марту Олесницьку, сам же Михайло Рудницький у свою чергу допоміг влаштуватись на роботу знайомому правнику Адольфу Слижу в якості очільника канцелярії факультету [251, с. 62].

Вже в 1939–1941 роках М. Рудницький проявив риси характеру, від яких ще довго після війни тіпало партійних працівників і комуністів Львівського державного університету. Михайло Рудницький не соромився виступати публічно проти ідеологізації літератури, критикуючи вузький «ленінсько-марксистський» підхід до літературознавства. Результат не забарився – посипалися один за одним доноси на професора, зокрема від аспірантки Еви Грубер [296, с. 268]. Водночас, як зазначає Оля Гнатюк, позиції М. Рудницького починають поступово погіршуватись вже в 1940 р. Маючи величезну працездатність у продукуванні текстів, він дедалі менше їх публікує. В університеті його переводять із посади декана на посаду помічника декана факультету, хоча М. Рудницький залишається професором із порівняно високою платнею. До складу університетських чи профспілкових делегацій його не залучали, видання книжок чи вибраних праць не планували, жодних нагород в університеті чи фінансової допомоги у Спілці письменників він не отримав. Усе це означало, що, по-перше, М. Рудницький щонайменше не викликав довіри, по-друге, свою роль він уже відіграв [296, с. 269].

За кордоном про М. Рудницького переважно писали лише те, що він редагує «Вільну Україну» [116]. Час від часу М. Рудницький писав біографії українських літераторів (В. Стефаніка, І. Франка, Лесі Українки) [див. 222; 238; 273]. Складно означити справжнє ставлення М. Рудницького до

радянської влади в цей час, адже висловлювати чи записувати такі твердження було смертельно небезпечно. Проте, враховуючи, що прихід радянської влади припав не на пік радянофільських настроїв М. Рудницького, що були пов'язані з українізацією 1920-х років, а на спад кінця 1930-х, коли М. Рудницький щоразу менше публікував статей про радянську культуру, можна припустити, що особливого захоплення радянська дійсність в нього не викликала. Утім, М. Рудницький нарешті зміг отримати посаду в університеті, чого прагнув не один рік, і його фінансове становище упродовж 1939-1941 років годі назвати скрутним. Справжні випробування Михайла Рудницького ще чекають свого часу.

4.2. «Гамлет» в період нацистської окупації, або як вижити під час війни

В червні 1941 р., після початку німецько-радянської війни, життя Михайла Рудницького знову різко змінюється. Він опиняється в потенційній небезпеці в зв'язку з двома факторами. Перший – походження. Мати Михайла Іда Шпігель була єврейкою. Згідно з Нюрнберзькими расовими законами («Закон про громадянина Райху» та «Закон про охорону німецької крові і німецької честі»), юрисдикція яких тепер поширювалась й на окуповані галицькі терени, Михайло Рудницький був євреєм, адже ним вважали особу, котра народилася в змішаному шлюбі, де одне з подружжя мало за батьків двох чистокровних євреїв (у даному випадку – дід та баба по маминій лінії) [271]. Другий фактор – колаборація з радянською владою. Звичайно, колаборація львівської інтелігенції з радянським устроєм у Львові в 1939–1941-х роках була радше правилом, ніж винятком, і колаборували майже всі. Проте, не під кожним прізвищем виходили статті про «жовто-блакитні ганчірки», тому Михайло Рудницький мав підстави остерігатись не тільки нацистів, але й членів ОУН. Про те, що ситуація в цьому сенсі була досить серйозною, свідчить згаданий вище факт розслідування, яке провели члени ОУН в редакції «Вільної України». Його результати заспокоїли оунівців, коли вони зрозуміли, що ім'я М. Рудницького радянська влада банально використала

задля пропагандистської мети. Проте небезпека не минулася, і дуже швидко М. Рудницький пересвідчився в цьому.

Ключовим для розуміння поведінки Михайла Рудницького під час війни і його ставлення до війни опісля, стала подія, що трапилася на початку липня 1941 р. у Львові, – масові вбивства польських професорів та інтелігенції разом із сім'ями, вчинені нацистами в ніч із 3 на 4 липня 1941 р. Члени ОУН прагнули взяти участь у акції, проте міра їх залучення залишається дискусійною [121, с. 83–85]. Навряд чи ця акція була спрямована проти радянوفільської інтелігенції, радше проти польської професури та інтелігенції як такої. Порівняння списку загиблих зі списком лояльної до радянської влади польської інтелігенції, укладеного за рік до того, показує, що лише 5 осіб із майже 50-ти вбитих фігурують у обох, а саме: Вітольд Новицький, Владзімеж Круковський, Роман Віткевич, Казімеж Бартель і Тадеуш Бой-Желенський [14, арк. 111–115]. Ця подія сильно вплинула на М. Рудницького, згодом у розмові зі Святославом Гординським він казав, «що після розстрілу німцями польських письменників і професорів, яких майже всіх знав добре особисто, він сам став дуже обережний, нікуди зі своїми писаннями не пхався і обмежувався до місця редактора-консультанта при львівському театрі та до перекладу шекспірівського «Гамлета»» [122, с. 243]. М. Рудницький був шокований таким відвертим втручанням хвилі насильства в міське життя Львова [див. 280], особливо загибеллю Т. Боя-Желенського, свого колеги по Спілці письменників, яких об'єднувала тяга до французької літератури та її переклади [див. 394].

Друга подія, яка теж вплинула на поведінку М. Рудницького під час окупації, теж трапилася на початку липня 1941-го. Тоді в Літературно-мистецькому клубі відбувалися зустрічі, тривала реєстрація письменників і журналістів. Не передчуваючи загрози для себе, до Клубу на вулиці Підвальній, 3 подався й Михайло Рудницький. На порозі він зустрів знайомого, який відмовив його подавати заяву про вступ, оскільки, як той стверджував, на нього як на єврея за походженням доніс Петро Карманський,

колишній приятель із «Молодої музи» [296, с. 300]. Сам М. Рудницький так описував ситуацію з його вступом у Спілку в 1941 р.:

«У перші дні приходу німців у Львів, улітку 1941 року, треба було львівським письменникам реєструватись у своїй новій професійній організації, що мала за голову покійного Миколу Голубця. Коли я зайшов туди, один з моїх приятелів сказав мені довірочно, щоб я не пробував реєструватись, бо [П.] Карманський уже встиг заявити там двом ватажкам-націоналістам, які за радянської влади прикидались 100-процентними комуністами ([Я.] Цурковський і [В.] Шаян), що мене зареєструвати не вільно, мовляв, моя мама – єврейка. Зрозуміло, що означав тоді такий донос. Німці не розбирали справ, а розстрілювали людей негайно. Що ж. Я вдячний і досі [П.] Карманському, бо, заляканий його новою маскою, я зник на довгий час із львівського обр'ю» [148, с. 781].

Я. Цурковський, який не «забував» про походження Рудницьких у міжвоєнний час [див. 364, с. 49–66], міг використати це для того, щоб остаточно розправитися з М. Рудницьким. За пізнішими свідченнями П. Карманського, Михайло Рудницький важко пережив той інцидент у Клубі [296, с. 301]. Як і багато людей свого покоління, М. Рудницький на початках шукав аналогії між німецькими окупаціями 1918 та 1940-х років, в листі до племінника Івана Лисяка-Рудницького він писав про те, що «господарі» повторюють фатальну помилку 1918 р. стосовно українських кіл [5, арк. 2]. Водночас лист показує і переживання М. Рудницького: «Хочу вірити, що моральні пригнічення і різні переживання скоро минуть» [5, арк. 2].

М. Рудницький вирішує «залягти на дно» і не показуватися в публічному просторі. За нових умов він не міг зареєструватися в Спілці, не міг викладати в університеті, проте слід було знайти заробіток для фізичного виживання. В екстремальних умовах стратегій виживання М. Рудницький відштовхувався від попередньо набутого досвіду. Під час Першої світової війни він, уникнувши призову до австро-угорської армії, залишився у Львові, й до 1915 р. працював у бюро перекладів. Блискуче знання багатьох мов (від 7 до 12, за

різними свідченнями) дозволяло М. Рудницькому виживати коштом перекладацької роботи. Болеслав Чурук (славіст, викладач російської мови і перекладач, власник адвокатського бюро у Львові) під час німецької окупації керував перекладацьким бюро, куди влаштовувалися його знайомі й колеги, в тому числі єврейського походження. Михайло Рудницький також почав працювати в бюро. Зрозуміло, що в роки війни перекладацьке бюро виживало не за рахунок художніх перекладів, а завдяки виготовленню документів, у тому числі фальшивих, що врятувало життя кільканадцятьом євреям [див. 331]. Стан джерельної бази не дозволяє на даний момент ні підтвердити, ні спростувати участі Михайла Рудницького в цій рятунковій акції. Проте, враховуючи його добре знання німецької мови, а також той факт, що виготовлення цих фальшивих документів фінансово винагороджувалось, висока ймовірність того, що він брав участь у цьому процесі. Либонь, у тому ж бюро він міг виготовити якісь документи й для себе. Ймовірніше за все то були посвідки, що він «*Volksdeutsche*», саме такі виробили собі його рідні в німецькій зоні окупації. Бабуся Рудницьких по татовій лінії дійсно мала німецьке походження, документи з метричними виписками зберігались у Володимира Рудницького, а також у Львові. Володимир Рудницький зробив документи про те, що він «*Volksdeutsche*». Допоки він не привіз ці документи до Кракова, частина українських інтегральних націоналістів «шантажували» Рудницьких їх походженням, погрожуючи донести на них, про що згадував Іван Лисяк-Рудницький [152, с. 73]. Наприкінці війни вочевидь ці документи знищив сам Михайло Рудницький. В часи німецької окупації о. Дам'ян Лопатинський видав матері Михайла Ользі Рудницькій фальшиву метрику, а справжню знищив, щоб приховати її єврейське походження [172, с. 49].

Коли Мілена Рудницька наприкінці літа 1941 р. приїхала до Львова, під впливом безпосередніх свідчень (можливо і від брата Михайла), вона вирішила зібрати й опублікувати спогади про більшовицький терор [171]. Восени 15 вересня 1941 р., на третій тиждень збирання матеріалів, Мілену

Рудницьку та Остапа Тарнавського заарештували в рамках масштабної акції окупаційної влади, спрямованої проти українських діячів. Наступного дня, після втручання голови Українського крайового комітету Костя Паньківського, звільнено всіх заарештованих жінок. Невдовзі випустили й більшість чоловіків [296, с. 305–306]. Перебуваючи у Львові, М. Рудницький не проявляв публічної активності, хоч перебував у діяльному контакті з деякими діячами літератури й не переставав працювати, перекладаючи драматичні твори для театру та виправляючи й пишучи статті для українських видань, не підписуючи їх своїм прізвищем [257, с. 68]. М. Рудницький часто приходив до Остапа Тарнавського та Осипа Боднарівича в редакцію «Львівських вістей» і допомагав їм порадою і допомогою [257, с. 94].

Головним інтелектуальним заняттям в часи окупації для Михайла Рудницького став переклад Шекспірівського «Гамлета» українською [266] та підготовка до його постановки на сцені львівського театру. Вочевидь, цей переклад М. Рудницький задумав і розпочав ще за радянської влади. Не вдаючись в деталі постановки «Гамлета», які детально висвітленні [див. 293; 294, с. 3–15; 295; 320, с. 52–75], зазначимо лише що прем'єра «Гамлета» в окупаційному Львові стала знаковою культурною подією.

Де ж перебував Михайло Рудницький протягом окупації і як йому вдалось вціліти? Сам М. Рудницький після війни писав в автобіографії, що з липня 1941 до вересня 1942 р. він працював в перекладному бюро Б. Чурука. А з серпня 1943 р. він жив у селі Залуква біля Галича працюючи домашнім вчителем [89, арк. 7]. Це підтверджував М. Рудницький і в 1948 р. в іншому документі: «а я за німецької окупації скривався на селі, живучи в Залукві біля Галича, в хаті Терпиляків, які живуть тепер у Львові, вул. Кривоноса 35 кв.2 і в селі Гуменець, біля Щирця, в хаті селянина Іленькова, теперішнього голови сільради» [90, арк. 25]. М. Рудницький загалом проживав у Львові з липня 1941 р. до вересня 1942 р., і від серпня 1943 р. до липня 1944 р. (вже після війни, кожен викладач ЛДУ повинен був в обов'язковій графі вказати період,

місце і заняття під час німецької окупації [13, арк.2]), решту часу він пробув по селах, в Моршині [296, с. 315–319] і в Кракові. Подібну ж тактику переховування «на селі» також обрала письменниця Ірина Вільде, перебравшись із чоловіком-лісником (його пізніше розстріляли німці) і двома маленькими синами у карпатські ліси [257, с. 67].

Відповідаючи на питання, як М. Рудницький зміг вижити в ході війни, треба зазначити, що Рудницький вижив тому, що...мав високі шанси вижити. Він не був релігійний іудеєм, й не походив з єврейської сім'ї, а зі змішаної родини. Рудницькі ще до Першої світової війни були добре інтегровані в українське суспільство Галичини. В міжвоєнний час вони займають багато ключових позицій в публічному просторі. З одного боку, проти них велись в міжвоєнний час політичні кампанії, де їх походження використовували в агітації населення. З іншого, Рудницькі були знайомі з багатьма людьми, частина з яких згодилися допомогти їм під час війни. Звичайно, під час війни гинули не тільки євреї, але й багато українців та поляків. Проте, вижити у Львові українцеві було набагато легше, ніж на інших теренах України (можливо за винятком хіба Північної Буковини в румунській зоні окупації). Українцям, які прибували з Києва, чи то пак з території Комісаріату Україна Третього Райху, права, що ними користувалися в Дистрикті «Галичина» їхні побратими, здавалися нечуваними: «Незважаючи на офіційно наявну і чинну окупаційну владу, Львів жив як справжнє українське місто. Це було непорівнянне з тим, що ми мали в Києві» [296, с. 307]. В рамках «Допомогового Комітету», у Львові діяло багато відділів, що виконували функції культурних товариств [див. 164]. Відповідно, цілий ряд факторів сприяв тому, що Михайло Рудницький благополучно пережив німецьку окупацію: 1) Рудницький не був релігійним іудеєм, а походив зі змішаної, добре інтегрованої в українське суспільство родини; 2) М. Рудницький не привертав до себе уваги в публічному просторі; 3) Михайло Рудницький мав роботу в перекладацькому бюро протягом 1941-1942 рр., що дозволило йому отримати засоби для існування і необхідні документи; 4) М.Рудницький

використав довоєнні зв'язки і знайшов людей, які прийняли його в сільській місцевості в той час, коли він вважав, що у Львові небезпечно; 5) М. Рудницький проживав на території дистрикту «Галичина», а не на теренах «Райхскомісаріату Україна».

Хоча один фактор явно грав проти нього. Достатньо подивитись на будь-яку фотографію Михайла Рудницького і можна помітити, що зі всієї родини Рудницьких він найбільше ззовні нагадував стереотипного «єврея». Вже після війни, в стінах Львівського державного університету ходили стосовно цього чулки:

«сталось так, що мати його була єврейкою, і він мав семітські риси, і він при німцях боявся ходити по вулиці. І мусив він на селі проживати в одного священника. Вчив двох його дітей, а ті, які не дуже хотіли вчитися, йому говорили, що він трохи жид і можуть його видати зараз» [134].

З початку війни Рудницький бачився з родини тільки з Міленою в 1941 р. А в 1943 р. Михайло Рудницький, вочевидь бажаючи побачити брата, несподівано приїжджає у Краків в гості до Івана Кедрина-Рудницького та його дружини. Сімейна радість була зіпсувана тим, що в Кракові Михайло Рудницький важко захворів на печінку і певний час лежав у шпиталі, і не до кінця вилікувавшись повернувся до Львова [139, с. 630]. Про погіршення здоров'я під час окупації писав й сам Михайло Рудницький: «У 1943 знову працював у бюро перекладів у Львові лежав хворий жовтухою і довший час нездужав печінкою» [89, арк. 9]. Про хворобу печінки писав у своєму щоденнику і Лисяк-Рудницький, який був в гостях у Михайла Рудницького в 1943 р. [152, с. 170]. За цими скупими рядками, приховувалась велика нервова та психологічна напруга, яку переживав Рудницький в цей час і яка вочевидь проявилась в різкому погіршенні здоров'я.

З приближенням Червоної армії постала дилема перед Михайлом Рудницьким – що робити далі, перебиратись на інші терени Райху, чи залишитись у Львові і дочікуватись приходу більшовиків. Вочевидь, вибір цей не був легким, і був близький до відомого Гамлетівського «бути чи не

бути?». Кедрин-Рудницький зробив для брата «виклик на працю до Німеччини», потрібний, як «перепустка» на виїзд і вислав йому цей документ, проте Михайло Рудницький не захотів виїздити. Він відповів брату:

«Якби я знав, що дістануся до Парижу, або до Лондону, то виїхав би, а так – війна буде тнатися за нами, а я мушу їсти тільки каші та зберігати строгу дієту, – як і де матиму її? До того ж – я без своєї бібліотеки наче без рук. Большевики можуть мене знищити, це правда, але я якось їх не боюся...» [139, с. 630].

Подібне ж в травні 1944 р. М. Рудницький сказав Гординському, коли той на декілька днів приїхав до Львова. Він казав, що покинув думку кудись виїхати, бо відчувається хворий та на гострій дієті, ніякої подорожі у набитих товарними вагонах він не видержить. Крім того він показував рукою на свою бібліотеку і картини і питав як він може це все залишити: «Сподівався, що завдяки цій своїй незаангажованості він зможе якось влаштуватися в нових умовах, зрештою, казав, хтось з українців мусить залишитися [...]» [122, с. 242–243]. Під час окупації остаточно розходяться стежки Михайла Рудницького та його Дружини Марти Олесницької, яка разом з донькою Дариною виїхала в 1944-му до Кракова [13, арк. 70], а пізніше емігрувала до Північної Америки. Таке розставання сім'ї здавалось багатьом дивним, проте джерела показують, що вже з середини 1930-х рр. ймовірніше за все, Михайло та Марта майже не жили разом, і тільки юридично продовжували бути одруженими [див. 282, с. 516]. Під час радянської окупації вони деякий час жили разом, а пізніше за німецької окупації остаточно розійшлись.

Чому все ж таки Михайло Рудницький вирішив залишитись у Львові? Ймовірніше за все тут мав місце цілий комплекс факторів які зійшлись воедино: 1) Проблеми зі здоров'ям, що ускладнювали пересування і впливали на психологічний стан; 2) Важкий моральний стан, в наслідок переживань і нервового напруження під час окупації; 3) Вік – Михайло Рудницький був найстаршим у сім'ї, йому вже йшов 55 рік, а це не зовсім той вік, коли

людина бажає кинути своєї помешкання і все що було дороге їй і подаватись в мандри; 4) Напевно найголовніше – М. Рудницький *не хотів* виїхати зі Львова. Це простежується в спогадах рідні і друзів. Михайло Рудницький вже жив в еміграції в 1919-1922 роках і прекрасно знав, що ніхто закордоном не чикатиме на нього з відкритими обіймами. Навряд чи М. Рудницький зміг би мати добре фінансове становище закордоном, а враховуючи його співпрацю з більшовиками в 1939–1941 роках його чекала публічна обструкція з боку частини еміграції закордоном. Якби Михайло Рудницький втік зі Львова в 1944 р. до приходу більшовиків і зміг би добратись до Північної Америки, ймовірніше за все він розділив би долю свого друга та доброго знайомого Юрія Косача. Будучи популярним письменником до війни і під час неї, на еміграції Косач швидко опинився на маргінесі суспільного та культурного життя. Для того щоб виживати він редагував радянофільські журнали у США і закінчив життя у великій скруті та самотності [див. 384, р. 182–196]. Подібна доля, хоч і без радянофільства, спіткала й сестру Михайла Мілену Рудницьку, яку швидко відтіснили з діаспорних організацій. М. Рудницький не «спалив мости» між собою і радянською владою під час окупації, навпаки він не брав активної участі в публічному житті, мав єврейське походження, отже не був «другом» німецькій владі, тому його позиції теоретично були кращими, ніж в більшості інших інтелігентів Львова, які вирішили залишитись. Залишитись у Львові означало мати непогане фінансове становище, позицію в університеті, можливість публікуватись і отримувати гонорари. Крім того, ніхто точно в 1944 р. не знав якою буде «друга» радянська влада в західних областях, багато хто вірив в те, що після війни можлива «лібералізація» суспільного життя. Хоча прийнятий вибір і носив значний елемент фаталізму. Лисяк-Рудницький занотував у щоденнику: «д. сумний лист від Михайла. Він рішений оставатися у Львові, хоча рахується із приходом більшовиків і впевнений у тому, що це буде його погибель» [152, с. 197]. Вибираючи між відомим злом

вдома і невідомим вдалині, Михайло Рудницький обрав те, що, як він думав, добре знав. Проте повоєнна реальність мала чим здивувати критика.

4.3. «Бути чи не бути?»: дилеми Михайла Рудницького у післявоєнному Львові»

4.3.1. Взаємини з владою та соціальні практики в післявоєнному Львові

«О рідне місто! Чи тебе ще мало,

За вік твій весь пограбила війна,

Чи обідала мало сарана...

За теплу зустріч Сталіна бійців:

Брат Київ і сестра Москва

пригорнуть Радянський Львів»

(Михайло Рудницький. Неповторна

хвилина // Радянський Львів. – №2. –

серпень-вересень 1945. С. 4.)

Вже під кінець Другої світової війни, з повторним заняттям Львова радянськими військами, це місто перетворюється на об'єкт особливої уваги з боку радянської влади. В липні 1945 р. на одній з республіканських нарад в Києві відмічалось важливість роботи з львівською інтелігенцією, яка в значній мірі знаходилась «під націоналістичним впливом». Навіть на початку 1950-х рр. союзний центр ставив на порядок денний три головні питання Львова: інтелігенція, індустріалізація, колективізація [361, р. 223]. Місцева інтелігенція потрібна була радянській владі для того, щоб створити дискурсивну «єдність» радянських територій, створити видимість легальності і народної підтримки нової влади. Відповідно, одразу ж з приходом радянської влади місцева інтелігенція зобов'язувалась до активної «співпраці». Одна з таких форм співпраці – публічні виступи на науково-популярні і політичні теми. Василь Стефаник, Михайло Возняк, Василь Щурат, Іларіон Свенціцький, Василь Барвінський і Михайло Рудницький вже протягом 1944–1945 років виступають з рядом статей і публічних виступів [78, арк. 1]. М. Рудницький змушений був приймати правила гри, що їх

нав'язувала радянська дійсність. Доходило до того, що письменники Василь Щурат і Михайло Рудницький виголошували перед публікою доповіді на тему... «виборчого закону СРСР» [117]. На зібраннях львівських письменників, Ірина Вільде та Михайло Рудницький виступали з доповідями про те як : «відбити в художній літературі процес перевиховання вчорашніх селян з їх індивідуальною психологією в свідомих робітників соціалістичної промисловости» [130]. М. Рудницький також брав участь та виступав в організованих радянською владою комеративних практиках, зокрема тих, які були присвячені Іванові Франкові [118].

В березні 1945 р. в одній з доповідних записок складених обкомом Львівської області разом з обласним керівництвом НКВС зазначалось: «Основна частина місцевої інтелігенції підтримує нас у питанні боротьби з українсько-німецькими і польськими націоналістами і включається в суспільно-політичне життя області. / академіки Возняк і Колесса, професори Банах, Свенціцький, Рудницький, доцент Ковальчук, Лангауер та ін..» [75, арк. 3]. Крім цього в перші повоєнні роки в партійних документах, завдання по боротьбі з «українсько-німецьким буржуазним націоналізмом», часто йшли поруч із завданням посилення боротьби з антирадянськими настроями польської інтелігенції і польським націоналізмом [79, арк. 26].

Радянська влада змушена була користатись з «послуг» представників творчої інтелігенції на кшталт Михайла Рудницького в ідеологічній роботі серед місцевого населення. На одному із засідання представники ЦК відверто зізнавались: «Мова йде про ту частину ідеологічної роботи, яку ми не охоплюємо нашою партійною роботою, іноді через недостатню кваліфікацію в цій галузі. До цього відносяться відділи мистецтва та культури» [80, арк.3]. Також зазначалось, що варто рахуватись із популярністю тієї чи іншої фігури серед західноукраїнської інтелігенції:

«Ось, наприклад [...] у Львові широко відома постать Свенціцького. В нашому уявленні Свенціцький децю інший, а в уявленні інтелігенції західних

областей він абсолютно неспростовний авторитет. Вважається великою особою» [80, арк.7].

Як і в 1939-1941-х рр., відоме ім'я Михайла Рудницького знову використовують в пресі для агітаційної боротьби проти «українсько-німецьких буржуазних націоналістів». В місцеві пресі одна за одною виходить цілий ряд статей за підписом М. Рудницького спрямованих проти цієї «категорії». Більшість з цих статей вочевидь писав насправді Владімір Беляєв [див. 180; 28; 234; 240]. Виключенням тут слугувала стаття «Віднайдений шлях» [184] – вочевидь одна з небагатьох статей на суспільно-політичну тему до якої дійсно долучився сам М. Рудницький. В ній М. Рудницький описував міжвоєнне життя галицької інтелігенції, доносячи головну ідею – обставини життя спричинили формування світогляду місцевої інтелігенції, відповідно їх немає за що звинувачувати в минулому, адже вони не могли детально познайомитись з іншими ідеями та культурами. Фактично М. Рудницький намагався перекласти «вину» на «минуле» як таке, цим самим убезпечивши в теперішньому себе і своїх колег по письменницькому цеху з місцевої інтелігенції. Про те, що статтю писав сам Михайло Рудницький говорить й те, що він звернув увагу на постать Тишкевича, з яким мав конфлікт під кінець своєї дипломатичної кар'єри в 1920 р. в Парижі [184, с. 69]. З фірмовим в'їдливим гумором в статті згадано і Муссоліні та Гітлера [184, с. 69], він також закидав довоєнним націоналістам: «Читали євангелію фашистської бутафорії «Майн Кампф» Гітлера, не хотіли говорити про те, що там було виразно надруковано: а саме те, що цей оскаженілий тевтон хоче вкрити українську землю трупами наших людей» [184, 69]. Продовжуючи довоєнний дискурс про культурну ізольованість галичан М. Рудницький наголошував: «Найлегше ненавидіти культуру, якої не знаєш. Найлегше також захоплюватись культурою, якої не знаєш» [184, с. 70]. Стаття закінчувалась твердженням, що складно водночас «перебудувати складний психологічний процес»: «Звичайно, нам не легко буде це зробити тому, що в нашій біографії на десятки років ворожої атмосфери припало поки що тільки

двадцять місяців радянської влади» [184, с. 71]. Подібний дискурс перекладання вини на минуле, зокрема на «галицьку провінційність і замкненість» намагалась донести у своїх статтях також Ірина Вільде [361, р. 222].

Разом з тим, в період 1944-1946 років в статтях за підписом М. Рудницького не згадувалось жодного «конкретного» місцевого націоналіста чи «ворога народу». Це відмічали й тодішні члени Львівського крайового відділу ОУН в аналітичних записках, не вносячи Михайла Рудницького в групу «активних симпатиків» радянської влади. Радше М. Рудницький належав до групи «професорів, доцентів» які намагались писати статті про «абстрактних» націоналістів не вдаючись до конкретики [11]. Подібну ж характеристику цій категорії надавали представники радянської влади. В довідці складений Львівським обкомом на ім'я Лазаря Кагановича зазначалось, що Михайло Рудницький є характерним представником тієї частини інтелігенції, яка хоч і визнає радянську владу, проте не бажає у своїх публічних виступах дати належну оцінку режиму німецької окупації в Західній Україні і ролі» помічників і агентів німців в обличчі українсько-німецьких націоналістів». Називалось прагнення цих авторів вберегти «своїх» - українців. Тому, в своїх текстах та виступах проти «українсько-німецьких націоналістів» вони якомога менше оперують конкретними фактами і конкретними фаміліями [147, с. 398–399].

Ця група «хитких» була об'єктом пристальної уваги радянської влади, адже представляла собою значну частину місцевої інтелігенції. 13 листопада 1945 р., на одному з засідань, секретар ЦК КП(б)У Літвін, характеризував групу «хитких»: «в результаті проведеної роботи в західних областях, ми спостерігаємо цікавий процес, – певна група інтелігенції, яка не розділяє наших поглядів / їй можливо незручно було виступати проти нас, проте вона не погоджується з нами /, починає поступово переходити на нашу сторону» [80, арк. 1]. Потрібно було «переломити» настрої місцевої інтелігенції на користь радянської влади і зробити це якомога швидше. Вже в 1945 р.

починає проводитись підготовка до майбутньої кампанії спрямованої проти місцевої львівської інтелігенції. В ЦК КП(б) У відмічалось «дворушництво» окремих представників місцевої української інтелігенції. Група «дворушників» маркувалась як «деякі представники української інтелігенції Крип'якевич, Карманський та ін.» [79, арк. 16]. Приставка «та ін.» дозволяла в залежності від ситуації розширити об'єкт атаки і в будь-який момент долучити до цієї категорії тих «хто провинився». Попереду львівську інтелігенцію загалом і Михайла Рудницького зокрема, чекав один з найскладніших періодів повоєнного часу.

4.3.2. Михайло Рудницький та «боротьба проти “школи Грушевського”»

[див. скороч. 357, с. 110–119]

Вже вдруге радянська влада вирішила використати постать історика Михайла Грушевського для боротьби проти галицької української інтелігенції. Перший раз – ще за життя Грушевського у великій агентурній справі «Галичани», яку підготували проти галицьких науковців, які працювали в УРСР, зокрема проти відомого географа Степана Рудницького. [див. 15]. Кожна репресія в пізньосталінську добу маркувалась по певній «групі», по якій наноситься удар. Такою групою стала «школа Грушевського» – евфемізм, під яким розумілась в першу чергу професура та викладачі ЛДУ. Головними об'єктами критики стали чотири дослідники: історик Іван Крип'якевич, історик літератури Михайло Возняк, літературознавець Михайло Рудницький та власне покійний історик Михайло Грушевський [361, р. 226]. Пізніше в ході кампанії до «школи Грушевського» долучали й інших викладачів ЛДУ. Головний удар наносився не по істориках як могло здатись на перший погляд, а по місцевій інтелігенції як такій. В рамках ЛДУ кампанію критики очолювали три постаті: ректор Іван Белякевич, декан історичного факультету Володимир Горбатюк, та зав. кафедри історії СРСР Василь Осечинський [361, р. 226].

На першому етапі цієї кампанії, що розпочалась з лютого 1946 р. з ініціативи партійної організації університету, Рудницький не був об'єктом

критики, головний «удар» наносився спочатку по безпосередньо історикам-викладачам ЛДУ: Іванові Крип'якевичу, Омеляну Терлецькому та Миронові Кордубі [301, с. 419–420]. Важливим етапом в активізації цієї кампанії стала постанова ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград», ухвалена 16 серпня 1946 р. Тепер до кампанії боротьби проти «буржуазно-націоналістичних істориків» долучалась кампанія в боротьбі проти «буржуазно-націоналістичних письменників». Михайло Рудницький передчуваючи, що незабаром також може стати об'єктом критики, спішить написати статтю в якій він «відмежовувався» від «школи Грушевського». 16 серпня 1946 р. у «Вільній Україні» виходить його відома стаття «Рішуче порвати з проклятим минулим» [236]. Стаття була написана в основному Рудницьким, про що свідчить негативна реакція Львівського обкому на неї:

«В газеті «Вільна Україна» від 16 серпня 1946 року опублікована стаття дворушника Рудницького «рішуче порвати з проклятим минулим», в якій автор брав під захист Грушевського і його послідовників, зображував українсько-німецьких націоналістів, як невинних ягнят, які жили «в дурмані і обмані» [...] Через декілька днів редакція газети вимушена була визнати, що вона здійснила грубу політичну помилку, опублікувавши шкідливу статтю Рудницького» [82, арк. 17].

М. Рудницький намагався «захистити» галицьку інтелігенцію вказуючи на те, що її ідейна «герметичність» і обставини життя призводили до того, що вони засвоювали ідеї, не до кінця розуміючи їх «отруйність»: «Є ще й д осьі такі інтелігенти, які, не зважаючи на історичні події останніх років і корінні зміни, які відбулися на наших землях, носять в собі залишки ідейного вантажу проклятого минулого» [236]. Основні міфи Грушевського за М. Рудницьким були: 1) міф самостійної України, зовсім нереальної, бо цю ж самостійність він, мов на глум, зв'язував з імпералістичними планами Німеччини і Австрії – держав, які зовсім відверто мріяли про те, щоб перетворити наші землі у свою колонію. 2) Міф про Галичину як про «П'ємонт» України. 3) Крім цього, М. Рудницький писав про «Культ

зрадника Мазепи» як «Характерний приклад звеличування галицькими націоналістами таких концепцій, які орієнтували західноукраїнське населення на авантюрні союзи з чужинцями» [236]. Галицьким націоналістам М. Рудницький протиставляв новий – радянський патріотизм. Намагаючись поєднати Грушевського з націоналістами, Рудницький писав: «Українсько-німецький націоналізм, народжений з «теорії», яка не рахувалася з фактами історичного процесу, створив поняття провінціально-загумінкового патріотизму – ідеї нереальної, реакційно-романтичної України, приреченої на невдачу при першій зустрічі з дійсністю» [236]. Стаття мала всі формальні ознаки «радянської», цитування Леніна, лайку на українських націоналістів, разом з тим, пізніша критика статті наводить на думку, що більшу частину її таки написав сам Михайло Рудницький. Крім цього, М. Рудницький вважав за потрібне зробити вставку про долю польського та єврейського населення під час війни. Пишучи про українських націоналістів він наголошував: «Під час німецької окупації вони, гітлерівські посіпаки, брали участь в різанині мирного польського та єврейського населення, вони організували лісові ватаги, рештки яких ще й досі убивають своїх земляків за те, що вони почали мирно працювати, як радянські громадяни» [236].

Зрозуміло, що така «половинчаста» позиція М. Рудницького була неприйнятною з точки зору радянської влади. «Винні» повинні були публічно «каятись» і віддавати себе в руки партії, а не намагатись «виправдовуватись» інакше соціальний ритуал втрачав свою роль сполучної ланки в радянському суспільстві. Для того, щоб «підштовхнути» Рудницького в правильному напрямку розпочинається вже кампанія проти нього. Автор «Костянтин Новицький» у статті, надрукованій у Києві, закинув М. Рудницькому та редакторові «Вільної України», журналістові й письменникові Антонові Хижнякові (як публікаторові статті М. Рудницького), грубі політичні помилки:

«якщо проф. І. Крип'якевич у своїх останніх виступах перед громадськістю бере під захист Грушевського і його послідовників,

посилаючись на те, що, мовляв, Грушевський “не розумів” класової боротьби і революційного руху і тому допустив ряд “помилки”, то М. Рудницький бере під захист і виправдовує Грушевського і його послідовників іншим шляхом. У згаданій вище статті він проводить думку, що корінням антинародних і ворожих “теорій” Грушевського і всієї українсько-німецької націоналістичної зраї є [...] галицька загумінковість, обмеженість і короткозорість. Націоналістичні концепції Грушевського він розглядає не як продукт класової боротьби української буржуазії проти трудящих мас, хоч відомо, що саме ненависть і зневага до трудящих є основою “наукової” і політичної діяльності Грушевського та його послідовників» [302, с. 426-427].

Пізніше, вже в листопаді 1946 р. стаття Іллі Стребуну «Про висвітлення українсько-російських літературних взаємин» вийшла в «Літературній газеті». В ній він застерігав: «буржуазні націоналісти уперто намагаються протягнути в нашу науку, в літературознавство свою антинаукову націоналістичну «теоретичну мірку». Згадуючи статтю М. Рудницького присвячену Лесі Українці, та ряд інших статей українських авторів, Стребун поєднував дискурси боротьби проти «космополітів» та проти «буржуазних націоналістів» в одне ціле. Закидаючи М. Рудницькому та іншим «націоналістичність» і «нехтування російською літературою» та звертання до західноєвропейських літератур [267]. В цей час в одній з доповідних записок стверджувалось про необхідність активізації боротьби зі «школою» Грушевського, і перенесення центру цієї боротьби не в академічну сферу, а в суспільно-політичну. Відверто визнаючи, що в науковій сфері позиції «учнів Грушевського» сильніші ніж «партійних» вчених: «Націоналісти свідомо заводять наших істориків і літературознавців в дебри історії, щоб там дати їм (допис від руки: «бій» І.Ч.)» [82, арк. 5].

Після цих публічних виступів, Рудницького «долучають» до «школи Грушевського» і він починає фігурувати в партійних документах разом з Крип'якевичем та іншими істориками ЛДУ. «Користуючись благодушием і лібералізом партійних організацій, окремі представники місцевої інтелігенції,

відомі в минулому як ярі націоналісти, обнаглили настільки, що відкрито пропагандують ворожі концепції в друці, публічних виступах, і викладацькій роботі / Рудницький, Крипякевич та ін.» [82, арк .4]. В доповідній записці про настрої львівської інтелігенції на ім'я Кагановича Грушецький прямо називав Рудницького на рівні з Барвінським і Терлецьким «прямим послідовником і учнем ідеолога буржуазного націоналізму Грушевського» [147, с. 470]. Як писав Ярослав Дашкевич:

«У стінах університету - та поза ними - продовжувалося цькування учнів М. Грушевського Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, Омеляна Терлецького, Івана Шпитковського, а також Михайла Возняка, за іронією долі, Михайла Рудницького, який до школи М. Грушевського, цілком певно, жодного відношення не мав. Але так було потрібно» [302, с. 434].

«Боротьба проти школи Грушевського» велась на двох рівнях – республіканському та місцевому. З точки зору Києва – необхідно було «приструнити» місцеву інтелігенцію Львова зробити її не тільки показово лояльною, але й готовою до всіх рівнів колаборації з радянською владою. На місцевому рівні, партійні працівники та викладачі намагались використати кампанію в боротьбі проти «конкурентів», що дозволило б звільнити ряд позицій в університеті, які займали «учні Грушевського» і зайняти їх самим. Апогеєм цієї кампанії, головним ритуальним дійством мали стати загальноміські збори інтелігенції Львова в приміщенні театру ім. М. Заньковецької 14 вересня 1946 р. Збори було проведено згідно з тогочасним радянським ритуалом. На збори запросили вчених, наукових працівників, викладачів вузів, письменників, художників, артистів, представників партійних, радянських і громадських організацій міста [302, с. 430]. Після виступів Миколи Бажана, що тоді очолював пост голови Ради міністрів УРСР, Ярослава Галана та декількох інших письменників та викладачів, настала черга «каятись» підсудним. І. Крип'якевич та М. Рудницький визнали, що засуджують свої попередні праці, проте Терлецький фактично відмовився каятись. А Михайло Возняк відмовився виступати

взагалі. [302, с. 432]. Насправді ж, постанова вченої Ради ЛДУ показує, що керівництво університету було незадоволене виступами: Рудницького, Давидяка, Коструби, Терлецького «в яких не було самокритики», відповідно їх засудили за те, що вони «пішли шляхом захисту своїх поглядів і поведінки, ворожих радянській ідеології, затушковували ворожість цих поглядів». Поведінку М. Рудницького, який на словах виступав неодноразово декларував свою перебудову, а фактично в приватних розмовах виступав проти марксизму-ленінізму, кваліфікували як дворушництво [302, с.433].

В цей же час, секретар Львівського обкому КП(б)У Іван Грушецький пише ряд доповідних записок на ім'я Лазаря Кагановича з доносами на М. Рудницького. В них зазначалось, що лекції М. Рудницького:

«відрізняються аполітичністю, безпартійністю, відсутністю класового аналізу [...] Рудницький обходить мовчанкою чи неправильно характеризує суспільно-політичну і літературну діяльність прогресивно-демократичних письменників, всіляко ідеалізує письменників, що представляють реакційний табір. Він не розвінчує зрадницьку роль Андре Жіда під час німецької окупації Франції, а його наклепницьку книгу про нашу країну характеризує як «розчарування» письменника побаченим в СРСР» [82, арк. 16].

Грушецький продублював цей документ в різних редакціях декілька разів, тому в «Центрі» мали обов'язково звернути увагу на Рудницького [73, арк. 47–48, 170–172; 76, арк. 39–39, 70]. Далі зазначалось, що в лекції про сучасну французьку літературу, прочитаній в Домі партійної просвіти ЦК КП(б)У на семінарі викладачів мови і літератури середніх шкіл і технікумів, Рудницький характеризував французький народ, як націю комерсантів, рантьє і консерваторів. Він ігнорував революційні традиції французького народу, ні словом не обмовившись про його героїчну боротьбу проти німецьких завойовників, нічого не сказав про французьку компартію, що бореться за нову, демократичну Францію. На зауваження окремих товаришів про недопустимість аполітичності і без ідейності в літературі Рудницький відповідав: «А до чого в літературі політика?» Рудницький «переслідував»

зав. кафедрою німецької філософії тов. Гузар за надзвичайне «захоплення» марксизмом, вказуючи, що її покликання на Енгельса не є науковими: одного разу Рудницький прямо поставив перед тов. Гузар питання: «Невже ви думаєте, що імпонує мені своїм марксизмом?». Співробітники обкому і міськкому КП(б)У схилиються перед «вченістю» Рудницького. Його лекції ніким не контролюються, не стенографуються і не обговорюються, що дає йому можливість, особливо в читанні курсу історії західно-європейської літератури на англійській і французькій мовах протягувати ворожі теорії. Рудницькому надається трибуна для публічних виступів. Його статті друкуються в обласних газетах «Вільна Україна», «Львівська правда», і в журналі «Радянський Львів» [82, арк. 17].

Таке ставлення до М. Рудницького радянської влади вочевидь було наслідком його намагань утримати хиткий баланс між показовою лояльністю до радянської влади та власними переконаннями. Такий хиткий баланс протривав до 1947 р., коли в рамках великого процесу організованого проти львівської інтелігенції, М. Рудницький не потрапляє частково під удар. Ймовірніше за все, з 1944 р. Михайло Рудницький взяв на себе певні зобов'язання щодо написання книги мемуарів про злочини вчинені в часи німецької окупації. Інформація про цю книгу анонсувалась в періодиці: «Видавництво «Вільна Україна» видає найближчим часом нові книжки львівських письменників Ірини Вільде, П. Козланюка, М. Яцкова, М. Рудницького та Д. Лукіяновича» [260, с. 76], та фігурувала в навіть в партійних документах: «(Рудницький) виступає... активно на різних зборах і вечорах. Працює зараз над збіркою нових оповідань із сучасного життя» [147, с. 355]. Тема мемуарів Михайла Рудницького, присвячених жертвам нацистської окупації знову піднялась в 1947 р. у зв'язку з «боротьбою проти школи Грушевського». Зокрема, Ярослав Галан, намагаючись захистити М. Рудницького на нараді письменників у Львові, вказував на те, що Михайло Рудницький може написати мемуари, в яких він викласти все те, що йому зробили «українсько-німецькі націоналісти» і це б прислужило на користь

обкому партії. На що розгніваний голова обкому Іван Грушецький відповів гнівною промовою, вказуючи й на зволікання М. Рудницького в цій справі:

«Я сумніваюсь. Душа гнила. І до таких людей треба підходити не з точки зору поради і допомоги, а з точки зору вимог. Нагадати йому, раз тобі склали умови для чесної праці, так настав час показати його на ділі, а то лопне терпець. [...] Рудницький повинен нас боятись, повинен в нас бачити людей, які знають всі ці їх промови і раз так, ми без нагадування сами будемо проявляти ініціативу, щоби показати і завоювати право на радянського громадянина. [...] Одне мірило до Ірини Вільде, одно мірило до Лукіяновича, і інший підхід до Рудницьких» [147, с. 411].

В січні 1947 р. М. Рудницького знімають з посади декана філологічного факультету [13, арк. 82]. Лазар Каганович в листі до Львівського обкому відав чіткий наказ:

«В роботі з інтелігенцією відмічаються суттєві недоліки. Замість сурової критики буржуазно-націоналістичних помилок і двурушності з боку Барвінського, Рудницького, Возняка, Карманського та інших представників старої Галицької інтелігенції мали місце загравання з нею. [...] Про прийняті заходи доповісте ЦК КП(б)У 20 серпня 1947 року» [77, арк. 15–16].

Через декілька днів у Львів приїжджає зам голови Раднаркому УРСР Дмитро Мануїльський, який на великому виступі (було присутньо близько 500 осіб, в основному інтелігенція) [76, арк. 98], виступає з різкою критикою, спрямованою зокрема проти М. Рудницького, В. Барвінського, П. Карманського та І. Крип'якевича. МДБ після виступу підготувало доповідну записку про реакцію інтелігенції Львова, в ній також були подані короткі характеристики тих, кого критикували. Стосовно М. Рудницького було зазначено, що до війни він був пов'язаний з Варшавським петлюрівським центром [16, арк. 119]. Вочевидь, в цьому місці радянські спецслужби знову переплутали братів Михайла та Івана Рудницьких, адже саме Кедрин-Рудницький мав контакти з «прометеївськими» організаціями та проектами. На даний момент М. Рудницький характеризувався як: «колеблюючийся

елемент», що наближається в бік радянської влади та виступає проти українських націоналістів» [16, арк. 119]. М. Рудницький природно сприйняв критику Мануїльського як заборону на вільне висловлювання свої думок. Закиди місцевій інтелігенції в українському буржуазному націоналізмі і критика загалом, викликали невдоволення М. Рудницького. Він заявив Мануїльському на зібранні: «Я виріс і виховувався в інших умовах і тепер бачу, що я не можу говорити, як звик, те, що я думаю і взагалі вільно висловлювати свої думки» [16, арк. 121]. Більшість місцевої інтелігенції не підтримали різку критику в адрес Михайла Рудницького під час виступу Мануїльського [147, с. 423–426].

Через тиждень після виступу Мануїльського, 30 липня 1947 р. відбулися загальні збори львівських письменників, на яких критикували «ворожі твори» П. Карманського та вказувалося на «серйозні помилки в творах члена Спілки письменників М. Рудницького». 15-20 вересня 1947 р. у Києві відбувся розширений Пленум СРПУ, на порядок денний якого було внесено питання «Про виконання Спілкою радянських письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград». На Пленумі вже С. Козланюк критикуючи Рудницького, зазначив, що:

«Рудницький і досі не виступив з таким твором, який засудив би ту підлу роботу, яку він [...] проводив проти нашого народу. [...] Час уже очистити наші лави від тих людей, які не хочуть разом з нами йти до спільної мети [...]» [346, с. 228–229].

Остаточне рішення було ухвалене 17 листопада 1947 р., коли на засіданні Президії СРПУ була прийнята постанова про виключення М. Рудницького [89, арк. 10]. Будучи виключеним зі Спілки, письменник у Радянському Союзі фактично втрачав право публікуватись будь-де і залишався без засобів на життя. Цікавою є реакція Владіміра Беляєва на ці події. Коли питання М. Рудницького було підняте, ще на засіданні львівської спілки, Беляєв виступив різко проти виключення М. Рудницького, і зі слів Михайла Пархоменка, заявив, що він їде в Москву і буде обжалувати рішення Спілки.

Беляєв стверджував, що М. Рудницький з 1939 р. зв'язав себе з радянською владою, неодноразово виступав в радянській пресі і друкується закордоном зі статтями проти німці і націоналістів. Він заявляв: «В націоналістичних українських органах в Канаді і Сполучених Штатах про Рудницького пишуть як про «чекіста», про те, що Рудницький продався більшовикам» [147, с. 502]. Крім Беляєва, на захист М. Рудницького виступила Ірина Вільде яка заявила: «Тоді і нас всіх виключайте». Крім цього, вона заявила, що організує колективний письмовий протест, який буде відісланий в ЦК КП(б) У. Вона мала намір до підписання цього протесту залучити не тільки письменників, але й ряд інших інтелігентів Львова. В цьому намірі її підтримав і Ярослав Галан [147, с. 497–506]. Письменник Василь Пархоменко, який в деталях описав цей епізод стверджував що «якби такий протест був складений – його б підписали». Також, Пархоменко досить прозорливо пояснює настрій місцевої інтелігенції в справі М. Рудницького: «Тому, що всі місцеві безпартійні письменники і багато інтелігентів за час окупації провинились не менше, а значно більше, ніж М. Рудницький. Вони сприйняли удар по Рудницькому, як перший удар, за яким підуть наступні, направлені проти них самих» [147, с. 497–506]. Місцева інтелігенція чітко усвідомлювала, що справа М. Рудницького це пробний шар, після якого може піти велика хвиля репресій. Звідси і намагання «захистити» Михайла Рудницького. Крім того, абсурдність звинувачення М. Рудницького в тому, що він співпрацював з німцями під час окупації була очевидна всім: «львівські письменники: «кажуть, що під час окупації Рудницький, будучи наполовину євреєм, повинен був ховатись від німців, а тепер, мов би, на нього здійснюється наклеп». Так само як і у випадку М. Рудницького, критику Михайла Возняка було сприйнято як «побиття місцевої інтелігенції» та «похід більшовиків» проти неї. Вільде, Козланюк, Галан і Плехатий готувались виступити з колективним листом проти «травлі» Возняка: [81, арк. 18]. В. Пархоменко вказував на важкий психологічний стан М. Рудницького:

«Рудницький заявив Козланюку і ряду людей в Університеті, що він близький до самогубства. Не можна поручитись, що в складну хвилину він цього не зробить. Резонанс цієї справи в середовищі «колеблющейся», не до кінця перевихованої, був би для нас не вигідний» [81, арк. 15].

Доповідач також не рекомендував привертати увагу до довоєнних праць Рудницького [81, арк. 10]. Вочевидь вчинений тиск на М. Рудницького почав приносити плоди, й той виявив більше охоти в співпраці. Пархоменко писав: «Зараз він старається / якщо не за совість, то за страх/ (підкреслено в оригіналі – І.Ч.) зробити свої лекції краще» [81, арк. 15]. Вочевидь, в цій доповідній записці Пархоменко все ж намагався захистити Рудницького, через багато років він писав в листі до того: «З приємністю читаю добрі слова на Вашу адресу в українській пресі і згадую скрутні часи (і для Вас і для мене) (в кінці 1940-х на початку 1950-х почалась хвиля критики в пресі самого Пархоменка – І.Ч.). Як добре, що все це минуло [...] А найкраще – що ми ще живемо[...]» [34, арк. 2].

В чому ж полягала справа, чому В. Беляєв почав так заступатись за Рудницького? Розгадка полягала в такій інституції як Слов'янський комітет СРСР. Фактично це була парасолькова організація, яка під ширмою пропаганди «всеслов'янської єдності» та «прагнення до миру» маскувала агітацію, спрямовану в першу чергу в боротьбі проти «націоналізму і фашизму» та висвітлення СРСР в позитивному ключі [див. 317]. До неї йшли потоки статей, які писав Владімір Беляєв, проте виходили вони під прізвисьмом Рудницького, інколи вони друкувались як співавтори [90, арк. 26]. Ймовірніше за все, рішення Спілки і партійного керівництва про виключення М. Рудницького спутало всі карти Беляєву та кураторам з МДБ. Якщо б М. Рудницький був репресований, тоді довелось б шукати нове «прикриття» та «гучне ім'я» для статей В. Беляєва, що проходили через Слов'янський комітет і радянфільську українську пресу в Північній Америці. Недарма В. Беляєв тримав руку на пульсі справи відновлення М. Рудницького в Спілці і допомагав складати тексти прохань про відновлення. Михайло Рудницький

писав до Спілки двічі, з проханням про поновлення в 1948 та 1950 рр., обидва листи зберігаються у фонді Владіміра Беляєва в ЦДАМЛМУ [90, 35 арк.]. Правдоподібно що саме В. Беляєв врятував М. Рудницького, який був дуже близький, особливо осінню 1947 р., до того, щоб бути репресованим. Між 21 та 22 жовтнем 1947 р. Львівський обком прийняв рішення про масову депортацію «націоналістів» та їх родин. Понад 15 тисяч осіб з області і 275 сімей з самого Львова були депортовані [361, р. 235]. В еміграції деякий час навіть ходили чутки, що Михайло Рудницький разом з багатьма іншими письменниками отримав 15 років таборів [247; 152, с. 402]. М. Рудницькому вдалось зберегти посаду в ЛДУ і у вересні 1950 р. він був відновлений у Спілці [89, арк. 29]. Хоч не останню чергу тут зіграли роль публікації за прізвиськом М. Рудницького в Радянському союзі і закордоном спрямовані проти українських націоналістів. В характеристиці, яка йшла в додатку до рішення про відновлення М. Рудницького зазначалось: «В целом ряде статей, опубликованных в советской прессе, а также по заказам Всесловянского Комитета – в прогрессивных украинских газетах за рубежом, М. Рудницкий разоблачает и осуждает буржуазный национализм и реакционную политику Ватикана с точки зрения советского литератора» [90, арк. 36], проте Рудницький потрібен був радянським спецслужбам не тільки для цього.

Михайла Рудницького органи держбезпеки використовували не тільки як носія відомого імені для статей чи відкритих листів в періодиці, але й для безпосередньої роботи з українськими радянофілами в Північній Америці. Показовим тут є випадок Петра Кравчука (1911-1997) – канадського письменника та публіциста. Емігрувавши в Канаду в міжвоєнний час, він у 1936 р. вступив в компартію Канади. Після Другої світової війни він як представник «Товариства Об'єднаних Українців Канади» деякий час проживав в УРСР. П. Кравчук висловлював повну лояльність до радянської системи у розмовах з агентурою. Разом з тим, він особливо цікавився становищем справ у західних областях України, а також долею родичів багатьох емігрантів з Канади, які залишились тут. Щоб не втрачати

корисного агента впливу, співробітники МДБ та партійних органів влаштували справжні «потьомкінські» колгоспи, де перед приїздом гостя закордону, готували запаси провізії в господарствах колгоспників, а самі колгоспники детально інструктували про те, як розповідати про добре життя, особливо біднякам, які тепер мали можливість вести господарство та будувати собі будинки [17, арк. 9–15]. Крім цього, П. Кравчуку показували декількох спеціально підготовлених репатріантів з Німеччини, які хвалили радянський устрій [17, арк. 16]. Також, Петро Кравчук висловив бажання поспілкуватись з представниками наукового світу, письменниками, художниками. Тому, коли він перебував у Львові, то мав зустріч з Д. Лукіяновичем, В. Беляєвим, Я. Галаном, а пізніше й з М. Рудницьким. Потім, П. Кравчук побував в селах Північної Буковини. Очевидно, що поїздка Кравчука від початку до кінця знаходилась на контролі МДБ, про що й прямо зазначалось в документі: «протягом всього часу перебування в західних областях України, Кравчук був забезпечений всіма необхідними заходами, що виключали можливість негативних ексцесів» [17, арк. 20].

Такі неофіційні операції поєднувались з вимогами ставити підписи під офіційними зверненнями радянської влади до іноземних країн та еміграції. Яскравий приклад, це скандал навколо відзначення ювілею Івана Франка в Канаді в 1956 р., коли канадський уряд, відповів заборонаю на в'їзд для радянської «делегації», підозрюючи останніх в агентурно-розвідувальній, а не культурницькій діяльності. Після цього на сторінках «Радянської України» з'явилося звернення, підписане тринадцятьма відомими українськими культурними діячами, з яких майже всі, крім Рильського, Сосюри та Вишні, були із західноукраїнських земель. Між ними було й ім'я Михайла Рудницького [258]. Якщо статті М. Рудницького писав В. Беляєв, то логічно припустити, що й книгу «Под чужими знаменами» написав В. Беляєв, а прізвище М. Рудницького було поставлено з агітаційною метою, щоб додати «авторитетності» тексту. Більшість дослідників, вслід за Олександром Рубльовим, вважають, що за відновлення М. Рудницького в

Спілці в 1950 р. : «М. Рудницький погодився поставити свій підпис під збірником памфлетів «Під чужими прапорами», виконаних В. Беляєвим, який лише формально виступав співавтором М. І. Рудницького.» [346, с. 230]. В даному випадку часто порівнюється випадок М. Рудницького зі справою Петра Карманського, якого виключили разом з Рудницьким, а поновили в 1952 р. Проте, Оля Гнатюк правильно підмітила, що у випадку з П. Карманським, спочатку був опублікований текст під його підписом проти Ватикану [137], і вже пізніше його було поновлено. Також, О. Гнатюк вперше звернула увагу на певну суперечність, адже М. Рудницького поновили в 1950 р., а книга вийшла лише в 1954 р. В подібному випадку П. Карманського, спочатку він написав книгу, а потім було прощення, а не навпаки [296, с. 325]. Проте дослідниця також зазначає: «волю критик купив, поставивши своє прізвище під заголовком обвинувальної книжки Владіміра Беляєва «Під чужими прапорами» [296, с. 324]. Проте аналіз документів не цілком підтверджує цю тезу. В жодному документі пов'язаному з виключенням чи поновленням М. Рудницького не фігурує збірка «Под чужими знаменами». М. Рудницького виключили через те, що він відмовлявся писати потрібні радянській владі ідеологічні спогади про масові вбивства часів нацистської окупації, а також не достатньо активно виступав в пресі і на публічних заходах з текстами проти українських націоналістів. Після виключення зі Спілки, через Слов'янський комітет почало йти набагато більше текстів з його прізвищем, Михайло Рудницький також брав участь в операціях служб безпеки спрямованих на еміграцію, хоча й лише в якості інструменту для досягнення цілі. Саме співпраця М.Рудницького з В.Беляєвим і через нього з органами держбезпеки, дозволила йому вцілити, і не повторити долю Василя Барвінського в 1947-1948 рр. Отже, теза полягає в тому, що поновлення Рудницького *не* було пов'язане з книгою «Под чужими знаменами».

Навіть наприкінці 1950-х рр. різні структури на кшталт «Слов'янського комітету» «ненав'язливо» нагадували Михайлові Рудницькому про необхідність подальшої співпраці. Так, С. Вашневський писав Рудницькому:

«Ми з великою вдячністю згадуємо про час, коли Ви як член комітету, приймали активну участь в його роботі [...] Однак останнім часом наші зв'язки значно послабились, про що ми дуже шкодуємо. Зниження активності позаштатних членів Комітету негативно позначається на всій роботі, що проводиться» [37, арк. 3].

Вишневський цікавився думкою М. Рудницького стосовно проведення влітку-осінню в Москві наради членів комітету для обговорення методів роботи. Вочевидь, це й було однією з причин, чому М. Рудницький не хотів переїжджати жити у Москву, як його агітували російські знайомі. Загалом ж це звичайний лист, звичайного радянського агітаційного чиновника, хіба що надісланий з Берліну, і «чиновник» в званні генерал-майора... Крім того, Михайло Рудницький співпрацював і з «Товариством культурних зв'язків з українцями закордоном», будучи протягом тривалого часу навіть членом правління цієї структури [37, арк. 60].

В кінці кінців, жоден з головних фігурантів «боротьби проти школи Грушевського» не був підданий репресіям. І. Крип'якевич, М. Возняк та М. Рудницький не тільки вціліли, алей на початку 1950- рр. змогли знову зайняти сильні позиції в інститутах та університеті. Вочевидь, радянська влада використала давній принцип «divide et impera» поділивши інтелігенцію на декілька груп, спочатку критикуючи одну, а потім за допомогою іншої критикуючи попередню. Спочатку був батіг у вигляді тривалої кампанії цькування, а після того – нові посади та почесні в якості пряника. Метою таких маніпуляцій було підвищення рівня лояльності серед «хиткої» інтелігенції, яка повинна була тепер активніше колаборувати. Незгідні ж, мали повторити долю Василя Барвінського засудженого в 1948 р. за надуманим звинуваченням в колаборації з нацистами. Ця співпраця і «толерування» радянською владою частини інтелігенції критикованої до того, не була таємницею й для українських націоналістів. Якщо в 1945 р. М. Рудницький не фігурував як активний симпатик радянської влади, то вже в аналітичній записці ОУН від 1951 р. він разом з І. Крип'якевичем та

М. Возняком описується вже як цілком лояльний до радянської влади. В звіті крайового відділення ОУН зазначалось: Весною 1950 р. Хрущов і Мельников прибули до Львова і виступили з різкою критикою роботи Львівського обкому КП(б)У, секретаря Грушецького критикували за ненадання ініціативи місцевій інтелігенції і недостатню звітність. В цей же час, остаточно були «легалізовані» професори Крип'якевич, Рудницький і Возняк, яким були надані позитивні характеристики. Оунівський аналітик зазначав, що така зміна поведінки до місцевих професорів дала негайний результат: «по черзі вони один за одним почали писати статті вигідні тільки большевикам, а ворожі українському народові і поміщувати їх у місцевих часописах». В Рудницького особливо відмічали статті «Шевченко і Західна Україна» та «Паліям війни» [12].

Завершуючи огляд процесу «боротьби проти школи Грушевського» варто ще раз зосередитись на факторі, на який вперше звернув увагу Ярослав Дашкевич. Крім Москви і Києва, важливу роль грали місцеві активісти, в першу чергу з числа «прокомуністичних» викладачів та аспірантів ЛДУ. В жовтні 1947 р., ректор Белякович та ректорат ЛДУ на Вченій раді вирішили обмежитися лише помірною критикою старих поглядів викладачів, тим часом група «активістів» (Диденко, Горбатюк та ін.) намагались перетворити засідання ради на «критику націоналізму і преклоніння перед Заходом», проте ректорат не підтримав цю ініціативу. Тоді Диденко та Горбатюк пишуть доніс вже на ректора Белякевича закидаючи йому «поблажливе ставлення до Рудницького та інших представників «школи Грушевського»:

«Користуючись злочинним притупленням «бдительності», активні націоналісти / Рудницький, Крипякевич та ін./ ведуть себе як дворушники, заявляючи на словах про свою лояльність до радянської влади, розігруючи на зібраннях і учених Радах комедію критики націоналізму, вони нічого не роблять для того, щоб розкритикувати публічно свої старі буржуазно-націоналістичні і фашистські роботи, багато з яких є прапором для банд німецькооунівських націоналістів. Професори: Рудницький, Крип'якевич,

Паша-Озерський, доцент Гарлецький, доцент Давидняк, професор Попов та ін. і зараз протягують у викладаннях і своїх останніх наукових працях буржуазно-націоналістичні установки. (Підкреслення в оригіналі – І.Ч.). Ректор Белякевич, схилиючись перед «освіченістю» і «ученістю» професорів Рудницького, Паша-Озерського, Попова та ін. подібних, замість рішучої боротьби проти пропаганди буржуазної ідеології, обмежується проведенням академічних дискусій» [83, арк. 6].

Диденко спеціально для цієї справи провів пошукові роботи в архіві, намагаючись знайти компромат на М. Рудницького [83, арк. 6]. Хоч Рудницький не публічно почав активно співпрацювати з радянською владою, проте його публічні виступи й публікації й надалі викликали критику з боку радянських чиновників: «Серйозні ідеологічні збочення маються в надрукованих у львівській пресі статтях М. Рудницького»: [78, арк. 22].

4.3.3. Ставлення до Михайла Рудницького за кордоном

В післявоєнний період намагаючись знайти баланс між лояльністю та інтелектуальною чесністю Михайло Рудницький опинився в ситуації, коли його позицію не сприймала радянська влада і трактувала як «непокаяного буржуазного націоналіста», а українські націоналісти вважали його «зрадником та українофобом». До еміграції доходили лише окремі уривки інформацію з життя в СРСР відповідно значну роль грали слухи та чутки, що циркулювали в різних середовищах. Загалом ж, ті хто позитивно ставились до Михайла Рудницького до війни, зберегли це ставлення і після неї. Хто ж вважав його ідейним противником і нечесною людиною, використовували публічні факти колаборації Рудницького з системою в його критиці.

Війна зруйнувала старі середовища, зробивши їх ще більш «уявними» та фрагментованими. Зокрема, це стосувалось і авторів що групувались навколо журналу «Назустріч», який до війни редагував М. Рудницький. В одному з листів за 1945 р., письменник Юрій Косач пишучи історику Ільку Борщаку про жахи війни та Аушвіц, писав і про долі спільних знайомих «Ваших

друзів». Про Рудницького на той момент він знав лише те, що той залишився у Львові [84, арк. 27]. Косач, так само як і І. Борщак, С. Гординський та М. Рудницький належали до одного середовища, хоча рідко фізично зустрічались всі разом. Це середовище характеризувалось любов'ю до французької культури, яка вважалась «найбільш цивілізованою» з прагненням до універсалізму та виходом поза вузьконаціональні межі. Тепер це середовище остаточно перестало функціонувати і розпалось.

Від М. Рудницького радянська влада регулярно вимагала як мінімум його прізвища під статтями спрямованими проти українських націоналістів і греко-католицької церкви. Ці статті викликали часто гостру реакцію закордоном. На одну зі статей «Митрополит Андрей Шептицький», в якій греко-католицька церква з провідником була подана як така, що повністю відірвалася від українського народу, вийшов гострий відгук: «Коли читаємо такі «статті» тих, що, як признаються, не раз «заходили до митрополита», то приходиться вірити тим страшним чуткам, що до нас доходять про відносини в Галичині, зокрема про розстріли і мучеництво української церкви, та про те, що такі як М. Рудницький докладають ще своїх рук до цієї руїни» [156]. Автори, які були ідейними противниками або ж особисто конфліктували з М. Рудницьким у міжвоєнний час, використовували статті що друкувались за його підписом для критики націоналістів та греко-католицької церкви. Вони формували образ Рудницького як безпринципного та безідейного публіциста, готового служити будь-якій владі за гроші. Показовою тут є стаття Миколи Чубатого «Авангардист чекістів» присвячена Михайлові Рудницькому. Автор зазначав, що для нього не є несподіванкою ні перехід М. Рудницького до більшовиків, Михайло Рудницький для нього завше був «атеїст та релігійний цинік», тому його не дивують ні його теперішні нападки на церкву ні «виразна служба для советської Чека». «Це журналіст, що служить та служити готов кожному, хто платить». М. Рудницькому знову згадано було його співпрацю з «Новими Шляхами», знайомства з польськими воєводами, а також закиди в повній безідейності і безхарактерності [263].

Інколи радянська пропагандистська машина давали перебої через брак інформації про долю окремих українських емігрантів закордоном. Яскравим прикладом цього була історія з «відкритим листом» Михайла Рудницького «На чужині заблудившому другу», що був адресований Павлу Лисяку. В цьому листі М. Рудницький згадуючи спільно прожиті роки, намовляє Лисяка повернутись додому. Пропагандистський ефект від цього листа був м'яко кажучи нульовий. Проблема полягала в тому, що лист був опублікований в 1949 р., а Павло Лисяк помер ще в січні 1948 р. в Західній Німеччині, на що й відразу звернула увагу емігрантська преса. Ймовірніше за все М. Рудницький спеціально обрав «неживого» адресата, якому вже неможливо було зашкодити і який не зможе виступити з відкритою відповіддю. Святослав Гординський, добре відомий з обставинами взаємин М. Рудницького з владою писав, що на такі листи відповідати: «Зовсім непотрібно, бо Михайло Рудницький того листа, в такій формі, як він видрукуваний, не писав». С. Гординський досить детально розкриває «кухню» створення таких статей. Він зазначає, що М. Рудницький ймовірніше за все дійсно написав якогось листа до П. Лисяка як до колишнього товариша, але потім він потрапив до рук «цензорів», які його значно наповнили політикою, «і передусім лайкою на український націоналізм» і навіть не відредагувавши з численними русизмами подали до друку [248]. С. Гординський закликав читачів:

«Фактично, нам дуже важко, а то й неможливо судити вчинки людей, які залишились в совєтському чорторії [...] Для письменника, що залишився, є тільки дві можливості: скінчити самогубством, або – механічно котитися вниз. Його слово [...] не має вже ніякої вартості, він може писати тільки те, що йому доручать» [248].

Для давнього опонента Михайла Рудницького, Дмитра Донцова колаборація М. Рудницького з радянською владою була закономірним етапом в світоглядній еволюції. В статті «Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму» Д. Донцов писав, що ті хто виступають

проти націоналізму, повертаються або до драгоманівщини, або до давнього москвофільства [127]. «Вороги націоналізму, редактори львівського «Діла» (Ф. Федорців, М. Рудницький»), як і «заокеанський» ворог мого націоналізму Ю. Косач, теж перейшли до «приятелі» з Москвою» [127]. Далі риторичні стратегії Донцова зосереджуються на використанні співпраці з радянською системою Михайла Рудницького в критиці ідей його племінника Івана Лисяка-Рудницького [127]. Нова ж хвиля критики Михайла Рудницького піднялась у зв'язку з виходом книги «Под чужими знаменами» в 1954 р.

4.4. «Каяття» Михайла Рудницького як спосіб переосмислення

Другої світової війни та повоєнної реальності

Нервова напруга в часи війни та німецької окупації, постійні повоєнні вимоги публічних практик «самокритики» не могли не залишити слід на внутрішньому світі Михайла Рудницького. Ймовірніше за все, саме в кінці 1940-х рр. в найбільш критичний для себе період М. Рудницький починає працювати над новелою з промовистою назвою «Каяття» яка так і не була ним повністю завершена [23, 15 арк.]. Текст рукопису має декілька рівнів. З першого погляду, текст не відрізняється від інших художніх творів радянських письменників того часу. Вступ і висновок сильно відрізняються від основного тексту, фактично вступ М. Рудницький написав радше для цензури, адже безпосереднього відношення до новели він не має. У ньому Рудницький пише про напад німецьких фашистів на СРСР, разом з тим вочевидь через само цензуру він закреслив речення, в якому говорилось що «землі Західної України опинились в особливо тяжкому становищі» [23, арк. 1]. Далі йшли типові вставки: «Тут ще з 1925 року українські буржуазні націоналісти стали прислужниками польського фашистського руху і німецьких імперіалістів». А також згадка про Галана і його боротьбу проти націоналізму. «Вже з 1929-го року організація українських націоналістів (ОУН) не вагалася застосовувати у своїй діяльності невлаштованого терору і

мерзенних убивств. Вони вважали закономірним засобом вриватися у квартири мирних громадян і грабувати їх майно» [23, арк. 1].

Далі власне починалась новела. Події відбуваються під час війни і в перші повоєнні роки. В ній всього три діючі персонажі: 1) львівська вчителька Марія Козловська; 2) Василь Андрійчук, який знаходився на німецькій службі; 3) Греко-католицький священник Іван Бабенко, дядько Марії. Під час німецької окупації Марія Козловська мешкала у Львові, до неї підселили Василя Андрійчука. В тексті немає чіткої вказівки, ким він служив за окупації. Згадки про те, що його «силоміць завербували до німецької армії», часто виїхав на фронт воювати натякають на те, що він був не поліцаєм, а дивізійником з «Галичини». Між Марією та Василем встановились «неформальні» стосунки. У них народилась дитина, протягом окупації «Андрійчук весь час виїздив на фронт і тільки на день-два повертався до помешкання» [23, арк. 1 зв.]. Так як про коханого довгий час не було жодних вістей Марія вирішує перебратись в Пустомити, до дядька «уніатського попа». Головна дія новели відбувається в переддень Великодня. Зовнішній образ Марії сильно змінився, вона раніше часу постаріла, її лице відображає весь тягар пережитого. Дядько намагається «врозумити» племінницю, пропонуючи тій знайти гідну партію і забути колаборанта, проте та вперто відмовляється. В суперечці що зав'язується між нею та дядьком М. Рудницький вкладає в уста Марії ідеї, які бажає донести :

«Я не звинувачую того випадкового знайомого. Моя вина не менша, ніж його. Я намагалася зрозуміти його тяжке становище. Якби не така жахлива війна, напевно все проходило б нормально, по-людському» [23, арк. 4].

Бабенко заперечує, вказуючи на те, що вона залишилась одна з дитиною саме з вини Андрійчука. Марія захищає коханого:

«Виправдати такі вчинки як Андрійчука тяжко. Але і засуджувати його як злочинця теж нелегко. Хоч він прикинувся фашистом, але він чесна людина» [23, арк. 5–6].

Несподівано приходять Андрійчук і бажає поговорити з Бабенком. Він просить прихистити священника не тільки дитину Марійки, але й свого сина від іншої жінки адже сам повинен найближчим часом відправлятись за океан. Звернення Андрійчука до Бабенка з проханням вибачення відсилаю до вимог партійної влади «покаятись» і говорить сам за себе:

- *Я прийшов сюди, щоб просити у Вас вибачення. Чи ви можете забути про те, що було і про причину вашої ворожнечі?*
- *Забути? Чи забуття залежить від хвилини, коли нам так хочеться? А щодо вибачення – то не залежить від того, чи хто уміє щиро розкаятись і я можу тільки помолитись Богові, щоб він тобі вибачив.*

...

- *Я прийшов вас просити не цього, що ви думаєте. І якби я вірив у Бога то не потребував би вашого посередництва, бо в його очах мої гріхи, напевно легші, ніж у ваших. А щодо каяття – визнаю, що каюсь в неодному, помиляючись у житті. А найбільше жаль мені неправди, в якій провинився. Проте і ця неправда не була тільки моїм пороком. Тільки я перепихував усю ту брехню, якою виховали мене і ту, яку і досі бачу довкола – список був би занадто довгий.*
- *Нерозумію. Чи це значить, що ти нахабно прийшов сюди, не признавшись в жодній своїй вині і провині?» [23, арк. 8–9].*

Священник займає моралізаторську позицію засуджуючи Андрійчука та його співпрацю з німцями і поведінку стосовно Марії. Формально Бабенко втілює в собі зібраний негативний образ греко-католицької церкви, проте не виключено що під образом «священника» М. Рудницький зашифрував радянську владу. Фраза «Священник не може зачинити дверей перед ніким, тим більше тим, хто до нього звертаються» [23, арк. 6] нагадує радянське: «партія завжди готова прийняти в свою обійми тих хто покається і роззброється перед нею». Несподівано всередині тексту М. Рудницький ототожнює себе з Андрійчуком називаючи того «художником»:

– *«Коли так, вельмишановний служако божий, скажіть мені принаймні в чому моя вина? У тому, що я не хотів слухати все, що казали богослови і обрав надто тяжкий шлях художника?»*

– *Не художника, а комедіянта і циркача. Тільки не на піску, а в болоті...*

– *Нехай буде Ваша правда. Нажаль ви не розумієте різницю між художником і цирковим артистом. Не такий це великий гріх зрестись професії циркача в церкві, щоб піти за голосом свого серця, (нерозбірливо)*

– *Захопившись мистецтво і посвятивши свій талант...*

– *Сказав усе, що знав! – перебив його Бабенко. – Не хочу слухати такої балаканини і я насиджу на гальорці в цирку, щоб твої вихляси справили на мене враження...*

– *Що це? Не дивно, що ми не розуміємо одне одного. Не хочеш мені вибачити – байдуже. Може знайду розумніших, які зрозуміють мої помилки» [23, арк. 9–10].*

Андрійчук у М. Рудницького вважає єдиною своєю справжньою провиною, що він у буревії життя та війни бажав посвятити себе мистецтву стати «художником». Крім того, М. Рудницький не проводить жодних засуджень Андрійчука як колаборанта, намагаючись показати його як просту людину, що потрапила в круговерть війни: «А чи міг я зв'язувати себе з нею на все життя, не знаючи, чи мене не пристрелять на фронті або не зашлють у Сибір або у Владивосток?» [23, арк. 11].

Андрійчук наголошує на подвійній моралі свого співрозмовника, який на словах святий, проте не знає «прощення» [23, арк. 12]. Розмова закінчується нічим і Андрійчук йде з хати Бабенка. Марія знаходить його задуманим посеред місцевого цвинтаря. Вона підходить до Андрійчука і просить його забрати її з собою за океан. Він погоджується. Остання сцена новели відбувається в дорогому ресторані де Андрійчук та Марічка довго мовчать, куштуючи різні страви та сорти вина. Під кінець Андрійчук промовляє головну ідею:

«Перша моя картина буде портретом твоєї особи і нашого сина. А друга, третя і остання, так я собі уявляю, повинна відобразити настрій людини, яка щасливо пережила війну і дечого навчилася. Усяких кубізмів, сюрреалізму і зайвих «ізмів», як довго радянські люди здатні розуміти, що кожен герой літературного твору, живопису або скульптури невіддільно зв'язаний з життям народу і його змаганнями будувати чи творити краще та різноманітніше життя нашого суспільства. Я жалію одного, а саме, що не став письменником. Тоді я міг би відобразити нашу особисту історію, якби тільки вмів узагальнити її. І головна ідея мого твору полягала б у тому, щоб переконати всіх, що найбільші трагедії кінчаються чудовим акордом, коли двоє людей кохають одне одного і починають життя по-новому.» [23, арк. 15].

Текст новели неоднозначний і місцями досить плутаний, враховуючи те, що писався в різний період, не був закінчений і ніколи не публікувався. Проте уваги варті наступні моменти. М. Рудницький не засуджує колаборацію з німцями, показуючи це як необхідну умову виживання. Андрійчук не постає як негативний персонаж. Навіть більше М. Рудницький асоціює себе з цим «дивізіїником» називаючи його «художником» і показуючи його прагнення творити понад усе. З одного боку Бабенко втілює в собі типове радянське кліше «уніатського попа», з іншого боку, його діалог з Андрійчуком наводить на думку, що Бабенко насправді символізує радянську владу з її постійними вимогами «покаятись» в гріхах та публічній самокритиці. Фактично Михайло Рудницький проводить паралель між ритуалом сповідання і прощення гріхів та радянськими ритуалами «каяття» на що натякає і назва новели. Бажання Андрійчука виїхати закордон могло відображати жаль М. Рудницького за тим, що він залишився у Львові. Кохання сильніше за жахи війни та повоєнної реальності, лише завдяки йому «найбільші трагедії кінчаються чудовим акордом». Для М. Рудницького цей текст був важливий, адже він його не знищив, а за життя в 1966 р. передав до архіву.

4.5. Михайло Рудницький та життя в радянському Львові:

робота, зв'язки, світогляд

4.5.1. Викладання в Львівському державному університеті

Викладання в ЛДУ стало одним з найголовніших занять Михайла Рудницького після Другої світової війни. Воно забирало в нього левову частку часу і зусиль. Тому необхідно хоча б коротким нарисом висвітлити цю важливу сторону його біографії. Як вже зазначалось з 1944 по 1947 р. М. Рудницький займав посаду декана філологічного факультету. Вища Атестаційна Комісія рішенням від 28 червня 1945 р. присвоїла М. Рудницькому звання професора [91, арк. 25], яке супроводжувалось чисельними привітаннями з боку керівництва університету і місцевої преси [81, арк. 11]. На 1946–1948 роки припадає найскладніший для М. Рудницького період в університеті, що була пов'язано з критикою на його адресу в контексті кампанії проти «школи Грушевського», що тривала в ЛДУ. Проте, джерела свідчать, що навіть після цієї кампанії М. Рудницький продовжував як на публічних виступах, так і на лекціях для студентів всіляко ухилятися від «самокритики». Зокрема в квітні 1949 р. М. Рудницький мав виступ перед широкою університетською аудиторією (на ньому був присутній Ярослав Дашкевич), де він мав виступити з критикою своїх праць і «шкідливих» поглядів. Однак цей виступ мав половинчастий характер і не задовольняв партійний актив. Для обмеження:

«поля його діяльності, ректорат ще на початку 1947 р. звільнив проф. Рудницького від виконання обов'язків декана факультету, а пізніше від завідування кафедрою загальної літератури. За великі політичні помилки, які проф. Рудницький допустив у багатьох старих літературних працях, які він і не розкритикував так, як потрібно, 1947 р. його виключили зі Спілки радянських письменників України [...]. На викладачів і студентів, найбільш відсталих в ідейно-політичному відношенні, проф. Рудницький мав сильний вплив. Довкола нього групуються такі самі, як він, нестійкі, що не дістали

твердого радянського гарту, наукові працівники з місцевих кадрів» [цит. за 302, с. 434–435].

Цей документ ясно свідчить про те, що М. Рудницький навіть після компанії критики, продовжував відмовлятися та «грати по-своєму» в публічних ритуалах, хоч і не публічно співпрацював з органами держбезпеки. Крім того, як і в доповідях С. Грушецького за 1947 р., тут також згадується великий авторитет Рудницького серед значної частини викладачів та студентів університету.

Крім того, на початку 1950-х рр. Михайло Рудницький все менше й менше бере участь в публічних агітаційних лекціях, що викликало незадоволення в парторганізацій університету [74, арк. 42]. Для багатьох студентів ЛДУ «знамениті судилища над Рудницьким були розкішшю» [124]. Адже виступав інтелігентний професор, лекції якого всі хотіли почути, крім того: *«Перше, розглядання найцікавіших і нечуваних форм одкритості в закритому суспільстві, коли можна бути присутніми на дискусіях і коли професор відстоює свою книжку. Партійна сила нападає на неї і звинувачує його. Ну, а коли той професор їх перемагає, і коли він ще і такі перлини викидає, як: „ну що ви про історичний роман Натана Рибача „Переяславська рада“? Ви знаєте, чоловік, який ніколи не пив вина, коли йому дають щось червоне, він каже, що це є добре вино. То воно є так само і з тим історичним романом Натана Рибача. То ніякий не роман і ні художній твір”. Таке почути з приводу канонізованого і обов’язкового вже до вивчення і до схвалення – це було цікаво.»* [124].

Студенти, в яких вів заняття чи керував роботами М. Рудницький залишили також образ інтелігентного, добре освіченого професора з хорошим почуттям гумору [143]. Разом з тим, ті хто часто бачили М. Рудницького, помічали його «мовчазність» та певну «замкненість» що вочевидь була наслідком постійного тиску з боку радянської влади, хоча М. Рудницький продовжував дозволяти собі «неортодоксальні» вислови серед студентів. Викладачка ЛНУ Роксоляна Зорівчак згадувала, як одного разу

Михайло Рудницький не стримався: «Очевидно, соціалістичний реалізм – найвище досягнення літератури, але як же тоді бути з Шекспіром?» Такі зауваження Професора западали глибоко в нашу свідомість і змушували замислюватись» [135]. Проте часто, в стінах ЛДУ було неможливо поговорити «по душах» і вільно. Як приклад, одна з студенток згадує, що одночасно з М. Рудницьким в ЛДУ працювала Людмила Курилова, яка багато років була предметом кохання їх спільного знайомого Миколи Зерова. Проте невідомо чи вони хоч раз згадали Зерова у своїх розмовах, чи робили вид що не знають його – «люди навчились зайвого не говорити» [134]. Михайло Рудницький в 1950–1960-х роках постійно жалівся в приватному листуванні на велике навантаження, яке має у зв'язку з викладанням в ЛДУ, що, враховуючи його вік, викликало занепокоєння його друзів. В одному з листів письменник Орест Мальцев закликав його: «Дорогий друже! Кидай до біса свій університет, думай про здоров'я, про творчу роботу [...] дванадцять дипломних робіт – до диявола! Адже тобі вже 77 [...]» [32, арк. 41].

4.5.2. Конструювання автобіографій як стратегія виживання

Конструювання «правильної» радянської автобіографії було обов'язковим елементом соціального ритуалу і необхідним елементом стратегії виживання. Працюючи викладачем ЛДУ Михайло Рудницький повинен був «пристосувати» свою насичену на події біографію до нової соціальної дійсності, максимально убезпечивши себе при цьому. Відповідно в своїй особовій справі М. Рудницький писав, що ніколи не був членом жодної політичної партії (хоч формально був членом УНДО як і інші редактори «Діла») [13, арк. 1]. Графа національності завжди заповнювалась однаково «українець». Складніше ситуація була з обов'язковою графою «Соц. походження і бувш. сословіє батьків». Якщо в часи німецької окупації для М. Рудницького небезпечним було єврейське походження мами, то за радянської влади – соціальне походження батька. Адже Іван Рудницький, батько Михайла походив зі шляхти. Проте писати про це було надзвичайно

небезпечно, тому М. Рудницький відштовхуючись від професії батька (нотар) вказує – «службовець». Графа «основне заняття батьків до Жовтневої революції» – «нотаріус помер 1907 р.». «Після Жовтневої» – не заповнено. Про «бізнес» мами з орендою нерухомості, з якого вони жили в той час Рудницький зрозуміло не згадував [13, арк. 1]. М. Рудницький ніколи не зазначав в автобіографіях, що був секретарем української делегації в Парижі в 1919–1920-х роках, він писав, що був лише позаштатним перекладачем.

Про свою родину М. Рудницький писав, що дружина Марта з донькою Дариною емігрували, так само як і Брати Володимир Іван та сестра Мілена. Де вони і чи живі він не знає. А брат Антон знаходиться з 1937 р. в США [13, арк. 15]. Сам М. Рудницький писав в своїх автобіографіях в ЛДУ про рідню:

«всі члени моєї родини опинились поза межами Радянського Союзу. З того часу нічого майже не знаю про них (3 брати, сестра, дружина, дочка). З листівки, яку я одержав кілька місяців тому від одної знайомої з Польщі зі звісткою про смерть моєї матері в Америці [...] виходить що більшість членів моєї родини живе в Америці. Львів. 27. IV.1950». Себто, М. Рудницький повідомляв радянській владі лише те, що вона й так знала, переглядаючи його листування з-за кордону [13, арк. 32].

Щоб показати, що він не колаборував з польською владою в міжвоєнний час М. Рудницький в кожній автобіографії наголошував, що варшавське міністерство освіти не утвердило його на посаді в кафедрі української літератури в університеті Яна Казимира [13, арк. 16]. Одним з «козирів» М. Рудницького була співпраця зі Всеслов'янським комітетом, в одній з автобіографій він зазначав, що написав 18 статей для «американської прогресивної преси розкриваючи ганебну роль фашистських наймитів українських націоналістів» [13, арк. 32].

Різко міняється тон автобіографій в 1960-х роках. Якщо до того, М. Рудницький не вказував жодної «провини» перед радянською владою, то з часом остаточно засвоює радянський дискурс, хоча не виключено що з боку М. Рудницького це було просто вишукане глузування над бюрократичною

системою [13, арк. 140]. Загалом ж, М. Рудницький намагався якомога більше «виправити» свою біографію, акцентуючи увагу на небажанні воювати в імперіалістичній Першій світовій та розчаруванням в діяльності українських націоналістів в 1919 р. з одного боку. З іншого – продемонструвати формальну лояльність до радянської системи.

4.5.3. Мережа соціальних контактів

Загалом Михайло Рудницький усно і шляхом листування спілкувався з сотнями людей, більшість з яких була письменники, лінгвісти та перекладачі. Зупинімось тут лише на найбільш знакових контактах, які відображали його світогляд та позицію в той час. Після завершення війни, М. Рудницький їде на декілька днів у Косів, щоб поправити здоров'я і перепочити. Цю звичку відпочивати в Косові М. Рудницький збереже до кінця життя. Фактично раз на рік маленьке містечко на Івано-Франківщині перетворювалось на місце зборів частини творчої інтелігенції з усього Радянського Союзу, адже М. Рудницький «підсадив» на цей відпочинок значну частину своїх друзів та знайомих [88, арк. 1; 44, арк. 1].

Михайло Рудницький після 1944 р. відновив зв'язки з радянськими письменниками, які він налагодив в 1939–1941 роках. В січні 1945 р. Максим Рильський надсилає свою збірку «Неопалима купина», з поетичними рефлексіями стосовно війни з дарчим підписом «Дорогому Михайлові Рудницькому» [41, 61 с.]. В листах до М. Рильського М. Рудницький скаржився на спотворення правди про відомих українських письменників, зокрема про Володимира Винниченка. В листі від 1960 р. М. Рудницький писав М. Рильському про те, що в «Радянській Україні» поміщений наклеп, буцімто В. Винниченко підтримував ідею А. Шептицького, щоб Радянську Україну покатоличити. А далі він звертався до наболілої йому теми: «А коли можна буде говорити про Зерова?» [42, арк. 2]. З усієї збереженої епістолярії Михайла Рудницького просочується тінь недовдоволеності і необхідність самоцензурування на випадок якщо листи опиняться не в тих руках. В одному з листів до Михайла Яцкова, єдиного вцілілого товариша по «Молодій Музі»

М. Рудницький прозоро натякає, що листування письменників в радянському Львові річ доволі небезпечна: «На Ваш лист відповісти мені тяжко [...] Краще було б, якби ми могли порозмовляти особисто» [46, арк. 1]. Михайло Рудницький, усвідомлюючи, що він може знаходитись під постійним спостереженням, найбільше надавав перевагу усному спілкуванню, рідше листам і намагався не часто розмовляти по телефону. Одна з знайомих писала йому: «доведеться Вам подзвонити з Москви, а Ви, здається, не надто любити телефонні переговори» [30, арк. 11].

Публічна позиція М. Рудницького, зокрема зі сторінок статей, часто не збігалась з особистою думкою. Так після виходу статті «Закучерявлені строфи», яку невідомо чи писав сам М. Рудницький і яка була спрямована проти поетів-шістдесятників, один з читачів, Петро Омельченко написав листа підтримуючи критику шістдесятників [33, арк. 18]. Михайло Рудницький ж у відповіді Омельченку зауважував, що той занадто сильно критикує «молоду поезію», фактично захищаючи тих, проти кого нібито публічно виступав [33, арк. 20]. М. Рудницький також намагався коли міг, допомагати родині Івана Франка в побутових справах. З листів доньки Тараса Франка, Люби Франко випливає, що М. Рудницький приклав зусилля для її вступу на аспірантуру і намагався допомогти отримати позицію в університеті. Тарас Франко, з яким Михайло Рудницький вчився разом на одному курсі в Львівському університеті, ніколи не називав Рудницького по-батькові, лише як старого знайомого «Дорогий Михайло» [35, арк. 28, 32].

З усіх текстів, написаних Михайло Рудницьким, найбільшу популярність у читачів мали белетризовані спогади-трилогія «Письменники зблизька». В одному з листів в архіві М. Рудницького натикаємось на унікальний випадок – реакції звичайних читачів на книгу Михайла Рудницького «Письменники зблизька». Роман Корнетко, колишній директор однієї з сільських шкіл Рогатинського району Івано-Франківської області описав наступний випадок. На одному з зібранні колгоспники-селяни попросили його зачитати щось « з чого можна пореготати». Корнетко прочитав уривок з книги М. Рудницького

про Леся Мартовича на львівському вокзалі. «Усі реготали щиро, задушевно, коли несила стримати сльози, а в животі щось скребоче, аж дух запирав!»). Пізніше, коли постало питання, яким іменем назвати колгосп на зборах, вирішили назвати іменем Л. Мартовича. [31, арк. 70]. Як письменник, М. Рудницький зайняв ту же нішу, що й в міжвоєнний період, найбільше імпонуючи читачам легким стилем і витонченим гумором. Проте, нова реальність відбивалась на стилі його писання – майже повністю зникли любовні лінії з цих спогадів які були характерною рисою довоєнних «Нагоди та пригоди», «Очі та уста».

Надзвичайно цікавим є листування Михайла Рудницького з етнографом і популяризатором народного мистецтва Ерастом Біняшевським. Саме через Біняшевського, який на початку 1960-х рр. був віце-президентом Клубу творчої молоді «Сучасник» в Києві, Рудницький підтримував контакти з середовищем «шістдесятників». Крім того, він був науковим керівником Богдана Гориня під час його навчання в ЛДУ. Однак, Б. Горинь відзначав різницю між двома поколіннями, нездатність М. Рудницького «порвати» з «ланцюгами режиму» [123; див. 359; 362]. М. Рудницький імпонував Е. Біняшевському своїм гумором і моральною підтримкою [27, арк. 1]. З якогось часу, Е. Біняшевський загорівся ідеєю познайомити М. Рудницького з «шістдесятниками», преш за все – з Лесем Танюком та Аллою Горською, про яку Е. Біняшевський писав, що вона найталановитіша з їх середовища. Від імені них він надіслав М. Рудницькому подарунки і просив їх прийняти в гості коли вони будуть у Львові в січні 1963 р. [27, арк. 14]. На даний момент невідомо, чи ця поїздка до Михайла Рудницького і зустріч з Аллою Горською з товаришами відбулись. Якщо відбулись, то залишається питанням чи М. Рудницький сповістив про неї «компетентним» органам і що саме він в цьому випадку міг сказати. Коли одна з прем'єр підготовлених «Сучасником» була зірвана радянською владою, М. Рудницький обережно не висловив підтримки Е. Біняшевському, хоч і співчував. Це викликало нерозуміння Е. Біняшевського. Вочевидь, М. Рудницький, пройшовши довгий шлях і

детально познайомившись з різними аспектами радянської реальності, мав підстави на відміну від молодого Е. Біняшевського, підозрювати, що кожен його лист буде прочитаний органами. Тому, не хотів підставляти ні себе ні кореспондента [27, арк. 20]. Е. Біняшевський ж був куди більш відкритий, описуючи один з літературних вечорів в Києві, він ділився своїм захопленням поезії спрямованої проти тиранії:

«14 вересня 1962...відбувся надзвичайно цікавий вечір поезії...Перший виступив Рильський він прочитав 3 вірші. Один дуже гострий – проти тиранії та диктатури. За ним був Драч. Він прочитав віршів 10. Всі (підкреслено в оригіналі – І.Ч.) були надзвичайно гострі та глибоко патріотичні. Всі написані в дуже гарній манері з великим філософським змістом...Офіційні кола (представники) були дуже налякані [...]». [27, арк. 6].

Е. Біняшевський також обурювався тим, що представники влади постійно підкреслюють нероздільність та єдність українського та російського народів. Через все листування проходив головний лейтмотив – прагнення київських літературно-мистецьких кіл встановити контакти з львівськими колегами, особливо з молоддю. В одному з листів описуючи ситуацію в Києві Біняшевський скаржився: «Зараз ми маємо занадто багато ворогів відродження української мови, української культури» [27, арк. 9].

Разом з тим, М. Рудницький до певної міри дистанціювався від молодих українських письменників нового покоління - «шістдесятників», хоч і листувався з ними, зокрема з Іваном Драчем та Іваном Дзюбою проте в основному обговорюючи лише друкування його статей в київських журналах [30, с. 22–25, 26]. Така обережність старого літературознавця в контексті того часу не була зовсім безпідставною, враховуючи те, що через 7 років після обговорення можливості зустрічі, Алла Горська була вбита за таємничих обставин.

Відома всім мешканцям Радянської України аксіома полягала в тому, що в центрах СРСР – Ленінграді та Москві, було куди більше інтелектуальної

свободи ніж в Києві й тим паче у Львові. Книга «Від Мирного до Хвильового» знаходилась, як вже зазначалось, в списку заборонених офіційно книг і була приводом для критики М. Рудницького в 1947-1948 рр. Проте Ієремія Айзеншток з Ленінграду пише Михайлу Рудницькому про своє захоплення цієї книгою: «Я маю «Від Мирного до Хвильового», деякі розділи іноді переглядав з насолодою» [26, арк. 10]. Також М. Рудницький листувався з іншим ленінградським філологом Вітольдом Вілюманом, який деякий час працював в ЛДУ. В листах вони обговорювали роман Рея Бредбері «451 за Фаренгейтом» [29, арк. 2–24]. Вочевидь, з ленінградськими колегами М. Рудницький відчував себе навіть дещо вільніше, ніж з українськими. В одному з листів до Вілюмана Рудницький писав про те, як «теперішнє» пригнічує його, особливо різниця між бажаним та дійсним [29, арк. 16]. Правдоподібно, люди певних середовищ здатні мислити подібним чином, адже цікавим видається те, що Вілюман вже в кінці 1950-х рр. ділячись враженнями від побаченої постановки «Гамлета» в Ленінграді, не підозрюючи цього, описав одну з можливих причин, по якій М. Рудницький вибрав саме цей твір для перекладу під час війни:

«Бачив «Ромео» [...] і «Гамлета» і тепер зовсім не сумніваюсь в тому, що таке могло бути [...] «герой» не те слово: вони саме не герої, а звичайні люди яким довелося зустрітись з жорстокими обставинами [...] залишає враження чогось реального, життєвого і людського» [29, арк. 19].

Листування показує, що в умовах закритого радянського суспільства, публічна позиція і приватна думка не тільки не збігались, а часто гостро конфліктували між собою. Проте, саме публічна позиція та образ який виникав серед інших членів суспільства впливав на те, як сприймали індивіда та його рідних.

4.5.4. Контакти з-за кордону, родина

Навіть після того, як більшість родичів перебрались закордон, родина продовжувала залишатись важливим фактором як в біографії Михайла

Рудницького, так і його рідних. Органи держбезпеки постійно відмічали, що його рідні ворожі радянській владі та знаходились закордоном:

«Українець (ніби то мати єврейської національності) [...] Його брат Іван, сестра Мілена Рудницька з 1940 р. вибули з території Західної України [...] Певний час Рудницький М. проявляв настрій до виїзду в Польщу чи Чехословакію [...]» [148, с. 795–797].

Або:

«Професор Рудницький [...] автор ряду антирадянських статей. Сестра Рудницького – колишній член польського сейму. Брат буржуазно-націоналістичний журналіст[...]» [83, арк. 4].

З усієї сім'ї Рудницьких Михайло Рудницький мав найкращі стосунки з братом Іваном Кедрин-Рудницьким, проте в нових радянських умовах пряме спілкування між ними стало неможливе [139, с. 631]. Проте, коли знайомі виїхали до УРСР в якості гостей, то Іван завжди передавав їм адресу Михайла і просив передавати вітання. Михайло Рудницький дуже нерадо розмовляв з цими знайомими, а декого навіть не впускав до себе в помешкання. Лише пізніше, І. Кедрин-Рудницький дізнався, що Михайла Рудницького органи держбезпеки зобов'язали повідомляти про кожну таку зустріч – хто його відвідував і про що між ними була мова [139, с. 631]. Польський дослідник Маріуш Сава вважає, що в аналізі повоєнної емігрантської діяльності Кедрин-Рудницького не можна списувати з рахунків те, що той у своїй діяльності і публічних виступах мусив враховувати, що його брат Михайло залишився в Радянському Союзі [385, s. 173]. Зокрема, І. Кедрин-Рудницький відмовився вступати в «Президію Української Національної Ради», куди його кликав Левицький, побоюючись, що це може зашкодити братові [385, s. 177]

Єдиним офіційно дозволеним каналом зв'язку залишався Антін Рудницький, який у міжвоєнний час декілька років жив в СРСР і одружився на радянській громадянці Марії Сокіл. В контексті біографій Рудницьких цікавим є те, що їх єврейське походження хоч і не виступало на першому

плані в житті, проте час від часу давало про себе знати. В 1971 р. В. Аврааменко, що проживав після війни в Єрусалимі, виступає з ідеєю приїзду Хору Кобзаря, членом якого був Антін Рудницький на Великдень до Ізраїлю:

«я хочу тут зробити – під іменем ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ (Великими в оригіналі – І.Ч.) великдень у святій землі. Чи у Єрусалимі [...] Це була б служба Великодна Великий концерт[...] Гаївки біля сїни плачу – та по Святих містах.» [94, арк.1]. Антін Рудницький не зміг прибути, проте в наступному листі, також написаному з Єрусалиму, Аврааменко згадував: *«Ви оденокі, що відповіли на мої листи, що я вислав до багатьох[...]Шкода, що наші політики там грезут оден одного, а сюди не приїдуть де рішається доля світу. І навіть потрібно, щоб тут і українська справа представлена була. Український Великдень. Чудо удався. Було кількох матріархів, тисячі народу брало участь у Хреснім поході. Це було величаво [...] Було знято на фільму. Показано на телевізії. Мелійони людей бачело [...]*» [94, арк. 2].

Одним з небагатьох каналів зв'язків з ріднею в еміграції, крім спільних знайомих, були родичі сестри Антона Рудницького – Марії Сокіл, зокрема її брат, Василь Сокіл, який проживав в Харкові та її сестра Євгенія Сокіл. Інколи вони отримували змогу з'їздити в Північну Америку і Михайло Рудницький користався з цієї нагоди, щоб передати хоча б загальні відомості про себе. Василь Сокіл писав: *«У всякому випадку листом своїм Ви мене більш-менш проінформували про себе – то буде що розповісти Вашим братам при зустрічі з ними»* [36, арк. 49].

Іншим каналом зв'язків був польський історик Пйотр Дунін-Вонсович, який передавав книги і листування між Михайлом Рудницьким та Іваном Лисяком-Рудницьким [6, арк. 3; 8, арк. 1]. Племінник також намагався дізнатись щось про дядька від українських істориків з УРСР [1]. Вихід книги «Під чужими прапорами» та знайомство з Беляєвим створило негативний образ Михайла Рудницького серед значної частини львівської української інтелігенції. Цей «образ» впливав також і на те, як місцеві українці ставились

до його рідні. В контексті Холодної війни, коли протилежні сторони намагались зібрати максимум інформації один про одного, агенти розвідок часто фіксували настрої місцевих мешканців. Після того як Іван Лисяк-Рудницький побував в СРСР він стверджував, що не побачив жодних ознак підпільного українського руху за «залізною завісою», один з агентів ЦРУ повторив ці слова місцевим мешканцям. На що отримав відповідь: «ніхто не довіряв йому (Лисяку-Рудницькому – Ч.І.), щоб розмовляти з ним про підпілля і навіть більше: «ми маємо нашого власного Рудницького тут у Львові» [2]. Варто відзначити, що не тільки ЦРУ, але й радянські органи держбезпеки уважно стежили за родиною Рудницьких, зокрема за Іваном Лисяком-Рудницьким. [див. 18, арк. 45–48; 19, арк. 119–123].

М. Рудницький час від часу отримував листи й від старих знайомих закордону. Зокрема він відновив листування з Юрієм Косачем. Після Другої світової війни Ю. Косач залишився на еміграції, пізніше перебрався до Сполучених Штатів. Там він жив надзвичайно бідно, видаючи радянофільський журнал. М. Рудницький міг безпечно листуватися лише з «прогресивними» письменниками. Ю. Косач зберіг позитивне ставлення до Рудницького, вочевидь розуміючи що Михайло Рудницький був змушений його критикувати зі сторінок «Вільної України», або ж здогадуючись, що Рудницький взагалі не писав тих статей. Ю. Косач, знайомий з Рудницьким ще з часів спільної роботи в «Нових Шляхах» А. Крушельницького, публікував деякі тексти М. Рудницького у своєму журналі і навіть написав статтю про Михайла Рудницького. М. Рудницький залишався для нього, як і до війни «людиною універсальної культури» [38, арк. 47]. В одному з листів до Михайла Рудницького, Юрій Косач розчаровано відгукувався про діяльність і спосіб життя його племінника, Івана Лисяка-Рудницького [38, арк.47, 49]. Разом з тим, листи Ю. Косача яскраво демонструють, що могло б статись з самим Михайлом Рудницьким, якби він після 1941 р. емігрував до Північної Америки. Юрій Косач став тінню самого себе в минулому. Один з найталановитіших українських історичних белетристів ХХ ст. був поза

емігрантським мистецьким середовищем, більшість емігрантів його не сприймала через радянофільство. З його листів перед нами постає картина постійної фінансової скрути на межі зuboжіння і неймовірної самотності. Косач будучи талановитим письменником, змушений був працювати в Дартмутському коледжі в якості механіка. Самотність постійно тяжіла над ним на чужині: «моє особисте життя проходить сіро і безбарвно»: [38, арк. 49].

4.5.5. Світогляд та особисте життя

Без доступних дослідників щоденникових записів надзвичайно складно реконструювати світогляд Михайла Рудницького в радянський період. Лише в уривках з листів та інших джерел можемо спробувати накреслити окремі штрихи. М. Рудницький зберіг багато звичок з міжвоєнного часу. Як вже зазначалось, основним місцем його відпочинку став Косів, все частіше радянський Львів і міський штиб життя набридав йому [43, арк. 1; 86, арк. 1]. Для оточуючих М. Рудницький часто поставав як дотепна життєрадісна та добре ерудована людина з хорошими манерами. Часто люди поруч дивувались як він міг витримувати стільки критики і пережити всі незгоди : «Починається його засудження тут в університеті, але він був такий, що мав дуже великий заряд, мабуть, якоїсь любові до життя і чогось вищого понад довколишнє. Тому він міг то пережити» [134]. Лариса Крушельницька також запам'ятала Михайла Рудницького як «дотепного, його все цікавило (навіть легковажні фільми типу «Анжеліки»...) Михайло Рудницький любив життя» [144, с. 404].

Разом з тим, у листуванні М. Рудницького часто відображались втомлені та ностальгічні нотки:

«[...] Я не вважав доцільним згадувати різні свої статті до 39-го року, а після 39-го року чи варто перелічувати різні статті? [...] Такі книжки як “Між ідеєю і формою” і “Від Мирного до Хвильового” – продукт своєрідних умов – краще і не згадувати. Водночас пересилаю Вам свою давню збілочку

«Очі та уста», щоб Ви мали уявлення що це таке і звичайно, не з думкою про те, щоб про неї згадувати. Тому, що моя книжка «Письменники зблизька» мала малий тираж і хутко розійшлась – пересилаю Вам її на спогад [...] За двадцять років я втратив чимало часу та енергій у Львівському університеті, керуючи факультетом і величезною кафедрою, і не було часу зробити щось путнього для літератури і для себе» [92, арк.1].

Петро Козланюк, член Львівської спілки письменників, який був у хороших стосунках з Михайлом Рудницьким, 17 вересня 1959 р. зробив такі записи у своєму щоденнику, що могли бути співзвучними для багатьох львівських інтелігентів старшого покоління:

«[...] Ще ніколи в житті не відчував я себе так самотнім, як у ці дні. Здається, що все вже я своє зробив на цьому світі та й не добився головного в житті: радості й справжнього щастя для інших людей. Тільки даю волю думкам – і перед очима постають всі мої друзі юності, з якими так конкретно мріялося про нове життя, майбутнє життя. Майже всі вони – загинули [...]. А чого я ще броджу останній?» [148, с. 419]. Подібні меланхолічно-депресивні нотки можна простежити і в листах Рудницького до старого товариша Яцківа [45, арк. 1]

Радянська дійсність змушувала творчих людей, які сформувались як особистості до того як стали «радянськими громадянами», шукати справу, яка б допомогла їм «забутись» і абстрагуватись від оточуючої реальності. Російський історик Борис Соколов в біографії маршала Міхаїла Тухачевського (1893–1937) подає приклад «червоного графа» Алексея Толстого (1883–1945) який, мав на дачі посеред середньостатистичного російського селянського пейзажу, величезну бібліотеку з книгами часів Петра I. Займаючись «петровською епохою» він казав знайомим: «Це і є моя Росія!». Інший колишній дворянин, маршал Тухачевський духовно жив реформами в армії та створенням скрипок [354].

Для Михайла Рудницького такою «віддушиною» була література, книги та фільми. Особливо ті з них, які були пов'язані з дорогою для нього Францією,

яка навіювала спогади про молоді роки. М. Рудницький, будучи одним з перших галицьких українських кінокритиків зберігав любов до кіно протягом всього життя. Звідси й його слабкість до серії фільмів «Анжеліка», які наприкінці 1960-х показувались в радянському прокаті. Адже вони були легкі, романтизовані і в них кохання завжди перемагало всі труднощі. Як і в міжвоєнний час, М. Рудницький продовжував цікавитись франко-українськими контактами і зв'язками. Саме він підкинув Юрію Назаренку ідею перекласти з французької на українську «Історію війни козаків проти Польщі» П'єра Шевальє [33, арк. 10, що той і зробив та видав за підтримки Івана Крип'якевича [265]. Іншою затишною сферою для М. Рудницького був гумор. Він час від часу продовжував публікувати гумористичні афоризми, частина з яких вперше друкувалась ще на сторінках ще довоєнного «Діла», у різних журналах, в основному в «Перці» [див. 305].

Особисте життя Михайла Рудницького після війни й досі покрите мороком. Після війни в квартирі Михайла Рудницького продовжувала жити його теща, пані Олесницька, яка померла наприкінці 1950-х рр. Його друга дружина Людмила була на декілька десятиліть молодша за нього. Різниця у віці спричиняла до того, що цей шлюб не сприймався позитивно в середовищі львівської інтелігенції, проте для Михайла Рудницького дружина стала надійною опорою в побуті. В листуваннях він частіше за все називав її «племінницею», щоб замаскувати характер їх стосунків, адже одружився з нею досить пізно, вже після смерті тещі:

«Щойно повернусь до Львова, щоб почати новий «навчальний рік»: в університеті і «повчальний» у Спілці письменників. Вдома у мене велике горе, бо племінниця, яка замінила мені дружину, сестру, домробітницю, друкарку і щирого друга лягла на півтора місяці в Клініку» [87, арк. 2]. Пізніше, після смерті Рудницького, подібним чином згадувала його і Людмила: «В особі Михайла Івановича я втратила вченого, батька, чоловіка, а в останній час і дитину» [9].

Разом з тим, по Львову в той час ходили чисельні чутки про п'яні оргії та молодих пасій М. Рудницького. Інформатор ЦРУ Владімір Рожнаковський в донесенні від 1966 р. в характеристиці Владіміра Беляєва називав «каналією найнижчого ґатунку» і «бабієм». Далі зазначалось, що найбільше відомий Беляєв у Львові через скандали і дебоші, які він влаштовував з іншим «бабієм» – Михайлом Рудницьким. Далі згадувалась історія з пораненням Тимофєєвої у помешканні В. Беляєва. В кінці агент характеризував Рудницького також як «каналію і близького друга Беляєва» [3]. Інша агентка ЦРУ, 60-літня вчителька зі Львова, під час перебування у родичів в Канаді та США описуючи ситуацію у Львові та в Україні загалом кінця 1960-х рр. зазначала, що центром «українськості» являється Київ, а не Львів. М. Рудницького характеризувала як людину, яка має погану репутацію серед українців, якого не надто серйозно сприймають і про якого кажуть, що він «продався росіянам». «Беляєва вже немає поряд з ним, проте молоді дівчата залишаються». По Львову ходили чутки, що обоє, Рудницький та Беляєв, організовували оргії в свої домах [4].

Тепер складно відрізнити правду від брехні. Випадок з пораненням Тимофєєвої В. Беляєвим все ж промовисто говорить, що такі речі могли відбуватись і раніше. Не можна повністю виключити, що Михайло Рудницький протягом 1940-1960-х рр. міг заводити тимчасові стосунки з різними жінками [див. 28, арк.17–18,] проте надійною опорою та душевною відрадою для нього стала друга дружина Людмила: «Ми були щасливі, ходили скрізь разом, а вечорами навчав мене англійську мову, розказував про своїх рідних» [9].

Ми надзвичайно мало знаємо про останні роки життя Михайла Рудницького. Відомо, що з другої половини 1960-х ін. не вів більше заняття в ЛДУ, хоч і керував окремими дипломними та кандидатськими роботами [109]. Під кінець життя Михайло Рудницький готував нові збірки белетризованих спогадів «Письменники здалека» та «Ніколи не кажи ніколи» [66, арк.1]. В листі до Івана Лисяка-Рудницького за 1973 р. [8] Михайло

Рудницький писав про те, що книга «Ніколи не каже ніколи» має вийти до кінця 1974 р., проте цього не сталося. Михайло Рудницький до самого кінця продовжував активно працювати і мріяв про нові книги, на які раніше він не мав часу [8]. Проте, почуття гумору й надалі залишалось з ним. Михайло Рудницький написав в листі до племінника цілу збірку афоризмів, які збирався використати в майбутній книзі, і закінчив він їх наступним: «Із двох можливих жінок, з яких одна блондинка, а друга брюнетка – вибираєм ту, яка кокетка» [8]. Під кінець життя, Михайло Рудницький отримав звістку про смерть брата Володимира, яка шокувала його [9]. У січні 1975 р., Михайло Рудницький серйозно захворів, після 11 днів хвороби сили покинули його, і 1 лютого 1975 р. його не стало [9]. Вдова М. Рудницького Людмила намагалась зробити все можливе для збереження пам'яті про Михайла Рудницького, підготувала проєкт меморіальної дошки в будинку, пам'ятника на цвинтарі та видання збірника праць: «Нехай земля буде пером, нехай ніколи не заросте тропа до могили, нехай пам'ять живе вічно. Я гори перекину, щоб пам'ять залишилась вічно»: [9]. Представники ж радянської влади, не виказали жодного ентузіазму у справі збереження пам'яті про Михайла Рудницького. Коли в Північну Америку прийшла звістка, що 1 лютого 1975 р. Михайло Рудницький помер у Львові, два працівники Конгресової Бібліотеки у Вашингтоні, Юрій Старосольський і Ярослав Шавяк подзвонили до Івана Кедрина-Рудницького, Шавяк сказав слова, які й стали епілогом до життя покійного: «Михайло Рудницький був епохою» [140].

Отже, Михайло Рудницький між 1939 та 1953 роками пережив декілька змін влади у Львові, зміг уникнути репресій з боку обох тоталітарних режимів під час війни, та уникнути післявоєнних хвиль репресій спрямованих проти місцевої інтелігенції. М. Рудницький вижив в часи німецької окупації завдяки тому що мав високі шанси на виживання і тому, що не надто активно колаборував з радянською владою в 1939-1941-х роках (невідомо чи він вцілів б, якщо б розслідування ОУН влітку 1941 р. підтвердило його «авторство» «Трубадура зоологічного націоналізму»).

Разом з тим, вдала зміна локацій «Львів – сільська місцевість», дозволили Рудницькому уникати найбільш небезпечних місць під час окупації. Разом з тим, публічна не-активність в часи німецької окупації стала в нагоді М. Рудницькому вже після війни, особливо в 1947 р. в пік кампанії спрямованої проти нього. З одного боку публічно Михайло Рудницький відмовлявся брати участь в практиках «соціального дисциплінування» покликаних уніфікувати радянський повоєнний простір Львова, або ж брав у незадовільній для влади формі. М. Рудницький вперто не бажав «каятись», раз за разом порушуючи усталений радянський повоєнний ритуал. В той же час, таке публічне «фрондування» М. Рудницького було можливим тільки завдяки його співпраці з радянськими органами держбезпеки, в протилежному випадку незрозуміло, чому радянська влада десятиліттями мирилась з таким станом речей.

Складно визначити ставлення М. Рудницького до українських націоналістів після війни. Публічно виходили чисельні статті за його підписом спрямовані проти них і греко-католицької церкви. Проте новела «Каяття» і ототожнення себе з персонажем Андрійчуком наводить на думку, що Михайло Рудницький хоча б намагався зрозуміти тих людей, які волею долі змушені були співпрацювати з німцями під час війни заради виживання. Разом з тим, постійні вимоги публічного «каяття» стали причиною появи цього тексту як своєрідної відповіді з боку автора на соціальний тиск. Складно визначити ставлення М. Рудницького до радянської влади. Багато його критиків зображували як симпатика радянської системи, насправді партійні документи показують, що для радянської влади Михайло Рудницький так і залишився «чужим», осколком «старого світу». Про недовіру до М. Рудницького говорить й те, що йому не дозволяли покидати межі Радянського Союзу. М. Рудницький також не сприймав радянську владу як «свою», проте вдавався до само цензурування заради виживання.

ВИСНОВКИ

Біографія Михайла Рудницького відображає сукупну історію української інтелігенції у Галичині упродовж майже ста років від останньої третини ХІХ ст. до останньої третини ХХ ст. Спільним знаменником у ній є те, що з цієї верстви, яка первісно була майже поголовно священничою, винонюється світська інтелігенція, і те, як ця світська інтелігенція долає виклики ХХ ст., пов'язані з появою та утвердженням авторитарних і тоталітарних режимів. Особливих рис біографії М. Рудницького додає ще й те, що, по-перше, він був частиною «група Рудницьких» – винятково обдарованих чотирьох братів і сестри, які зіграли велику роль в українському житті, а по-друге, що Михайло Рудницький уособлював ліберальну течію, яка була маргінальною у політичному та інтелектуальному житті галицьких українців.

Сім'я Рудницьких постала завдяки процесам секуляризації та емансипації, як складників ширшого явища модернізації. Особистий вибір Михайлових батьків Івана Рудницького та Іди Шпігель був результатом їх підставового почуття кохання, а водночас виявом бунту модерності проти традиції. Натомість життєвий шлях Михайла Рудницького став проявом бунту проти модерності як ідеї прогресу та супутніх модерних явищ. «Молода Муза», відмова від правничої професії на користь літератури стали заколотом М. Рудницького не тільки і не скільки проти власного батька, але проти батьківської культури. Так само вибір постаті Івана Франка для університетських студій був своєрідним бунтом проти галицького університетського бомонду. Однак, І. Франко для М. Рудницького був радше моделлю, а не прикладом, адже модернізм М. Рудницького заперечував елементи поступовства у світогляді І. Франка. Це добре ілюструвало зміни у світоглядах різних поколінь. На відміну від Відня, це не був виступ проти лібералізму, але проти народовецького націоналізму з його наскрізною ідеєю «служби народу» та розбудови нації. Фактично, це був бунт проти самої місії буття інтелігентом, а також спроба критики просвітницької ідеї поступу. Це дозволило М. Рудницькому в мистецькій сфері виступати в якості

модерніста, прихильника «мистецтва для мистецтва», тимчасом у оцінках суспільних явищ залишатись вірним ліберальним ідеям часів *fin-de-siècle*.

Михайло Рудницький, ставши одним із наймолодших членів модерністської «Молодої Музи» у Львові, увійшов до когорти «інтелектуальних інноваторів», як називає віденських модерністів Карл Шорске, які з позицій культури, економіки та науки намагались досягнути ліберальну спадщину XIX ст. Однак, Михайло Рудницький засвоїв ідеї модернізму не безпосередньо з Відня, а завдяки іншим джерелам, – із польських текстів і навчальних курсів у Сорбонні.

Водночас інтелектуальна біографія Михайла Рудницького – це неперервні інтелектуальні дилеми, прагнення поєднати майже не поєднуване, широкий світогляд з конкретною реальністю. Його прагнення протиставлення митця-індивіда оточуючому суспільству, *індивідуальності* соціальній *системі*, змушувало його постійно балансувати та намагатися знайти третій вихід з цієї дихотомії. Це простежується в нього і в часи навчання у Львові, і у Парижі. Воно досягає свого апогею в революційному Києві, і продовжується у міжвоєнному та навіть повоєнному Львові.

Все це в сукупності робило інтелектуальний світогляд Михайла Рудницького дуже не систематичним і еkleктичним, але разом з тим інклюзивним та еластичним. М. Рудницький прагнув на основі філософського інтуїтивізму, синтезувати такі здавалось б не поєднані ідеї як польський лібералізм, модерністську візію мистецтва та український націоналізм (у ширшому його розумінні, як визнання української нації та її права на власну державу). Однак, він жив у часи війн та революцій, які зводили шанси на такий синтез до мінімуму.

У міжвоєнний період перед ним постала нова дилема – як сповідувати модерністський світогляд в авторитарній Польщі, де за світогляд галицьких українців активно боролись націоналізм (включно з його крайнім проявом – інтегральним націоналізмом) та комунізм? Це призвело до того, що у міжвоєнний період модернізм Михайла Рудницького набув форми

літературно-мистецького ескапізму та *культурного* лібералізму. В очах опонентів М. Рудницький поставав як «космополіт», якому байдуже все українське. Ключовим елементом у світогляді Михайла Рудницького у міжвоєнний період був лібералізм, а точніше саме «культурний лібералізм». Трьома основними ідейними блоками для нього були «свобода», «індивідуальність» та «інклюзивність» (відкритість) культур. Саме в цьому контексті, Михайло виступав за найтісніший контакт культур, в тому числі і з російською та польською культурами. В «культурному лібералізмі» М. Рудницький бачив шлях до європеїзації української інтелектуальної традиції взагалі та літератури зокрема. Образ «Європи» у Михайла Рудницького був досить аморфним, без чітких меж і брав за зразки ліберальних діячів і ліберальну культуру ХІХ ст. «Схід» займав вкрай мало місця у світогляді Михайла, й накладався на орієнтальну вісь «Захід (Європа) - цивілізація», «Схід (Азія) – варварство». При цьому, географічні межі не мали особливого значення, і європейські рухи, якщо вони не відповідали ідеальному ліберальному зразку, могли вважатись варварськими та «азійськими». Михайло Рудницький, завдяки своїй позиції редактора наймасовішого українського видання у Галичині міг постійно впливати на літературні процеси. Значну частку своїх зусиль у цій сфері Михайло Рудницький спрямовував на те, щоб відмежувати літературне поле від поля влади та політики, тим самим, відтіснити з поля головного конкурента – Дмитра Донцова. Останній ж, у свою чергу бачив українські землі та культуру як складову частину Європи, де «європейська культура» мала цінність в контексті ідей експансії та боротьби. Україна, за ним, мала стати своєрідною «фортецею» в боротьбі цієї Європи з «азійською» Росією. Водночас, М. Рудницький прагнув заперечити місію інтелігента з її наскрізним «служінням народу» та стати інтелектуалом, в його розумінні – вільним мислителем та митцем. Це робило поняття «свободи» у його світогляді ближчим до розуміння цього концепту як звільнення від будь-яких обмежень та обов'язків, аніж взяття на себе відповідальності.

Можемо констатувати наявність виразних симпатій у Михайла Рудницького по відношенню до УРСР, точніше до наслідків політики «українізації». Радянофільство Михайла Рудницького виражалось в першу чергу в захопленні культурними процесами які відбувались на Сході: появою під впливом «українізації» нової української культури, зокрема творчістю Миколи Хвильового. М. Рудницький виступав за якомога тісніші культурні контакти, вважаючи, що вони здатні збагатити українську культуру. Симпатій до політичної системи в СРСР Рудницький ні публічно, ні у приватних листуваннях не виражав. Тому, доречніше говорити про *культурне радянофільство* Михайла Рудницького. Якщо дивитись на культурне радянофільство М. Рудницького не як на статичне явище, а як на змінне, то варто зазначити, що особливо сильним, захоплення культурними процесами в УРСР простежується в М. Рудницького в 1920-х-пер. пол.1930-х рр. З розкручуванням маховика репресій в СРСР в кінці 1930-х рр. в текстах М. Рудницького все менше і менше місця приділяється радянській українській культурі. Відповідно, в кінці 1930-х рр. простежується спад радянофільських настроїв у Михайла Рудницького.

Від осені 1939 р. модерністські та ліберальні ідеали Михайла Рудницького розбиваються об стіну тоталітарної комуністичної реальності. М. Рудницький був змушений, через своє походження, переховуватись від нацистів протягом війни, з іншого боку – повинен був жити у післявоєнному радянському Львові в атмосфері тотального контролю та державних репресій. Радянська влада активно використовувала відому серед галичан постать Михайла Рудницького в ідеологічних кампаніях проти українських націоналістів. В публічному просторі радянського Львова, М. Рудницький вже не міг виражати своїх позицій, тому єдиний простір в якому він міг продовжувати реалізовувати свій світогляд – особистий. Через спілкування, листування та викладання в університеті, й навіть це викликало гостру негативну реакцію з боку представників радянської влади і посилювало їх недовіру до Михайла Рудницького. Найбільша інтелектуальна трагедія М.

Рудницького в радянський період полягала в тому, що навіть за цю відносну свободу в особистому просторі, довелось платити співпрацею з органами держбезпеки СРСР. В результаті, М. Рудницький опинився між двох вогнів. З одного боку, його участь в пропагандистських кампаніях проти українських націоналістів давала підстави останнім вважати його радянським колаборантом. З іншого боку, незалежна позиція, незгода брати участь в практиках соціального дисциплінування української інтелігенції ставили під сумнів його лояльність до режиму в очах радянської влади, а наявність чисельних родичів закордоном та контакти з ними лише посилювали підозрілість органів держбезпеки.

Складно визначити ставлення М. Рудницького до радянської влади. Багато його критиків зображували як симпатика радянської системи, насправді партійні документи показують, що для радянської влади Михайло Рудницький так і залишився «чужим», уламком «старого світу». Про недовіру до Рудницького говорить й те, що йому не дозволяли покидати межі Радянського Союзу. М. Рудницький також не сприймав радянську владу як «свою», проте вдавався до самоцензурування. Вибираючи стратегії виживання в післявоєнному Львові, він намагався балансувати між показною лояльністю до радянської влади і збереженням власної моральної та світоглядної позиції. Це дозволило йому вцілити, і не розділити долю ні Ярослава Галана, який був вбитий українськими націоналістами, ані Василя Барвінського, котрий був репресований радянською владою.

В цьому сенсі, біографія Михайла Рудницького має паралелі з долями інших ліберальних інтелектуалів, наприклад Генрика Юзевського чи Ольгерда Іполита Бочковського, які в ХХ ст. засвідчили сумну долю ліберального проєкту у Центрально-Східній Європі. Перипетії біографії Михайла Рудницького яскраво ілюструють всі перепони, які виникали на шляху до формування українського лібералізму в ХХ ст. Програш у визвольних змаганнях, відсутність власної держави позбавили потенційних українських лібералів необхідних інституцій. Аграрна економіка, відсутність

середнього класу та авторитарні тенденції в міжвоєнній Польщі практично не залишали шансу для формування українського ліберального проєкту в соціально-економічному плані. А пізніші знищення публічного простору та хвилі репресій радянської системи не залишили місця для лібералізму в суспільно-політичній площині. Як наслідок, український лібералізм виявився мертвонародженим, зникнувши ще до того, як встиг сформуватися. В таких умовах, лібералізм на українських теренах для людей на кшталт Михайла Рудницького звівся лише до одного – особистого вибору. Однак, сам факт наявності мислителів цієї течії показує, що завжди є альтернатива нетерпимості та радикальним насильницьким рухам. Також це підтверджує те, що інклюзивність та відкритість була і є присутньою в історії української культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**I. Неопубліковані джерела****Central Intelligence Agency**

1. CIA AERODYNAMIC VOL. 19 (OPERATIONS)_0112 P. 5–6:
[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-search-view?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=.](https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-search-view?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=)
2. CIA AERODYNAMIC VOL. 27 (OPERATIONS)_0049 P. 16:
[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=.](https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=)
3. CIA. AERODYNAMIC VOL. 47 CPNTACTR REPORTS_002
[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=.](https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field pub date%5Bvalue%5D=&ds field pub date%5Bmin%5D=&ds field pub date%5Bmax%5D=&sm field content type=&sm field case number=)
4. CIA. AERODYNAMIC VOL. 40 (OPERATIONS)_0021. P. 2
<https://www.cia.gov/library/readingroom/advanced-searchview?keyword=Rudnytsky&label=&sm field document number=&sm field original classification=&ds field pub date op=%3D&ds field p>

[ub_date%5Bvalue%5D=&ds_field_pub_date%5Bmin%5D=&ds_field_pub_date%5Bmax%5D=&sm_field_content_type=&sm_field_case_number=.](#)

University of Alberta Archives

Ivan Lysiak -Rudnytsky y Collection.

5. Вох 741/47. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького (початок 1940-х рр.).
6. Вох 36/780. Лист Івана Лисяка-Рудницького до Пйьотра Равича, 7 травня 1966.
7. Вох 1 36/783 Лист Івана Лисяка-Рудницького до Мілени Рудницької 7 липня 1966 р.
8. Вох 804/55. Лист Михайла Рудницького до Івана Лисяка-Рудницького від 24 вересня 1973.
9. Вох 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 15 лютого 1975.
10. Вох 810/55. Лист Людмили Рудницької до Івана Лисяка-Рудницького від 4 травня 1975.

Архів Визвольного руху

11. Архів Визвольного руху. Суспільно-політичний звіт по Львові за квітень 1945 р. : Електронний архів визвольного руху <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7993/>.
12. Архів Визвольного руху. Звіт з м. Львова від 15.10.1950 р. – 15.03.1951 р. [Електронний ресурс], – режим доступу http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7995/?fbclid=IwAR2Lc8Hs1EbDfJ3KE-0tT2b_R69MGYjGE8KuOxoF7MhxLXGjAvNAety5TbI

Архів Львівського університету

13. Особова справа Михайла Рудницького 1944–1967.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

14. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0436. Список Просоветски настроенной польской и украинской интеллигенции, жителей Западных областей У.С.С.Р. Арк. 111–115.

15. Ф. 2. Оп. 37. Спр. 66. НКГБ УССР об'єкт – «Галичане».

16. Ф. 16. Спр. 29. Том 2. Справка о реакциях интеллигенции г. Львова на доклад «против украинского буржуазного национализма».

17. Ф. 16. Спр. 0715. Материалы на братьев Кравчук. 1949. Том 1. Супровідний лист надісланий міністром держбезпеки УРСР Савченком С.Р. на адресу начальника 2-го ГУМ ДБ СРСР Півторанова Є.П. з довідкою на Кравчука П.І. у додатку. Арк. 9–15.

18. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 645. Доповідна записка голови КДБ УРСР при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу керівництва ЦК КПУ стосовно доктора історичних наук, професора американського університету у Вашингтоні Рудницького-Лисяк І.П. Арк. 45–48.

19. Ф. 16. Оп. 5. Спр. 721. Доповідна записка Голови КДБ при РМ УРСР Федорука В.В. до ЦК КПУ щодо намірів групи професорів американських університетів українського походження відвідати Україну у 1971 році з додатком. Арк. 119–123.

Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України

20. Українська еміграція 20-30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (частина №1). Другие украинские политические течения в Польше. Арк. 71 [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/part_1_2016.pdf.

21. Д/Ф № 6. ф. 1., спр. №7749, том 1, Запрос НКВД от 2 ноября 1939 г.

22.Д/Ф 43. ф. 1., спр. №10329, том 1 Выписка из сообщения источника «Чабан».

Державний архів Львівської області

Р-1517 Михайло Рудницький

Оп. 1.

23.Спр. 1. Рудницький М. І. «Каяття». Новела. Авторський рукопис. 15 арк.

24.Спр. 3. Різні польські книжки і письменники. Фрагмент спогадів.

25.Спр. 2. Рудницький М.І. Симпозіум (спогад-новела). Авторизований рукопис спогадів про Івана Франка.

26.Спр. 9. Листи до М. Рудницького.

27.Спр. 11. Листи Біняшевського Е. до Рудницького М.

28.Спр. 12. Листи Рудницькому М. від різних адресатів.

29.Спр. 13. Листи Вілюмана В. до Рудницького М.

30.Спр. 17. Лист від Зверєвої Л. до Рудницького М.

31.Спр. 20. Лист Корнетко Р. до Рудницького М.

32.Спр. 23. Лист Мальцева О. до Рудницького М.

33.Спр. 25. Лист Назаренка Ю. Рудницькому М.

34.Спр. 26. Лист Пархоменка М. до Рудницького М.

35.Спр. 28. Листи Франко Л., Франко Т. до Рудницького М.

36.Спр. 29. Листи різних адресатів до Рудницького М.

37.Спр. 34. Листи Редакторів до Рудницького М.

38.Спр. 36. Лист Косача Ю. до Рудницького М.

Ф. 26 Львівський університет

Оп. 15.

39.Спр. 123. Главный каталог студентов.

40.Спр. 620. Карты Деканата. М. Рудницький.

Інститут літератури Національної Академії Наук ім. Т. Шевченка

Відділ рукописних фондів і текстології

Ф. 137. Максим Рильський.

41.3б. 10384. Рильський М.Т. «Неопалима купина». 13.01.1945. Друк та автограф. 61 с.

42.3б. 6664. Лист Рудницького М. до Рильського М. від 7 березня 1960. Арк. 2.

Ф.98. Михайло Яцків

43.3б. 614. Лист Рудницького М. Яцкову М. від 24 липня 1957. Арк. 1.

44.3б. 612. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 2 червня 1957. Арк. 1.

45.3б. 616. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 грудня 1959. Арк. 1.

46.3б. 611. Лист Рудницького М. до Яцкова М. Арк. 1.

47.3б. 147. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 15 серпня 1906 р.

48.3б. 148. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 31 жовтня 1910 р.

49.3б. 149 Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 2 грудня 1910 р.

50.3б. 152. Лист Рудницького М. до Яцкова М. грудень 1914.

51.3б. 153. Лист Рудницького М. до Яцкова М. від 10 квітня 1918 р.

52.3б. 154. Лист Рудницького М. до Яцкова М. вересень 1918.

53.3б. 157. Лист Рудницького М. до Яцкова М. 23 жовтня 1919.

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника

Відділ рукописів

Ф. 11 Барвінські

54. Барв. 2259. п. 137. Листи Рудницького Івана до Барвінського Олександра (1892-1898).

Ф. 73. Остап Ортвін

55. Орт 397. п. 20. Листи Рудницького М. до Ортвіна О.

Ф. 206. Василь Щурат

56. Щ-т 598 п. 15. Лист Рудницького Михайла до Щурата Василя 1931.

57. Ант. 39 П.-1 Лист Рудницького Михайла до Антонича Б.-І.

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського

Інститут рукопису

Ф. X

58. № 6432. Curriculum vitae Михайла Рудницького.

Ф. XXXV. Микола Зеров

59. №6. Присвята Мих. Ів. Рудницькому [Вірш] 10.1.1919. Арк. 1.

60. №593. Лист Рудницького М. до Зерова М. 2 травня 1926 р.

61. №597. Листи Рудницького Михайла Зерову Миколі 30 листопада 1926.

62. №598. Лист Рудницького М. Зерову М. 26 лютого 1927 р.

63. №599. Лист Рудницького Михайла до Зерова Миколи.

64. №600. Лист Рудницького М. до Зерова М. 6 грудня 1927.

65. №606. Лист Рудницького М. до Зерова М. 10 вересня 1928.

Ф. CCLXXIV. Василь Півторадня

66. №2162. Лист Рудницького М. до Півторадні В. від 19 січня 1974 р. Арк. 1.

Центральний державний архів Всеукраїнських об'єднань

Ф. 3603. Делегація Української Народної Республіки в Парижі (Франція)

Оп. 1

67. Спр. 6. Листування.

68. Спр. 8. Листування.

69. Спр. 9. Листування.

70. Спр. 10. Листування.

Ф. 3695. Сергій Шелухін

Оп. 1.

71. Спр. 235. Листи від адресатів на літеру «Б».

Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ., м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів (Польща)

Оп. 1

72. Спр. 2 Становище коштів Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції на 11 квітня 1919 року.

Центральний державний архів громадських об'єднань

Ф. 1. Питання розглянуті на засіданнях Політбюро, Оргбюро та Секретаріату ЦК Компартії України (1917–1991).

Оп. 16.

73. Спр. 2329. Постановлення ЦК КП(б)У, отчеты, доклады, докладные записки о состоянии и недочетах в работе Львовского Обкома КП(б)У и его отделов. Март–июнь 1947.

Оп. 24.

74. Спр. 3005 Отчеты, информации, протоколы первичных парторганизаций высших учебных заведений гор. Львова.

Оп. 46.

75. Спр. 809. Постановления ЦК КП(б)У, политинформации, спецдонесения, справки по вопросам борьбы с бандитизмом, проведенная работа по выборам в Верховный Совет СССР, состояния работы партийных организаций Львовской области. Февраль 1945 – май 1946.

76. Спр. 2986. Доклад, докладные записки, справки... отдела ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь–июль 1947.

77. Спр. 3275. Письмо за подписью т. Кагановича, докладные записки, информации, справки Управления парторганов ЦК КП(б)У о состоянии и работе Львовской Обласной партийной организации. Январь–декабрь 1947.

78. Спр. 5598. Справки, информации по идеологической работе в Львовской области. Июль 1951.

Оп. 70.

79. Спр. 299. Проект постановления ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией гор. Львова. 1945.

80. Спр. 339. Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б)У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией Западных областей. План проведения Республиканского совещания зав. парткабинетов. Февраль 1945.

81. Спр. 693. Докладная записка о Львовской организации Союза советских писателей.

82. Спр. 824. Докладная записка о состоянии идейно-политического воспитания интеллигенции в Львовской области.

83. Спр. 1371. Докладная записка инструкторов Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У т.т. Чеснокова и Еременко и материалы к ней о недостатках в работе Львовского Госуниверситета и ошибках его руководства. Февраль 1948.

Центральний державний архів зарубіжної україніки***Ф. 48. Ілько Борщак***

Оп. 2.

84. Спр. 58. Листи Косача Ю. до Борщака І. 1935–1952.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України***Ф. 28. Зеров Микола Петрович.***

Оп. 1.

85. Спр. 201. Лист Рудницького М.І. Зеровій С.Ф. 1 квітня 1967.

Ф. 86. Петро Козланюк

Оп. 1.

86. Спр. 205. Лист Рудницького М. до Козланюка П. від 9 серпня 1957.

Ф. 115. С. Журахович

Оп. 2.

87. Спр. 56. Лист Рудницького М. до Жураховича С. від 24 серпня 1964.

Ф. 197. О. Ільченко

Оп. 3.

88. Спр. 159. Лист Рудницького М. Ільченку О. від 16 червня 1960.

Ф. 590. Спілка письменників України.

Оп. 5.

89. Спр. 260. Особова справа Рудницький Михайло Іванович, прозаїк.

Ф. 668. Ю. Маківчук.

Оп. 1.

90. Спр. 163. Лист Рудницького М. до Маківчука Ю. від 22 березня 1964.

Ф. 780. Владімір Беляєв

Оп. 2.

91. Спр. 24. Матеріали про роботу Беляєва В.П. у Львівській організації СПУ (огляд роботи, протоколи засідань правління, план-проспект альманаху до 10-річчя визволення Західної України та ін.) 1948–1949.

Ф. 992. О. Климник

Оп. 1.

92. Спр. 38. Лист Рудницького М. до Климника О. 1960.

Ф. 1188. Марія Сокіл

Оп. 1.

93. Спр. 12. Інтерв'ю з Антоном Рудницьким (1950-ті рр.).

94. Спр. 14. Марія Сокіл. Листи Аврааменка В. до Рудницького А. 1971 р.

Центральний державний історичний архів, м. Львів

Ф. 309. Наукова Товариство ім. Шевченка, м. Львів

Оп. 1.

95. Спр. 40. Протоколи засідань філологічної секції НТШ, 1914–1944.

96. Спр. 383. Облікові картки членів філологічної секції НТШ.

97. Спр. 2404. Листи, 1913–1939.

Ф. 310. Український університет у Львові

Оп. 1.

98. Спр. 198. Curriculum vitae. Арк. 6–7.

Ф. 311. Редакція дурналу «Нові Шляхи», м. Львів

Оп. 1.

99. Спр. 316. Прочитан П. «Нова англійська повість».

100. Спр. 317. Прочитан П. Статті.

Ф. 359. Осип Назарук

Оп. 1.

101. Спр. 166. Чорновик статті.

102. Спр. 309. Листи до Назарука О. («Р»).

Ф. 361. Антін Крушельницький

Оп. 1

103. Спр. 121. Листи Рудницького Михайла до Крушельницького Антона.

Ф. 362. Кирило Студинський

Оп. 1

104. Спр. 376. Листи Рудницького А., Рудницького М. та ін. до Студинського К. (1905–1939).

Ф. 371. Степан Шухевич

Оп. 1.

105. Спр. 34.

Ф. 379. Михайло Мочульський

Оп. 1.

106. Спр. 24. Листи Рудницького Михайла до Мочульського Михайла.

Ф. 383. Ярослав Окуневський

Оп. 1.

107. Спр. 8. Лист Рудницького Михайла до Окуневського Ярослава. 1925.

Ф. 771. Володимир Левицький

Оп. 1.

108. Спр. 53. Листи Рудницького Михайла до Левицького Володимира.

109. **Інтерв'ю автора з Миколою Ільницьким від 3 червня 2019. Зберігається в особистому архіві автора.**

II. Опубліковані джерела

110. Баран С. Зельман і Мендель. *Діло*. 1 травня 1937. Ч. 95.

111. Бачинський Є. «Галичани» в «Українській Громаді в Парижі». *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*. 1952. Ч. 7. С. 508–509.

112. Беницький А. Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: метафори дійсності міжвоєнної Галичини. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2017. Вип. 9. С. 514–524.

113. Бережанська гімназія. Сторінки історії: ювілейна книга. Бережани – Тернопіль: Джура, 2007. 1028 с.

114. Бережанська Земля. Альманах / за ред. В. Бемка, Б. Бородайка. Нью-Йорк: Комітет «Видавництва Бережани», 1970. 877 с.

115. Вечірня гармонія. *ЛНВ*. 1923. Книжка VI. С. 136–137.

116. Вісти з Західньої України. *Свобода*. 13 грудня 1939. №289.

117. Вісти з України. *Свобода*. 26 січня 1946. Ч. 19.

118. Вісті з України. *Свобода*. 19 вересня 1953. №197.
119. Вістник (реклама). *Діло*. 16 квітня 1933. Ч. 98.
120. Вітер повівая. *Зиз*. 1929. Ч.6.
121. Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. Видання третє, переглянуте і виправлене. Київ: Критика, 2011. 191 с.
122. Гординський С. На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади. Львів: Світ, 2004. 505 с.
123. Горинь Б. Не тільки про себе. Роман-колаж у трьох книгах. Книга перша (1955-1965), Київ, 2006. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/hto-e-hto/netilkiprosebeavtorgorinbogdan>
124. Грицак Я. «В університеті імені Івана Франка духу Франка, по суті, не було...»: інтерв'ю з Євгеном Сверстюком. *Україна Модерна*. 2001. Число 6.
125. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Київ: Криниця, 2008. 930 с.
126. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. Львів: 1991. 296 с.
127. Донцов Д. Демонократи Заходу / Вибрані твори у 10-ти т. Т.10. Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження», 2016 URL: <http://dontsovnice.com.ua/dmytro-dontsov-vybrani-tvory-tom-10-tvory-riznyh-periodiv-demonokraty-zahodu-moskva-i-nashi-prohresysty-proty-natsionalizmu/>
128. Донцов Д. Згода в сімействі. *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*. Кн. VII–VIII. Липень–серпень 1936.
129. Донцов Д. Сансара. *ЛНВ*. Лютий 1928. Книжка II.
130. Завдання українських письменників у советах. *Свобода*. 13 липня 1946. №136.
131. Залозецький В. Мистецтво і світогляд. *Діло*. 5 червня 1935. Ч. 145.
132. Зліквідований інцидент. *Діло*. 1 жовтня 1927. Ч. 218.

133. Зоїл. Примітивна європеїзація. *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*. Лютий 1934. Кн. II. С. 127–130.
134. Зорівчак Р. про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства: URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/>
135. Зорівчак Р. Приходять спомини, мов люди, що по довгій натовклись дорозі... URL: <http://archive.lnu.edu.ua/r-zorivchak-pryhodyat-spomyny-mov-lyudy-scho-po-dovhij-natovklys-dorozi/>
136. І. Руска гімназія в Бережанах. *Діло*. 7 (20) вересня 1905. Ч. 201.
137. Карманський П. Ватикан – натхненник мракобіся і світової реакції. Львів, 1951. 48 с.
138. Карманський П. Українська Богема. Львів: Олір, 1996. 144 с.
139. Кедрин І. Життя–події–люди. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. 724 с.
140. Кедрин І. Роман Купчинський і його епоха. *Свобода*. 2 липня 1976. №122.
141. Кедрин І. Часопис, видавець та редактор. Жмут споминів і рефлексій. *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 9.
142. Костельник Г. Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*. 18 травня 1935. Ч. 128.
143. Коць-Григорчук Л. Про Львівський університет у другій половині 1940-их рр. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/heohrafiia/spohady-lidii-kots-hryhorchuk-pro-l-vivs-kyu-universytet-u-1940-ykh-rr/>
144. Крушельницька Л. Рубали ліс... Спогади галичанки / 4-те, опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 576 с.
145. Крушельницький Т. Будуємо галицький пантеон! Львів, 1933.

146. Кузьма О. Хто вони були? Ревія редакторів і співробітників «Діла». *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 5.
147. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1: 1939–1953 pp. 749 с.
148. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1996. Т. 2: 1953–1966. 919 с.
149. Летіло 40 сорок: Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х pp. XX ст. / упоряд. та літ. ред. Василя Габора. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 170 с.
150. Ленин В. Партийная организация и партийная литература. *Новая Жизнь*, 13 ноября 1905. №12, URL: http://www.revolucia.ru/org_lit.htm
151. Лист до Редакції. *Діло*. 18 вересня 1927. Ч. 209.
152. Лисяк-Рудницький І. Щоденники. Київ, Дух і Літера, 2019. 696 с.
153. Літературна нагорода. *Діло*. 22 січня 1936. Ч. 15.
154. Літературні нагороди за 1937 р. *Діло*. 23 січня 1938. Ч. 15.
155. М.Л. З пресового фільму. *Вістник*. Вересень 1935. Книжка ІХ.
156. М. Рудницький про митрополита А. Шептицького. *Свобода*. 23 червня 1945. №123.
157. м.р. Жиди в польській літературі. *Діло*. 4 червня 1939. Ч. 125.
158. 40 літ для національної справи. *Діло*. 26 листопада 1934. Ч. 318.
159. м.р. Японський театр. *Діло*. 24 лютого 1931. Ч. 41.
160. Наші лиси. *Зиз*. 1929. Ч. 5.
161. Онацький Є. По похилій площині. Записки журналіста і дипломата. Частина II. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова Хвиля», 1969. 262 с.
162. Ордан О. Зміна прізвища. *Діло*. 11 серпня 1923. Ч. 104.
163. Очевидець про Західню Україну (Подане тим, котрий недавно опинився поза межами Советів). *Свобода*. 1 грудня 1939. №279.

164. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1965. 479 с.
165. Померли. *Діло*. 8(21) грудня 1906. Ч. 264.
166. Постанова Верховної Ради України Про призначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, №3, ст.24) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-19#Text> – дата звернення: 14.04.2021.
167. Прикрий інцидент. *Діло*. 14 вересня 1927. Ч. 205.
168. «Прийміть вислови глибокої пошани»: листування М. Рудницького з М. Мочульським (1934-1939 рр.) / упоряд. Лілія Сирота. *Дзвін*. 2010. № 2. С. 107–113.
169. Про українську літературу між польськими письменниками. *Діло*. 23 квітня 1931. Ч. 87.
170. Реш-Лозовський В. З літературної критики Гуляй-Поля. *Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*. 1934. Кн. XI. С. 819–825.
171. Рудницька М. Західня Україна під більшовиками. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
172. Рудницька М. Статті. Листи. Документи: збірник / упоряд. Мирослава Дядюк; передмова Марта Богачевська-Хомяк. Львів: Б.в., 1998. 844 с.
173. Рудницький І. Моя куття. *Воля*. 1920. Т. 4. Ч. 13.
174. Рудницький І. Відповідь. *Діло*. 19 (2 липня) 1906. Ч. 126.
175. Рудницький М. Аполітичність письменника. *Діло*. 13 січня 1924. Ч. 9.
176. Рудницький М. Бережанські товариші. *Діло*. 15 травня 1937. Ч. 104.
177. Рудницький М. Більша вакаційна подорож. *Діло*. 25 липня 1934. Ч. 194.
178. Рудницький М. В задумі. *Літературно-Науковий Вістник*. 1908. Книжка VII.
179. Рудницький М. Видатний вчений. *Вільна Україна*. 29 лютого 1940.
180. Рудницький М. Вирок народу. *Вільна Україна*. 19 жовтня 1951.

181. Рудницький М. Від Еви до еманципатки. *Назустріч*. 1934. Ч. 12.
182. Рудницький М. Відповідь на памфлет. *Діло*. 27 квітня 1933. Ч. 104.
183. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Дрогобич: Відродження, 2009. 502 с.
184. Рудницький М. Віднайдений шлях. *Радянський Львів*. Липень 1945. №1.
185. Рудницький М. В наймах у Мельпомени. Київ: Мистецтво, 1963. 343 с.
186. Рудницький, М. Ворог целібату; Самовар: [оповідання]. Львів: Тріада плюс, 2007. 91 с.
187. Рудницький М. Вржіння / Львівська антологія. 1920–1940-ві роки. Том II. В гранатових горах/ упоряд. Ю. Винничук. Харків: Фоліо, 2014.
188. Рудницький М. Гістав Фльобер. *ЛНВ*. 1923. Книжка IV. С. 322–330.
189. Рудницький М. Дивні форми пошани для Франка. *Діло*. 30 травня 1935. Ч. 140.
190. Рудницький М. Європа і ми. *Ми: літературний чверть річний журнал книга*. Осінь 1933.
191. Рудницький М. З циклю «Присвяти». *Літературно-Науковий Вістник*. 1918. Книжка X–XI.
192. Рудницький М. З наших книжок і видавництв. Тайни інтересів. *Діло* 2 грудня 1930. Ч. 268.
193. Рудницький М. З наших видавництв. «Нові шляхи». *Діло*. 6 грудня 1930. Ч. 271.
194. Рудницький М. Зразки ідейної полеміки. *Діло*. 16 березня 1934. Ч. 69.
195. Рудницький М. Іван Петрович Крип'якевич. *Вільна Україна*. 24 листопада 1940.
196. Рудницький М. Кілька шрубок у машині «Діла». *Діло*. 14 січня 1938. Ч. 9.

197. Рудницький М. Колективна творчість поетів. *Вільна Україна*. 30 грудня 1939.
198. Рудницький М. Лист до мільонера. *Діло*. 1 травня 1937. Ч. 95.
199. Рудницький М. Лист до письменника. *Діло*. 29 червня 1928. Ч. 145.
200. Рудницький М. Лист з Лондону. Листування. *Воля* Т.4. Ч. 11.
201. Рудницький М. Лист з Лондону. Між Парижем і Лондоном. *Воля* Т. 4. Ч. 12.
202. Рудницький М. Листи з Парижу. Земляки. *Воля*. Т. 4. Ч. 1.
203. Рудницький М. Листи з Парижу. Часописи. *Воля*. 1920. Т. 4. Ч. 9.
204. Рудницький М. Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 19 липня 1925. Ч. 158.
205. Рудницький М. Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 21 липня 1925. Ч. 159.
206. Рудницький М. Літературно-наукові непорозуміння. *Діло*. 24 липня 1925. Ч. 162.
207. Рудницький М. Ми і польська література. *Назустріч*. 1936. Ч. 12.
208. Рудницький М. Місто контрастів. Вражіння з Лондону. Львів: Накладом т-ва «Просвіта», 1922.
209. Рудницький М. Мученик непримиренних ідеалів Станіслав Бжозовський. *Ми: літературний неперіодичний журнал*. Кн. III. Літо 1934.
210. Рудницький М. Нагоди й пригоди: 9 любовних історій: Бережани; Львів; Київ; Париж. Львів, 1925. 265 с.
211. Рудницький М. Надії на нову метафізику. *Літературно-Науковий Вістник*. 1918. Книжка XII.
212. Рудницький М. На літературному безпутті. *Вільна Україна*. 5 жовтня 1939.
213. Рудницький М. Наш життєвий рівень. *Діло*. 11 березня 1928. Ч. 56.
214. Рудницький М. Небуденний європеєць. *Діло*. 24 лютого 1927. Ч. 41.
215. Рудницький М. Ненаписані новели. Львів, Каменярь, 1966. 250 с.

216. Рудницький М. Непередбачені зустрічі. Львів: Каменяр, 1969. 207 с.
217. Рудницький М. Не хочу ні! Гартуючих потіх... *ЛНВ*. 1924. Книжка VII–IX. С. 382.
218. Рудницький М. Ніколи не забути. *Вільна Україна*. 16 жовтня 1945.
219. Рудницький М. Омани історичного досвіду. *Діло* 19 серпня 1932. Ч. 183.
220. Рудницький М. Окупація. Львівська антологія. 1920–1940-ві роки. Том II. В гранатових горах / упоряд. Ю. Винничук. Харків: Фоліо, 2014.
221. Рудницький М. Пам'ятки про великого письменника. *Вільна Україна*. 15 листопада 1939.
222. Рудницький М. Париж 1919. Преважке становище української делегації на Мирову Конференцію. *Історичний Календар-Альманах «Червоної Калини» на 1939 рік. Календар «Червоної Калини» на 1939 рік*. Львів: накладом вид-ва «Червона Калина», 1938. Вип. XVIII: Україна на дипломатичному фронті: альманах «Червоної Калини». С. 122–123.
223. Рудницький М. Партійники. *Воля*. 1920. Т. 2. Ч. 2.
224. Рудницький М. Патріотизм і розвиток літератури. *Діло*. 3 січня 1936. Ч. 3.
225. Рудницький М. Перед вступом до філософії. *Літературно-Науковий Вістник*. 1918. Книжка VII–VIII.
226. Рудницький М. Перші революційні подуви. *Діло*. 27 березня 1937. Ч. 67.
227. Рудницький М. Першого мая. *Громадська думка*. 25.06.1920. URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
228. Рудницький М. Письменники зблизька. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. 171 с.
229. Рудницький М. Письменники зблизька (книга друга). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1959. 184 с.

230. Рудницький М. Письменники зблизька (книга третя). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1964. 194 с.
231. Рудницький М. Пляни. *Назустріч*. 1934. Ч. 1.
232. Рудницький М. Подорож. *ЛНВ*. 1925. Книжка VII–VIII.
233. Рудницький М. Про палкість почування. *ЛНВ*. 1922. Книжка IV.
234. Рудницький М. Реакційна романтика українських буржуазних націоналістів. *Вільна Україна*. 1951. №70.
235. Рудницький М. Революційне табу. *Громадська думка*. 07.06. 1920.
URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
236. Рудницький М. Рішуче порвати з проклятим минулим. *Вільна Україна*. 16 серпня 1946.
237. Рудницький М. Свято Жанни Дарк. *Громадська думка*. 18.06. 1920.
URL: <https://zbruc.eu/node/96671>
238. Рудницький М. Син великого батька. *Вільна Україна*. 26 жовтня 1939.
239. Рудницький М. Співець селянської бідноти. *Вільна Україна*. 8 грудня 1939.
240. Рудницький М. Сталін – запорука миру. *Вільна Україна*. 19 жовтня 1952.
241. Рудницький М. Ти завтра станеш вже мені чужа... *ЛНВ*. 1924. Книжка VII–IX.
242. Рудницький М. Трубадур зоологічного націоналізму. *Вільна Україна*. 18 жовтня 1939.
243. Рудницький М. Честертон – ліберал, католик, гуморист. *Діло*. 18 червня 1936. Ч. 134.
244. Рудницький М. Чи можна жити з пера? *Діло*. 27 листопада 1937. Ч. 262.
245. Рудницький М. Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*. 5–7 травня 1935. Ч. 115-117.
246. Рудницький М. Чи письменник мусить мати світогляд? *Діло*. 18 травня 1935. Ч. 128.

247. Рудницький М. Шарль Бодлер. *ЛНВ*. 1923. книжка VI.
248. С.Г. Лист до небіщика. *Свобода*. 18 січня 1949. №13.
249. Синам вільної землі (переклад М. Рудницького). *Вільна Україна*. 25 березня 1940.
250. Слиж А. Мої літа. Львів: Манускрипт-Львів, 2014. 155 с.
251. Стефчин Я. В задушний вечір. *Буковина*. 13(26) марта 1905. Ч. 31.
252. Стефчин Я. Мініатури. *Буковина*. 3 (16) цвітня 1905. Ч. 40.
253. Страйки. *Діло*. 11(24) липня 1906. Ч. 142.
254. Страйк матуристів. *Діло*. 24 (11) мая 1905. Ч. 105.
255. Тарнавський О. Іван Лисяк-Рудницький – людина дисципліни думки (особисті спостереження). *Український історик*. 1986. №3–4. С. 91–92.
256. Тарнавський О. Літературний Львів 1939–1944: Спомини. Львів: Піраміда, 2013. 136 с.
257. Тринадцятка – таки фатальне число. *Свобода*. 25 серпня 1956. №163.
258. Тудор І. Ідеологічне. *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Листопад 1929. Ч. 11.
259. Хроніка. *Радянський Львів*. Липень 1945. №1.
260. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Т. 3. Львів, 2002. 576 с.
261. Чарнецький А. Спомини з мого життя. К.: Видавництво «Основні цінності», 2001. 168 с.
262. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози та есеїстки. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 352 с.
263. Чубатий М. Авангардист чекістів. *Свобода*. 10 липня 1945. №133.
264. Шаян В. «Вина» історії. *Вікна. Література-Критика-Мистецтво*. Рік 2. Листопад 1929. Ч. 11.
265. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. Переклад Ю. Назаренка. Київ: Видавництво Академії наук України. 1960.

266. Шекспір В. Гамлет. Переклад з англ. М. Рудницький. Львів, 2008. 192 с.
267. Що за «злочин»? *Свобода*. 6 листопада 1946. №218.
268. Boy-Żeleński T. Stary i nowy świat. *Czerwony Standar*. 15 grudnia 1940.
269. Czerkies H. Młoda literatura żydowska. *Sygnaty*. 1936. Nr. 16.
270. Droga na Zachód (Rozmowa z Michałem Rudnickim). *Sygnaty*. 1934. Nr. 4–5.
271. Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935. *Nürnberger Gesetze*: [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.fasena.de/courage/archiv/19351114a.htm>
272. Muszałówna K. Antysemityzm – wróg Polski. *Sygnaty*. 1937. Nr. 29.
273. О українській літературе сучасній. Прелекція д-ра Michała Rudnickiego. *Chwila*. 23 kwietnia 1931. Nr. 4337.
274. Rudnicki M. Coś niecoś o kobiecości. *Sygnaty*. 1936. Nr. 15.
275. Rudnicki M. Pieśniarka narodu. *Czerwony Sztandar*. 25 lutego 1941. Nr. 46(435).
276. Rudnicki M. Współczesna literatura ukraińska. *Chwila*. 10 stycznia 1929. Nr. 3520.

III. Література

277. Ададуrow В. Лабіринти ідентичності одного українського інтелектуала: Ілля Баршак перед Ільком Борщакoм. *Український історичний журнал*. 2020. Число 6. С. 139–168.
278. Баган О. Корифей ліберальної літературної критики / Рудницький М.. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою. Дрогобич: Відродження, 2009. С. 3–26.
279. Баган О. «Юрій Липа і Дмитро Донцов: змагання ідей чи особистостей?» URL: http://dontsov.info/index.php?option=com_content&view=article&id=112:

obagan-qjurij-lypa-i-dmytro-doncov-zmagannja-idej-chy-osobystostejq&catid=36:poslidovniki&Itemid=41

280. Балабан М. Проблеми замкнених наративів та можливі шляхи їх подолання. Роздуми над двома книгами про насильство у Львові 1941 року. Рецензія на: Dieter Schenk. *Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien* (Bonn, 2007); Андрій Боляновський. *Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування* (Львів, «Видавництво Львівської політехніки», 2011). *Україна Модерна*. 2017. №24. С. 151–169.
281. Баран Є. Михайло Рудницький зблизька. *Кур'єр Кривбасу*. 2012. №11/12. С. 365–372.
282. Беницький А. Листи Михайла Рудницького до Софії Яблонської: комунікаційні особливості. *Збірник праць Науково-дослідного інституту правознавства*. Львів, 2017. Вип. 7 (25). URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2017/PDF/31.pdf>
283. Боднар О. Художньо-публіцистичні візії тоталітаризму у творчості М. Рудницького і Дж. Орвелла: рецептивно-комунікативний аспект. Дисертація канд. філол. наук: 10.01.05, Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2012. 200 с.
284. Бурдые П. Поле литературы / *Социальное пространство: поля и практики*. СПб.: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии, 2005. С. 365–472.
285. Валгина Н. Теория текста. Учебное пособие. М.: Логос, 2003. URL: <http://evartist.narod.ru/text14/30.htm>
286. Василик А. Канто Джакомо Леопарді «ALL'ITALIA» в українському перекладі Михайла Рудницького – до питання про стратегію перекладу. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43(1). С. 209–218.

287. Василик А. Стратегія М. Рудницького в контексті українського художнього перекладу ХХ ст. Дисертація канд. філол. наук: 10.02.16, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 200 с.
288. Василик А. Філософія перекладів Михайла Рудницького. *INOZEMNA PHILOLOGIA*. 2013. Вип. 125. С. 130–138.
289. Василик А. Шекспірів «Гамлет» в шатах українського слова [до 120 річчя від дня народження Михайла Рудницького]. *Дзвін*. 2008. № 11–12. С. 101–108.
290. Вендлянд А.В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
291. Веретюк О. Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі. Видання. Постаті. Українсько-польські літературні контакти. Тернопіль: Горлиця, 2001. 123 с.
292. Вовчко М. Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Дис. на зд. наук. ступ. канд. іст. наук. Львів, 2016. 245 с.
293. Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним: Україна, 1941–1944. Доли митців. Київ: Факт, 2004. 320 с.
294. Гайдукевич, Я. Вмерли в Новім Заповіті з славою святих. *Свобода*. 26 січ. 2008. С. 3.
295. Гарбузюк М. Театральна шекспіріана Михайла Рудницького. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*. 2009. Вип. 9. С. 3–15.
296. Гнатюк О. Відвага і страх. Київ: Дух і Літера, 2015. 496 с.
297. Гончаренко О. Михайло Рудницький та Казимир Твардовський: на перетині літератури і філософії. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 49. С. 90–99.
298. Голик Р. Між Дмовським і Донцовим: читання, інтелектуальні та ідеологічні течії в Галичині 1920–30-х рр. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2012. Вип. 7. С. 65–83.

299. Грицак Я. «Біографія історика визначає спосіб, у який він пише про історію...». *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/yaroslav-hrytsak>
300. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ: Критика, 2006. 632 с.
301. Гулько Я. Непокірний, легендарний відчайдух та ерудит. *Літературний Тернопіль*. 2013. №3. С. 146–151.
302. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Піраміда, 2007. С. 417–449.
303. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т. Т. 1, Кн.1. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. 486 с.
304. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів: Астролябія, 2011. 365 с.
305. Єремєєва К. Бити сатирою. Журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України. Х.: Раритети України, 2018. 200 с.
306. Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму. Львівський період Дмитра Донцова: 1922–1939 роки. Начерк інтелектуальної біографії. Київ: Критика, 2019. 344 с.
307. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. 488 с.
308. Зорівчак Р. Українська гамлетіяна і Михайло Рудницький. *Просценіум*. 2004. № 1–2 (8–9). С. 124–130.
309. Ільницький Д. «Між ідеєю і формою» чи «Між змістом і формою»: діалог Михайла Рудницького і Богдана Ігоря Антонича. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Випуск 26. С. 50–55.
310. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. 318 с.

311. Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. Львів: Місіонер, 1999. 212 с.
312. Ільницький М. Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. Львів: ВНТЛ, 1998. 148 с.
313. Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ століття. URL: <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html>
314. Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939) – чесько-український науковець, публіцист, громадськополітичний діяч. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2010. № Т. 21. С. 391–411.
315. Квіт С. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.
316. Квіт С. Літературно-критична й журналістська діяльність Михайла Рудницького у 1910–1930-х роках: Дис. канд. філол. наук: 10.01.08. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 1997. 132 с.
317. Кикишев Н. Славянское движение в СССР: 1941–1948 годы. Москва. 2008. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php
318. Кисла Ю. Сталінські спектаклі віри, або як дисциплінували українських письменників у повоєнні роки. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/kysla-stalinist-perfomances?fbclid=IwAR0Ez7vGgEuaICNB-PDbylNh4xy4-68en0fwGHcywraUctEXkmm9qkAw0gI>
319. Козак Б. Палімпсест українського «Гамлета»: переклад і прем'єра 1943 року. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*. 2003. Вип. 3. С. 52–75.
320. Когут С. Вячеслав Заїкин і Михайло Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukrainślie*. 2018. №5. S. 81–92.

321. Когут С. Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2021.
322. Когут С. Іван Франко очима Михайла Рудницького: спогади, роздуми, інтерпретації. *Studia Polsko-Ukraińskie / Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Pracownia Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich*. Warszawa, 2017. Т. 4. S. 159–168.
323. Когут С. Михайло Рудницький як літературознавчий критик та редактор часопису «Назустріч» URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2016_8_6.pdf
324. Когут С. «Між ідею і формою»: рецензії Михайла Рудницького на українські видання у пресі 20–30-х рр. XX ст. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lnnbyivs_2013_5_14.pdf
325. Когут С. М. Рудницький і НТШ: до історії академічних і неакадемічних стосунків. *Слово і Час*. Чис. 4. С. 32–50.
326. Когут С. Участь Михайла Рудницького у роботі Філологічної секції НТШ. *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. пр. Луцьк, 2019. Вип. 28: Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя. С. 296–314.
327. Комариця М. Довкола літературної дискусії 30-х рр.: «Чи повинен письменник мати світогляд?» (За матеріалами періодичних видань). *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-практ. конф. 27–28 листоп. 1998 р. ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики*. Львів, 1999. С. 332–337.

328. Комариця М. Парадокси «європеїзації» Михайла Рудницького. *Україна: Культурна спадщина. Національна свідомість. Державність / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2004. Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ільницького. С. 476–486.*
329. Корань І. Мефістофель Рудницького. URL: <https://varianty.lviv.ua/67977-mefistofel-rudnytskoho>
330. Кравець Д. За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.): монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 2016. 297 с.
331. Ленель-Левастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран. М.: Прогресс-Традиция, 2007. 529 с.
332. Лисенко О. Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity>
333. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. В 2-х т. Т. 1. Київ: Дух і Літера, 2019. 632 с.
334. Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. 1128 с.
335. Мартін Т. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939). Київ: Критика, 2013. 640 с.
336. Михайло Рудницький (1889–1975): бібліографічний покажчик / Софія Когут [відповідальний редактор Лідія Сніцарчук]; Національна Академія Наук України, Львівська національна бібліотека України ім. В. Стефаника, 2020. 766 с.
337. Омельчук О. Архів Михайла Рудницького. *Слово і Час*. 2017. №10. С. 125–126.
338. Омельчук О. Західництво Михайла Рудницького в контексті літературно-критичних засад. *Європейська меланхолія. Дискурс*

- українського окциденталізму* / за ред. Т. І. Гундорової. Київ: ВД «Стилос», 2008. С. 137–151.
339. Ощипок Н. Повернення із забуття. Михайло Мочульський у літературному процесі кінця XIX – початку XX століття. Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. 252 с.
340. Палієнко А. Семіотичний аналіз медіа тексту: теоретичні основи // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. 2013. №111. С. 225–228.
341. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбургській Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
342. Пеленський З. Між двома конечностями / Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 502–525.
343. Петровський-Штерн Й. Анти-імперський вибір. Постання українсько-єврейської ідентичности. Київ: Критика, 2018. 432 с.
344. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2. Київ: Основи, 1994. 494 с.
345. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ: Інститут історії НАН України, 2004. 629 с.
346. Рубльов О. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки XX ст. Київ: Наук. думка, 1994. 349 с.
347. Сварник Г. Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/lystuvannya-yuriya-lypy-z-dmytrom-dontsovyim/>
348. Сирота Л. Літературна критика М. Рудницького 1920–1930-х рр. і сучасна компаративістика. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2012. Вип. 20. Ч. 2. С. 142–153.

349. Сирота Л. Михайло Рудницький і українські письменники-дебютанти. *Slavia Orientalis*. Rok 2011. Tom LX, Nr. 1. С. 49–66.
350. Спицька О. Адміністративно-фінансова діяльність керівництва української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. крізь призму нового історичного джерела. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. Київ, 2018. №1 (5). С. 188–213.
351. Спицька О. Документи про участь об'єднаної делегації УНР та ЗУНР у Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2017. Число 28. С. 229–250.
352. Снайдер Т. Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіном. Львів, «Грані-Т», 2011. 448 с.
353. Соколов Б. Історія спритної людини URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/istoriya-sprytnoyi-lyudyny>
354. Соколов Б. Михаил Тухачевский: жизнь и смерть «Красного маршала». Смоленск: Русич, 1999. URL: <http://militera.lib.ru/bio/sokolov/index.html>
355. Стратегії мемуарної та мандрівної літератур західноукраїнських письменників другої половини XIX – першої половини XX століття. Колективна монографія / [відп. ред. Тарас Пастух] Національна Академія Наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів, 2020. 572 с.
356. Чедолума І. Друге відкриття Івана Лисяка-Рудницького. *Україна Модерна*. 07.09.2021. URL: <https://uamoderna.com/event/2-vidkrittya-ivana-lisyaka-rudniczkogo-1>
357. Чедолума І. Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2021. №1. С. 110–119.

358. Чедолума І. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. Т. 43. С. 251–260.
359. Чедолума І. Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. *Україна Модерна*. 20.04.2021 URL: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>
360. Шорске К. Віденський fin-de-siècle: Політика і культура. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 320 с.
361. Amar T.C. The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. Cornell University Press, 2015. 368 p.
362. Bellezza S.T. The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky. Edmonton; Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2019. 352 p.
363. Brown K. A Biography of No Place – From Ethnic Borderland to Soviet Heartland. Cambridge: Harvard University Press, 2003. 322 p.
364. Chedoluma I. Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVIENSIA*. 2020. Vol. 18. P. 49–66.
365. Cosman I. Rational and Irrational Beliefs and Coping Strategies Among Transylvanian Holocaust Survivors: An Exploratory Analysis. *Journal of Loss and Trauma*. 2013. №18. P. 179–194.
366. Edele M. Toward a General Theory of Action in Total War and Genocide: Evgeny Finkel on Choice and Survival during the Holocaust *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring 2018. Volume 36, Number 1. P. 190–199.
367. Engel D. Analyzing Jewish Behavior during the Holocaust *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring 2018. Volume 36, Number 1. P. 183–189.

368. Erlacher T. *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes. An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Harvard Ukrainian Research Institute, 2021. 654 p.
369. Ertman T. Review: Democracy and Dictatorship in Interwar Western Europe Revisited. *World Politics*. Apr. 1998. Vol. 50. No.3 P. 475-505.
370. Finkel E. *Ordinary Jews: Choice and Survival during the Holocaust*. Princeton: Princeton University Press, 2017. 296 p.
371. Gancarz B. *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalność Wacława Lipińskiego*. Kraków, ARCANA, 2006. 330 s.
372. Gellner E. *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge University Press, 1998. 230 p.
373. Greene R. Conceptualizing a Holocaust Survivorship Model. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 2010. № 20. P. 423–439.
374. Hnatiuk O. Piotr Dunin-Borkowski. *Zeszyty Historyczne*. 2006. Nr. 155. S. 188–225.
375. Janowski M. *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków–Warszawa, 1998. 281 s.
376. Janowski M. *Wavering Friendship: Liberal and National Ideas in Nineteenth Century East Central Europe*. *Ab Imperio*. 2000. №3–4. C. 69–90.
377. Jarno W. Alfred Biłyk (1889–1939) – legionista, komendant Miasta Łodzi, adwokat i wojewoda. *Łodzcy bohaterowie 1918 roku*. Redakcja Witold Jarno, Przemysław Waingertner: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018. S. 55–79.
378. Kijek K. *Dzieci modernizmu: Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017. 464 s.
379. Manekin R. Being Jewish in Fin de siècle Galicia: The View from Salo Baron's Memoir. *Hava Tirosh-Samuelson and Edward Dąbrowa, eds., The*

- Enduring Legacy of Salo W. Baron*. Kraków: Jagiellonian University Press, 2017, P. 81–98.
380. Manekin R. The Lost Generation: Education and Female Conversion in Fin-de-Siècle Cracow. *Polin: Studies in Polish Jewry*, 2005. Vol. 18. P. 189–219.
381. Matusiak A. W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Modej Muzy». Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. 392 s.
382. Mazower M. *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Alfred A. Knopf, 1999. 487 p.
383. Nowak M. Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018. 614 s.
384. Petrovsky-Stern Y. On the Other Side of Despair: Cossacks and Jews in Yuri Kosachs's *The Day of Rage*. *Amelia Glaser, ed., Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising*. Stanford; Stanford University Press, 2015. P. 182-196.
385. Sawa M. Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). Lublin: IPN, 2016. 379 s.
386. Simonek S. Ivan Franko und die «Mołoda Musa». Motive in der westukrainischen Lyrik der Modern. Köln–Weimar–Wien: Bohlau. Verlag, 1997. 446 p.
387. Skandrij M. *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956*. Yale University Press, 2015. 344 p.
388. Sloin A. Choice, Politics, and the Anomalies of Survival. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*. Spring 2018. Volume 36, Number 1. P. 232–238.
389. Snyder T. *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. Yale University Press, 2005. 347 p.

390. Tammes P. Survival of Jews during the Holocaust: the importance of different types of social resources. *International Journal of Epidemiology*. 2007. №36, P. 330–335.
391. Vovchko M. Jewish-Christian marriage in Galicia: the Case of Ivan Rudnyts'kyi and Ida Spiegel. *Доповідь на конференції «The Rudnytsky's Family and the Making of Ukraine»*. Insitut fur die Wissenschaften vom Menschen. Vienna, 21–23 March 2019.
392. Wallerstein, I. The modern world-system IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914. University of California Press, 2011. 396 p.
393. Wawrzeniuk P. “Lwów Saved Us”: Roma Survival in Lemberg 1941–44. *Journal of Genocide Research*. 2018. 20:3. P. 327-350.
394. Winklowska B. Nad Wisłą i nad Sekwaną. Biografia Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Warszawa, 1998. 233 s.

IV Енциклопедії та довідкова література

395. Голобуцький П. Інтелігенція та інтелектуали. *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Ї* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Inteligencija_ta_intelektualy
396. Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів. Київ: Видавництво «Наукова Думка», 1969. 559 с.
397. Модернізм // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М–Я. С. 64–65.
398. Уявна мапа. Літературний Львів. 1939. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/projects/litlviv/virtualmap/anthropos/tudor-stepan/relation/anthropos/rudnytskyi-mykhaylo/target/1939>
399. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 743 с.

ДОДАТОК А

До дисертації Чедолуми Іллі Івановича

На здобуття наукового ступеня доктора філософії

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ

МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО (1889–1975)

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНО ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Чедолума І. Михайло Рудницький та боротьба проти «Школи Грушевського» у Львові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2021. №1. С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2021.53.110-119>
2. Чедолума І. Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. Т. 43. С. 251–260. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.251-260>

Публікації у міжнародних фахових виданнях і виданнях, що індексуються в міжнародних науко метричних базах

3. Chedoluma I. Images and Representations of the Rudnytskyi Family: The Case of Ukrainians in Galicia Between the Wars. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVENSIA*. 2020. Vol. 18. P. 49–66. DOI: <https://doi.org/10.4467/20843925SJ.20.004.13872>

Додаткові публікації

4. Чедолума І. Друге відкриття Івана Лисяка-Рудницького. *Україна Модерна*. 07.09.2021. URL: <https://uamoderna.com/event/2-vidkrittya-ivana-lisyaka-rudniczkiego-1>
5. Чедолума І. Новий погляд на феномен українського шістдесятництва. *Україна Модерна*. 20.04.2021 URL: <https://uamoderna.com/event/novij-poglyad-na-fenomen-ukrainskogo-shistdesyatnicztva>
6. Чедолума І. Націологія, Голодомор та подвійні стандарти: забутий український мислитель Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939). *Україна Модерна*. 12.10.2021 URL: <https://uamoderna.com/event/nacziologiya-golodomor-ta-podvijni-standarti-zabutij-ukrainskij-mislitel-olgerd-ipolit-bochkovskij-1885-1939>

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародні та всеукраїнські конференції

1. The XIth Congress of the European Association for Jewish Studies. Виступ: «Rudnytsky's Family in the Social-Cultural Space in Berezhany at the Beginning of the 19th Century». Краків, 15–19.07.2018.
2. IWM workshop: «The Rudnyts'kyi Family and the Making of Ukraine». Виступ: «Images and representations of Rudnyts'kyi family in Galician interwar society». Відень. 21–23.03.2019.
3. Міжнародний воркшоп «Єврейська політика і євреї у політиці: 1772–1991». Виступ: «Образи та уявлення родини Рудницьких у міжвоєнному галицькому суспільстві». Одеса, 14–15.05.2019.
4. II International Conference «Jews in Galicia». Виступ: «The image of Jews in Galicia's interwar press: the case of «Zyz» and «Comar»». Краків, 10–12.09.2019.
5. Міжнародна наукова конференція «Між історією та політикою: Іван Лисяк-Рудницький та його спадщина». Виступ: «Образи та уявлення родини Рудницьких у міжвоєнному галицькому суспільстві» Львів, 20–21.09.2019.
6. VII краєзнавча конференція «Історичні пам'ятки Галичини». Виступ: «Михайло Рудницький vs Дмитро Донцов: дві візії Європи та Заходу». Львів. 13.03.2020.